SANCTORUM PATRUM

OPUSCULA SELECTA.

XLI.

SANCTORUM PATRUM

OPUSCULA SELECTA

AD USUM PRAESERTIM STUDIOSORUM THEOLOGIAE

XLI.

EDIDIT ET COMMENTARIIS AUXIT

H. HURTER S. J.

S. Theol. et Philos. Doctor, ejusdemque s. Theol. in C. R. Univers. Oenipont. Professor p. o.

Editio altera.

Cum Approbatione Celsissimi et Reverendissimi Episcopi Brixinensis et Facultate Superiorum.

OENIPONTI.

LIBRARIA ACADEMICA WAGNERIANA

1880.

SANCTI PATRIS NOSTRI

JOANNIS DAMASCENI

MONACHI ET PRESBYTERI HIEROSOLYMITANI

EXPOSITIO ACCURATA

FIDEI ORTHODOXAE.

PARISIIS
apud Bloud & Barral

LONDINI
apud David Nutt

NEO-EBORACI & CINCINNATI
apud Fr. Pustet.

1880.

#980

Oeniponti Typis Wagnerianis.

Lectori.

Postquam praestantiora de singulis dogmatibus ss. patrum opuscula eo ordine exhibuimus, quem theologia dogmatica servare solet, merito postulare poteris, ut si quod in antiquitate christiana reperiatur opus, quo universa theologia comprehendatur, illud quoque tibi repraesentemus. Votis tam aequis satisfacturi s. Joannis Damasceni expositionem accuratam *de fide orthodoxa* in nostram collectionem recipere statuimus. Quis quantusque fuerit s. Joannes Damascenus diximus in praefatione ad *opusc.* XXXIV. Maximopere autem ex eo capite laudandus est, quod primus nobis reliquerit integrum theologiae christianae systema nitide dispositum collectumque ex innumeris fere ss. patrum scriptis, adeo ut simul sit locuples traditionis promptuarium, in quo nihil reperire sit, quod vel ab oecumenicis synodis sancitum non fuerit, vel a probatis Ecclesiae magistris acceptum. In primis vero secutus est Gregorium nazianzenum, qui ob accuratissimam in rebus

divinis eruditionem *theologus* audire meruit; quare saepe in hoc opere non tam Joan. Damascenum, quam Gregorium Theologum orthodoxa fidei mysteria edisserentem audies. Ad haec Basilium Magnum ascivit, Gregorium nyssenum, atque in primis eorundem amicissimum Nemesium Emesae in Syria episcopum, Cyrillum itidem alex., Leonem M., Leontium byzantinum, Maximum martyrem; Athanasium quoque, Chrysostomum, Epiphanium, atque ut alios taceam, scriptorem illum, qui Dionysii Areopagitae nomen assumpsit. Horum omnium lectis hinc inde sententiarum floribus saluberrimae doctrinae suavissima mella confecit. Id enim proposuerat sibi, ut sua nequaquam aut nova cuderet, sed veterum potius placita variis in voluminibus sparsa in unum opus theologicum congereret[1]. Quare a nonnemine *graecorum Lombardus*[2] dictus est. Cum vero laudabili sollertia praestantissima quaeque de singulis dogmatibus ex illis patribus afferat, ut eadem perspicue accurateque exponat, solide probet, apte illustret sagaciterque defendat, nemo est, qui non

---

1) Cf. Lequien in prologo ad h. l.

2) Quod enim sec. nonnisi XII. Petrus Lombardus († 1164.) suis *quatuor sententiarum libris* praestitit, sec. jam VIII. et forte melius et felicius perfecit Damascenus.

videat, quantae utilitatis quantique pretii sit s. Doctoris opus. Distinxerat illud in centum capita, sed invaluit praeterea apud latinos ejusdem partitio in quatuor libros, quae tamen in nullo codice graeco reperitur. Excogitata videtur ea divisio a latinis ad normam quatuor librorum sententiarum Petri Lombardi.

Sequimur versionem Lequienii, celeberrimi editoris operum s. Joan. Damasceni, qui translationem Billianam a naevis expurgavit atque ad breviorem orationem revocavit; est enim accurata et fidelis: quare nonnisi raro admodum eam immutavimus.

EXPOSITIO ACCURATA FIDEI ORTHODOXAE.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Deum comprehendi non posse; nec ea quae a sanctis prophetis et apostolis et evangelistis minime tradita sunt, curiosius inquirenda esse.

1. *Deum nemo vidit unquam. Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit* (Joan. 1, 18.). Deus ergo nec oratione ulla explicari, nec ullo modo comprehendi potest. *Nemo* enim *Patrem novit, nisi Filius; nec Filium, nisi Pater* (Matth. 11, 27.). Quin etiam Spiritus sanctus perinde novit ea quae Dei sunt, atque Spiritus hominis novit ea quae in ipso sunt (1. Cor. 2, 11.). At vero post primam illam beatamque naturam nemo

unquam Deum cognovit, nisi cui ipse revelaverit. Neque de hominibus tantum mihi sermo est; sed de virtutibus etiam illis mundo sublimioribus, de ipsis quoque cherubim ac seraphim.

2. Non nos tamen in omnigena prorsus ignorantia versari passus est Deus. Nemo quippe mortalium est, cui non hoc ab eo naturaliter insitum sit[1]), ut Deum esse cogno-

---

[1]) *Naturaliter insitum* ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἐγκατέσπαρται. Ne quis hinc inferat ideam Dei *innatam*. Cognitio Dei naturaliter nobis est a Deo inserta, quatenus Deus hinc quidem auctor est luminis rationis, quae naturaliter, natura et indole sua, eo ipso quod sit vis cognoscitiva, vi principii causalitatis visa re mira in ejus inquirit causam; inde vero per universitatem rerum se homini rationi utenti revelat (Rom. 1, 20.), rerumque pulcherrimus ordo rationem excitat, ut de his quae videntur bona intelligat eum qui est et operibus attendens agnoscat quis esset artifex, adeo ut vanus et mente fere destitutus censeri debeat, in quo non subsit scientia Dei (Sap. 13, 1.). Quod ita expressit s. Gregorius naz., quem alioquin fidelissime sequitur auctor noster, or. 28. (*opusc.* t. XXIX. or. 2.) n. 16: „Ratio a Deo data et omnibus congenita et prima in nobis lex (scil. causalitatis) omnibusque conserta ad Deum nos deducit ex visibilibus;" et s. Thomas *in l. Boëthii de Trinit.* a. 3: „Dei cognitio nobis innata dicitur esse, in quantum per principia nobis innata de facili percipere possumus Deum esse." Cf. Stentrup *praelect. dogmat. de Deo uno* thes. 1. ss., praesertim th. 2. p. 3.

scat. Quin ipsae res conditae earumque conservatio atque gubernatio, divinae naturae praedicant majestatem (Sap. 13, 5.). Ad haec tum ante per legem et prophetas: tum postea per Unigenitum Filium suum, Dominum Deum et Salvatorem nostrum Jesum Christum, pro captu ac modulo nostro notitiam sui patefecit. Quocirca omnia quae nobis, tam per legem et prophetas, quam per apostolos et evangelistas tradita sunt, amplectimur, agnoscimus et veneramur, nec ultra ea quidquam inquirimus. Nam cum Deus bonus sit, omnis profecto boni auctor et largitor est, ut qui nec invidia, nec ullis passionibus affectibusve laboret. Invidentia siquidem procul abest a divina natura, quippe quae omnis perturbationis expers solaque bona est. Proinde, cum cuncta perspecta habeat, et quod cuique conducibile sit administret, id quod nostra scire intererat, aperuit: quodque vires nostras et captum excederet, tacuit. His itaque contenti simus in his haereamus, nec terminos antiquos traditionem divinam transgrediamur (Prov. 22, 28.).

CAPUT II.

De his quae sermone exprimi possunt, vel non possunt; item de his quae in cognitionem cadunt, et quae cognitionem fugiunt.

3. *Quaedam de Deo intelligere possumus, non loqui.* — Plane itaque noscat necesse est, qui de Deo loqui vel audire studet, ea quae ad doctrinam, tum de divinitate, tum de incarnatione spectant, eam rationem habere, ut nec omnia vim omnem orationis superent, nec omnia sermone explicari queant; itemque nec cognitionem nostram penitus fugiant, nec penitus in eam cadant. Aliud porro est quod cognosci potest, aliud quod dici: quemadmodum videlicet aliud est loqui, atque aliud cognoscere. Multa igitur ex iis quae obscure de Deo intelliguntur, non satis commode proprieque efferri possunt; cogimurque, cum de rebus supra nos positis sermo nobis est, more humano loqui; ut cum de Deo verba facientes somnum, iram, incuriam, manusque ac pedes, aliaque id genus vocabula usurpamus.

4. *Quae et intelligere et loqui possumus.* — Et quidem quod Deus initio ac fine careat, quod aeternus sempiternusque sit, quod increatus, immutabilis, ab omni alteratione liber, simplex, compositionis expers, incor-

poreus, invisibilis, tangi nescius, incircumscriptus et infinitus sit; quod cognitionem omnem fugiat; quod cogitatu major, incomprehensus, bonus, justus, creatorum omnium opifex, omnia potens, omnia continens, omnium inspector, omnium provisor, potestate decernens, ac denique judex sit; haec, inquam, omnia et scimus et confitemur: illudque item, quod unus sit Deus, hoc est una substantia: quodque in tribus agnoscatur et exsistat personis, nimirum in Patre et Filio et Spiritu sancto: tum quod Pater et Filius sanctus unum omnino sint, excepta ingeniti generationisque et processionis proprietate; insuper quod unigenitus Filius et Verbum Dei ac Deus, per viscera misericordiae suae ob salutem nostram, benigna Patris voluntate ac sanctissimi Spiritus cooperatione absque semine conceptus, citra ullam corruptionem ex sancta Virgine Deique Genitrice Maria per Spiritum sanctum natus sit, atque ex ea homo perfectus exstiterit: quodque idem simul et perfectus Deus et perfectus homo sit, ex duabus naturis, intelligentia, voluntate, agendi facultate atque arbitrii potestate praeditis; atque, ut verbo dicam, in quibus secundum definitionem ac rationem utrique, hoc est divinitati et humanitati at-

que uni personae congruentem, nihil omnino desit; quod insuper esurierit, sitierit fueritque fatigatus et suffixus cruci, mortisque ac sepulturae periculum fecerit, triduoque post resurrexerit, et in coelos, unde ad nos venerat, reversus sit, ac denuo tandem venturus sit, tum divina Scriptura testatur, tum universus sanctorum chorus.

5. *Quae nec intelligere possumus nec loqui.* — At vero, quid Dei substantia sit, aut quo pacto omnibus rebus insit, vel quomodo Deus ex Deo genitus sit, vel processerit aut qua ratione unigenitus Filius ac Deus sese exinaniens, ex virgineis sanguinibus homo factus sit, aliter videlicet quam naturae lex ferat, effictus; aut quomodo siccis pedibus super aquas incesserit: haec sane nec scimus, nec dicere possumus. Fieri ergo nequit, ut praeter illa quae divinitus nobis a sacrosanctis Veteris ac Novi Testamenti oraculis enunciata sunt, aut dicta, aut patefacta, de Deo quidquam loquamur, aut omnino cogitatu assequamur.

CAPUT III.

Demonstratio quod Deus sit.

6. *Deum esse agnoverunt plerique gentilium.* — Quod ergo Deus sit, ab illis qui

sacras literas, vetus, inquam et novum Testamentum, recipiunt, non ambigitur, ut nec a plerisque gentilium. Velut enim jam diximus (cap. 1.) insitum nobis a natura est, ut Deum esse noscamus. Quoniam vero satanae improbitas tantum adversus hominum naturam valuit, ut et quosdam in stolidissimam et quovis malo pejorem exitii voraginem detruserit, ita ut Deum esse negarent (quorum insipientiam divinorum verborum interpres David palam faciens ait: *Dixit insipiens in cordo suo: Non est Deus* Psal. 13, 1.), eam ob causam discipuli Domini et apostoli, a Spiritu sancto eruditi, divinis ejus potentia et gratia editis prodigiis, miraculorum sagena eos ex ignorantiae gurgite extractos, ad agnitionis Dei lumen provexerunt. Eodem quoque modo illorum tum gratiae, tum dignitatis munerisque successores, pastores nimirum atque doctores, illuminantem Spiritus gratiam consecuti, tum miraculorum virtute, tum sermonibus gratiae obcoecatos illuminabant errantesque in via reducebant. At nos, qui nec miraculorum, nec doctrinae donum accepimus (ut qui nimia erga voluptates propensione, nos eo indignos redideremus), age pauca eorum, quae gratiae interpretes nobis tradiderunt, de hoc argumento

disseramus; implorata tamen prius Patris et Filii et Spiritus sancti ope.

7. *Prima ratio Deum esse, ex rerum mutabilitate.* — Omnia quae sunt, aut creata sunt aut increata. Si creata, utique et mutabilia sunt. Quorum enim esse a mutatione incepit, ea mutationi quoque subsint necesse est, sive intereant, sive per voluntatis actus alia atque alia fiant. Sin autem increata, sequitur profecto ut et mutari omnino nequeant. Quorum enim esse contrarium est, horum etiam modus quo sunt proprietatesve contrariae sunt. Ecquis ergo hoc nobis non assentiatur, omnia quae sunt mutabilia esse, nec ea tantum, quae sub sensum nostrum cadunt, sed et angelos mutari, alios ex aliis fieri, multiplici modo moveri ac transmutari: sic nimirum, ut intelligibilia, angelos dico, animas et daemones, ratione voluntatis sive progredientis in bono, sive rursus ab eo recedentis, seque vel intendentis vel remittentis; reliqua vero secundum generationem et corruptionem, augmentum et decrementum, aut secundum qualitatem et secundum motum de loco in locum immutentur? Cum ergo mutabilia sint, sane etiam creata esse oportet. Si vero creata, haud dubium quin ab aliquo opifice sint condita. Atqui creatorem

increatum esse necessum est. Nam si ipse quoque creatus est, a quodam profecto creatus erit, sicque donec ad aliquod increatum venerimus. Increatus igitur cum sit ille conditor, omnino nec mutabilis est. Hoc autem quid aliud, nisi Deus fuerit[1]?

8. *Secunda ex earum conservatione et gubernatione.* — Porro ipsa quoque rerum

---

[1]) Argumentum hoc a Damasceno ad probandam Dei exsistentiam adhibitum est illud, quo s. Thomas frequenter utitur, *ex motu* petitum; nam omnis mutatio est quidam motus, de cujus valore et efficacia probandi cf. Stentrup l. c. thes. VII. Iisdem fere verbis ac Damascenus argumentum proponit Suarez disp. 29. *Metaph.* s. 1. n. 20: „Omne ens aut est factum aut non factum seu increatum. Sed non possunt omnia entia, quae sunt in universo, esse facta. Ergo necessarium est esse aliquod ens non factum seu increatum. Major est evidens, quum necesse sit ex duobus contradictoriis alterum cuilibet convenire. Minor probatur, quia omne ens factum ab alio est factum; vel ergo illud, a quo factum est, est etiam factum vel non; si non est factum, datur ergo aliquod ens increatum, quod intendebamus; si vero illud etiam factum est, oportebit ab alio esse factum, de quo ulterius idem inquirendum erit, et ita tandem aut sistendum erit in ente non facto, aut procedendum in infinitum, aut circulus committendus (dicendo res se mutuo producere). Non potest autem aut committi circulus aut in infinitum procedi. Sistendum ergo necessario est in ente non facto,“ a quo reliqua facta pendeant. quod proinde Deus dicitur.

creatarum compages, conservatio atque gubernatio nos docent Deum esse, qui universum hoc coagmentarit, sustentet et conservet eique provideat. Qui enim fieri potuisset, ut inter se pugnantes naturae, ignis, inquam, et aquae, aeris et terrae, ad unius mundi constitutionem coirent, tenacique adeo nexu cohaererent, ut nulla ratione solvi possint; nisi omnipotens vis aliqua ea compaginasset, ac perpetuo a dissolutione servaret[1])?

9. *Tertia, ex rerum ordinato situ.* — *Mundus non casu et sponte coagmentatus, contra epicureos.* — Quid est quod ea, quae in coelo et quae in terra exsistunt, quaeque aerem pervagantur et quae in aquis degunt; imo etiam quae his anteriora sunt, coelum, terram et aerem, ignis quoque et aquae naturam certis disposuit locis? a quonam commixta haec sunt et distributa? quid est quod motum his impressit, perennique nec ulla re cohibito cursu ea versat Annon eorum artifex, qui rebus omnibus ra-

---

[1]) Hoc argumentum, quo praeeunte Scriptura Sap. 13. et Rom. 1, 19. s. patres libenter utuntur, cum sit ad hominum vel rudium captum, fusius expositum reperies a Min. Felice in *Octavio* n. 17. ss. *opusc.* XV, 44. ss. et a Gregorio naz. *or.* *28.* n. 16. *opusc.* XXIX., 166.

tionem modumque, quo universum hoc agatur et regatur, indiderit? At quis horum artifex? Annon is qui ea condidit inque rerum naturam produxit? Nec enim τῷ αὐτομάτῳ seu casui eam vim facultatemque tribuerimus. Sit enim sane casus, quod exstiterint: at cujus tandem erit ea disposuisse? verum illud quoque, si libet, concedamus: cujus vero erit, eadem juxta illas quibus primum condita sunt leges conservare et custodire? Alterius profecto quam casus: atque hoc quidnam aliud sit, nisi Deus?

CAPUT IV.

Quidnam Deus sit, quodque comprehendi non possit.

10. *Deum incorporeum esse sex rationibus probatur.* — Quod itaque sit Deus, liquido constat: quid autem secundum essentiam et naturam sit, nullo prorsus modo comprehendi vel etiam cognosci potest. Nam quod incorporeus sit, perspicuum est. Quo enim modo corpus esse queat, quod infinitum et interminatum est, quod figura caret, quodque nec tangi, nec oculis cerni potest, quod denique simplex est nec compositum? quomodo quippe immutabile erit, si circumscriptum ac passioni obnoxium sit? quinam expers passionis erit, quod ex elementis con-

flatur, atque in eadem rursus dilabitur? compositio siquidem pugnae origo est; pugna, dissidii; dissidium, solutionis; solutio autem a Deo prorsus aliena est.

11. Qua ratione autem et illud stabit certumque erit, quod Deus omnia pervadat et impleat, sicut ait Scriptura: *Nonne coelum et terram ego impleo, dicit Dominus* (Jerem. 23, 24.)? Neque enim fieri possit, ut corpus corpora permeet, quin simul et dividat et dividatur, compliceturque et opponatur per juxta oppositionem, ut loquuntur[1]); quemadmodum liquida omnia cum inter se miscentur ac temperantur.

12. *Corpus ἄϋλον et quinta substantia peripateticorum.* — Quod si quidam contendunt, hoc corpus[2]) immateriale esse, non secus atque corpus illud, quod graecorum

---

[1]) *Per juxta oppositionem* ἀντιπαρατιθέμενον. Si Deus corpus esset et simul ubique, ut Scriptura docet, divideretur per corpora, quae in spatio sunt, atque ita oriretur relatio juxta positionis et oppositionis inter ipsum et corpora, indigna ejus infinita perfectione.

[2]) *Hoc corpus,* quod ex eorum hypothesi est Deus. Respicit peripateticorum sententiam, secundum quam coelum corporeum quidem est, sed incorruptibile, diversum a quatuor notis elementis, e quibus corpora terrena coalescunt, quod propterea corpus *quintum* vocant.

sapientes quintum appellant (quod quidem esse nequit) movebitur certe uti coelum. Hoc enim est, quod quintum corpus vocant. Ecquis igitur ei motum affert? Quidquid enim movetur, ab alio moveri necesse est. A quonam item illud movetur? Atque ita in infinitum progrediar, quousque ad aliquod tandem perveniamus quod omni motu careat. Nam primum movens aliunde non movetur: et hoc quidem Deus est. Huc accedit, quod loco circumscribi oportet illud quod movetur: ac proinde solus Deus motu caret, sua immobilitate omnia movens. Ex quibus efficitur, ut Deus incorporeus statuendus sit.

13. *Incorporeum essentia Dei non est. — Deus aptius negatione declaratur quam positione.* — At ne hoc quidem essentiam ejus declarat: quemadmodum nec cum ingenitum principiique ac mutationis et corruptionis expertem eum dicimus et cetera, quae de Deo vel circa ipsum esse dicuntur[1]. Illae enim

---

[1]) *Circa ipsum esse dicuntur*, cujusmodi sunt ex. gr. bonitas, justitia aliaeque divinae perfectiones, ut mox n. seq. docet. Haec enim, quamvis cum divina essentia identificentur, concipiuntur tamen per modum qualitatum seu formarum, quae perficiant essentiam Dei, et licet eos concipiamus, ut identifi-

non quid sit, sed quid non sit indicant. Atqui oportet eum, qui rei alicujus naturam exponere in animo habet, quid ea sit dicere, non quid non sit. De Deo autem impossibile est, quidnam essentia sua ac natura sit enunciare: aptiusque est ex omnium remotione et negatione sermonem de eo facere. Neque enim aliquid est eorum quae sunt: non ut nullatenus sit, sed quia super omnia quae sunt, atque etiam supra ipsummet esse [1]) ipse sit. Etenim sic ognitiones circa res quae sunt versantur, profecto quod cognitionem superat, supra essentiam quoque erit: vicissimque quod est supra essentiam, cognitionem superabit.

14. *Affirmatio vim habens praecellentis negationis in Deo.* — Infinitus igitur est Deus, et incomprehensibilis: atque hoc unum est, quod de eo percipi possit et comprehendi.

---

catas cum Dei essentia, hanc tamen exhibent tantum *inadaequate* sub uno respectu, non vero sistunt omnem perfectionis realitatisque plenitudinem, quae propria est Dei.

[1]) *Supra ipsummet esse* creatum scil. et finitum, quod a nobis cognoscitur, vel a rebus creatis abstractum, quod est objectum ideae entis in genere. *Supra essentiam* οὐσίαν rerum scil. creatarum, quas cognoscimus, et essentiae in genere notionem, quam inde abstrahimus.

Quaecunque autem de Deo per affirmationem dicimus, non Dei naturam, sed quae circa naturam illius sunt, ostendunt. Ita sive bonum, sive justum, sive sapientem, sive quodcunque tandem aliud dixeris, non Dei naturam, sed quae circa naturam sunt, exponis. Sunt porro nonnulla, quae tametsi per affirmationem de Deo dicantur, praecellentis tamen negationis vim habent, v. gr. cum de Deo verba facientes, tenebrarum vocem usurpamus, non tenebras ipsas intelligimus, sed quod lux non sit, verum luce praestantior. Eodem modo, cum lucem eum dicimus, hoc significamus, quod tenebrae non sit[1]).

---

[1]) Praeclare admodum n. 13. et 14. expressit illum triplicem cognoscendi modum, quem fusius exsequitur vulgatus Dionysius Areopagita *de mystica theol.* et *de div. nominibus*, scil. per *affirmationem*, qua quidquid est perfectionis Deo tribuimus; per *negationem*, qua omnem imperfectionis umbram ab eo removemus; et per *excessum*, quo Deum concipimus super omnes creaturas, super omne id quod mente apprehendere possumus, ideoque ut incomprehensibilem, in quo conceptu consistit secundum patres vera et optima Dei cognitio, quam hac in vita consequi possumus. Cf. n. 51., ubi de hac triplici cognoscendi via iterum disserit.

CAPUT. V.

Demonstratio quod unus sit Deus et non plures.

15. Igitur quod Deus sit, quodque ejus essentia comprehendi nequeat, abunde demonstratum est. Quod autem unus sit et non plures, apud eos quidem, qui Scripturae divinae fidem adhibent, extra controversiam est. Dominus enim quam legem Israeli tulit, verbis iis auspicatur: *Ego Dominus Deus, qui eduxi te de terra Aegypti. Non erunt tibi dii alii praeter me* (*Exod.* 20, 21.). Et rursus ait: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est* (Deut. 6, 4.). Et per Isaiam prophetam: *Ego enim*, inquit, *sum Deus primus, et ego posthaec; et praeter me non est Deus. Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit, et praeter me non est* (Isa. 43, 10.). Quin et Dominus in Evangeliis in haec verba alloquitur Patrem: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum* (Joan. 17, 3.). Cum illis autem, qui nullam Scripturae sacrae fidem arrogant, ad hunc modum disputabimus.

16. *Demonstratio syllogistica, quod unus Deus sit.* — Deus perfectus est et absque defectu, sive bonitatem, sive sapientiam, sive potentiam spectes; principii ac finis expers, sempiternus, incircumscriptus, ac denique,

ut rem uno verbo complectar, omnibus modis est perfectus. Quocirca si plures deos esse asseruerimus, inter plures discrimen animadvertere necesse erit. Nam si nihil discriminis inter eos reperiatur, unus potius est, quam multi: si autem discrimen aliquod inter eos exsistit, ubi tandem erit illa perfectio[1]? Etenim si vel bonitatis, vel potentiae, vel sapientiae, vel postremo temporis ratione, aliquid in eo ad perfectionem desideretur, Deus certe non erit. At vero identitas sibi per omnia constans, unum potius, quam multos ostendit.

17. Jam vero si multi sunt, quomodo salva et incolumis ipsis manebit incircumscriptio? ubi enim unus fuerit, illinc alter aberit.

---

[1]) *Illa perfectio* scil. undequaque absoluta, quae Deo competit. Ceterum ut hujus rationis vis melius perspiciatur, cf. quae subtiliter disputat Anselmus *Monologii* c. 3. *opusc.* XXVIII. Argumentum ex mundi petitum minus efficax alicui forte videri possit; sed si mundus *plene* spectetur, si scil. consideretur etiam ordo possibilium, veritatis, bonitatis etc., evidenter liquebit, omnium rationem ultimam non posse esse plura, sed tantum ens *unum*, unitate non morali, sed objectiva et numerica. Quae animadversio etiam prae oculis habere debet pro argumento ultimo, nam omnis multiplicitas necessitate tandem aliquando innititur summa quadam unitate.

18. Quid insuper afferri potest, quin si mundus a multis gubernetur, non dilabatur corrumpaturque et intereat: quippe cum inter gubernatores pugna vulgo perspiciatur? discrimen siquidem pugnae et conditioni aditum facit. Sin autem quis dicat singulos parti praeesse, quaeram ex eo, quis hujus ordinis auctor fuerit, imperiumque inter ipsos partitus sit? Hic enim potius Deus unus erit. Unus proinde est Deus, perfectus, circumscriptionis expers, mundi architectus et conditor, conservator et gubernator, perfectione omni sublimior et anterior.

19. Ad haec a natura quoque necessitate omni comparatum est, ut unitas binarii origo sit.

CAPUT VI.

De Verbo ac Dei Filio, probatio ducta a ratione.

20. *Verbi divini ab humano discrimen et analogia.* — Hic ergo ille unus ac solus Deus Verbo destitutus non est. Verbum porro si habeat, non ejusmodi illud habiturus est, quod non subsistat, aut quod esse coeperit, aut sit desiturum. Neque enim fuit unquam, cum Deus sine Verbo esset. Quin

potius Verbum suum ex se genitum semper habet, non quod ad instar nostri non subsistat et in aerem diffluat; sed in se consistens, vivumque et perfectum, atque ejusmodi, ut extra ipsum non progrediatur, sed in ipso semper exsistat. Quo enim, quaeso, loco esset, si extra ipsum excedat? Nam quia natura nostra caduca est et fragilis, ob eam quoque causam sermo noster subsistentia caret. At Deus, cum sempiternus perfectusque sit, perfectum quoque et subsistens vereque exsistens Verbum suum habet; et quod semper sit et vivat, et omnia habeat, quae Pater habet. Sicut enim sermo noster ex mente progrediens, nec prorsus cum mente idem est, nec rursum omnino ab ea diversus (quatenus enim ex mente, hactenus alius est a mente; quatenus vero mentem ipsam palam profert, non jam prorsus a mente diversus est, verum natura quidem est unum cum ea, subjecto autem ab illa diversum): ad eundem modum Dei quoque Verbum, quatenus per se subsistit, ab eo distinguitur, a quo habet ut per se subsistat: quatenus autem eadem in ipso ostendit, quae in Deo conspiciuntur, idem natura cum ipso est. Quemadmodum enim omnimoda undique

perfectio in Patre perspicitur, eadem etiam in Verbo ex ipso genito spectatur[1]).

CAPUT VII.

De Spiritu sancto probatio ducta ex ratione.

21. *Divini Spiritus ab humano discrimen.* — Suus quoque Verbo Spiritus sit oportet. Nam ne noster quidem sermo spiritus est expers. Hoc autem inter utrumque interest, quod in nobis spiritus a substantia nostra alienus est. Aeris quippe attractio et et emissio est, qui tuendi corporis causa vicissim attrahitur et profunditur; ac locutionis tempore sermonis vox efficitur, sermonis vim in se ipsa promens. At in divina natura, quae simplex est, nec ullatenus composita, quod quidem Dei Spiritus sit, pie confitendum est (neque enim Dei Verbum minus quid nostro sermone ad perfectionem habet). Ceterum existimare Spiritum alie-

---

[1]) Hujus disputationis praeclarum commentarium habes in *Monologio* s. Anselmi c. 29. ss. annot. XXVIII. Adverti tamen debet, probationem hanc, quam s. doctor vocat συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν, non esse strictam demonstrationem rationalem, sed supposita jam cognitione hujus mysterii per revelationem, illustrationem quandam analogicam, ut saltem quadamtenus rationi consonum ostendatur.

num quiddam esse, quod Deo extrinsecus adveniat, ut in nobis qui compositae naturae sumus, hoc a pietate abhorret. Quin potius, ut, cum Dei Verbum audimus, non ejusmodi verbum esse arbitramur quod subsistentia careat, vel doctrina comparetur, vel voce proferatur, vel in aerem dilabatur et evanescat; sed quod substantialiter consistat, sitque libera voluntate praeditum, et efficax, atque omnipotens: eodem modo cum Dei Spiritum Dei Verbi comitem, ipsiusque vim declarantem docemur, non flatum quendam subsistentia destitutum animo concipimus (sic enim divinae naturae majestas in humilitatem deprimeretur, si Spiritum, qui in ea est, spiritus nostri similem esse conjiceremus), sed vim substantialem, quaeque ipsa per se in propria ac distincta persona consideretur, atque a Patre procedat et in Verbo conquiescat, ipsumque declaret et exprimat: quae praeterea nec in Deo, a quo est, nec a Verbo, cujus comes est, disjungi queat: nec denique ita dilabatur, ut omnino esse desinat; verum aeque ac Verbum, per se inque persona propria consistat, vivat, libere velit, suapte vi moveatur, efficax sit, bonum semper velit, atque ad id omne, quod decreverit, concurrentem cum voluntate potentiam ha-

beat, ejusque naturae sit, ut nec principium habuerit, nec finem habitura sit. Neque enim Patri Verbum unquam defuit, nec Verbo Spiritus[1]).

22. *Trinitate gentilismus et judaismus explosi.* — Atque hac ratione, per naturae quidem unitatem, gentilium multos deos asserentium error adimitur; rursusque admissis Verbo et Spiritu, judaeorum dogma evertitur, remanetque quod in utraque secta commodi est: ex judaica nimirum sententia unitas naturae; ex gentilismo autem personarum sola distinctio.

---

[1]) Provocant quidem graeci schismatici ad Joan. Damascenum, ac si negasset processionem Spiritus s. a Filio. Verum in hoc n. ita loquitur de habitu Spiritus sancti ad Verbum, ut satis clare supponat et significet, eum a Verbo quoque procedere. Dicitur enim Spiritus s. comes Verbi, qui Verbi virtutem, imo ipsum Verbum manifestat αὐτοῦ (Λόγου) οὖσα εκφαντικὴ, non secus ac spiritus noster in vocem efformatus verbum nostrum exprimit; dicitur Verbo non deesse, a Verbo haberi (δεῖ δὲ τὸν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἔχειν): quae in divinis citra processionem, saltem si accurate et theologice loqui velimus, dici nequeunt. Quare etiam de Filio relate ad Patrem ratione generationis dicuntur. Quod si processionem non significent vel supponant, sed tantum consubstantialitatem, quare patres nunquam simili modo de Filio relate ad Spiritum s. loquuntur?

23. Quod si contradicat judaeus, ne Verbum admittatur et Spiritus, divinae Scripturae testimonio confutetur, osque illi obstruatur. De Verbo enim ait divinus David: *In aeternum, Domine, Verbum tuum permanet in coelo* (Psal. 118, 89.). Et rursus: *Misit Verbum suum, et sanavit eos* (Psal. 96, 20.). Atqui verbum illud quod ore profertur, nec mittitur, nec in aeternum manet. De Spiritu rursus ait idem David: *Emitte Spiritum tuum et creabuntur* (Psal. 103, 30.). Et alio loco: *Verbo Domini coeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. 32, 4.). Job item: *Spiritus Domini qui fecit me, est flatus omnipotens, qui me tuetur atque conservat* (Job 33, 4.). Spiritus porro qui mittitur, facit, firmat, tuetur, atque conservat, non evanidus quidam halitus est, quemadmodum nec Dei os, membrum corporeum; utrumque enim horum consentanea Dei ratione intelligi debet.

CAPUT VIII.

De sancta Trinitate.

24. Credimus igitur in unum Deum, principium unum, principio carentem, increatum, ingenitum, interitus ac mortis nescium, aeternum, immensum, incircumscriptum, nullis

terminis definitum, infinitae potentiae, simplicem, incompositum, incorporeum, a fluxu, passione omnique mutatione et alteratione liberum, invisibilem, omnis bonitatis ac justitiae fontem, lucem intellectualem et inaccessam, potentiam nulla mensura comprehensam, quamque sola voluntas sua metiatur (potest enim quidquid vult Psal. 134, 6.), rerum omnium conditricem, tam visibilium, quam invisibilium effectricem; omnium conservatricem, omnibus providentem, omnia continentem ac regentem, perpetuumque ac immortale regnum in omnia obtinentem; nihil contrarium habentem, omnia implentem, a nulla re comprehensam, imo vero ipsam universa complectentem et continentem ac praehabentem, substantias omnes sine pollutione penetrantem, ultra res omnes et essentias longe provectiorem, ut quae supersubstantialis est, omnibusque entibus sublimior; divinitate, bonitate, plenitudine superiorem; principatus omnes atque ordines statuentem, super omnem principatum atque ordinem positum; essentia, vita, sermone et cogitatu altiorem; quae lux ipsa est, bonitas ipsa, ipsamet vita, ipsamet essentia; utpote quae nec esse suum, nec quidquam eorum quae est, ab alio habeat; verum ipsa

iis quae sunt essentiae, illis quae vivunt vitae, et illis quae ratione utuntur rationis fons exsistat: bonorum omnium cunctis parentem, intuentem omnia priusquam fiant; unam substantiam, unam divinitatem, unam virtutem, unam voluntatem, unam operationem, unum principatum, unam potestatem unam dominationem, unum regnum; ut tamen in tribus perfectis personis noscatur, et adoratione una adoretur, credaturque et colatur ab omni rationali creatura; quippe quod illae citra permixtionem et confusionem unitae sint, et sine distantia (quod cogitationem omnem superat) discretae: in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, in quorum etiam nomine baptizati sumus. Sic enim Dominus apostolis baptizare jussit: *Baptizantes eos,* inquit, *in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. 28, 19.).

25. *Quid de Patre credendum. — Quid de Filio.* — In unum Patrem (credimus) principium omnium et causam, ex nullo genitum, qui solus causae et generationis expers est: omnium quidem conditorem; ceterum unius dumtaxat natura Patrem unigeniti Filii sui Domini nostri Jesu Christi, sanctissimique Spiritus productorem. Et in unum Filium Dei ungenitum Dominum no-

strum, ex Patre natum ante omnia secula; lumen de lumine, Deum verum de Deo vero; genitum, non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt. Quem cum ante omnia secula dicimus, ipsius generationem nec tempus, nec initium pati ostendimus. Non enim Dei Filius ex nihilo in ortum productus est; ille, inquam, gloriae splendor, paternae figura substantiae (Hebr. 1, 3.), viva sapientia et virtus (1. Cor. 1, 24.), subsistens Verbum, substantialis ipsa, perfecta, atque vivens imago Dei (Coloss. 1, 15.) invisibilis, sed semper cum Patre et in Patre erat, sempiterne et absque ullo initio ex ipso genitus. Neque enim Pater unquam fuit, quando Filius non esset: verum simul Pater, simul Filius, qui ex ipso genitus est. Neque enim Pater vocari possit, qui Filio careat. Nam si Filio aliquando caruit, Pater certe non erat. Et si postea Filium habuit, postea quoque factus est Pater, cum ante Pater non esset, atque ex eo quod Pater non erat, mutatus est, eoque progressus ut Pater esset: id quod omni blasphemia gravius foret. Nefas enim est dicere, Deum fecunditate naturali caruisse. Fecunditas porro in hoc posita est, ut quis ex seipso, id est ex propria substantia, prolem natura similem sui edat.

26. *Generationis divinae a creatione discrimina.* — Proinde cum de Filii generatione agitur, tempus intercessisse dicere impium est, aut Filii exsistentiam Patre posteriorem constituere. Ex ipso enim, hoc est ex Patris natura, esse profitemur Filii generationem. Ac nisi Filium a principio simul cum Patre, a quo genitus est, fuisse concedamus, paternae substantiae mutationem inducemus: quoniam, cum Pater non esset, posthac evasit Pater. Res enim creatae, etsi postmodum conditae sunt, non tamen ex Dei substantia exstiterunt; sed ipsius voluntate et potentia fuerunt productae ut essent. Nec propterea in Dei naturam cadit mutatio: etenim generatio quidem in hoc consistit, ut ex gignentis substantia proles ejusdem cum gignente substantiae producatur: at creatio et effectio hoc tantum requirit, ut extra, et non ex creantis aut efficientis substantia fiat illud, quod creatur aut efficitur, omninoque quantum ad essentiam dissimile sit.

27. Quamobrem in Deo, qui solus a perpessione omni, alteratione ac mutatione liber est, semperque eodem modo se habet, tum generatio, tum creatio, passionis expers est. Nam cum nec patibilis, nec fluxae naturae sit, quippe simplex est, nec compositus: certe

nec passionem nec fluxum, vel in generando, vel in creando subire potest, nec cujusquam opem atque adjumentum desiderat. At generatio quidem initium non habet sempiternaque est, ut quae naturae sit opus, exque ipsius substantia prodeat; ne alioqui ille qui gignit, mutationem subeat, ac praeterea ne Deus prior sit Deusque posterior, neve accessionem recipiat: creatio autem in Deo, cum sit voluntatis opus, Deo profecto coaeterna non est. Haud enim natura comparatum est, ut quod ex nihilo producitur, eandem cum eo quod initio caret et sempiternum est, aeternitatem aut perpetuitatem habeat. Quemadmodum igitur hominis et Dei non eadem est efficiendi ratio; quia homo nihil ex nihilo producit; sed quod efficit ex praeexistente et subjecta materia facit; nec voluntatem dumtaxat adhibet, sed prius etiam cogitat, illudque quod facturus est, animo effingit, ac posthac manuum quoque addita opera laborem et molestiam sustinet: nec raro etiam spe sua labitur, ut cui propositum ex animi voluntate non succedat: Deus autem sola voluntate omnia ex nihilo ut essent produxit: ita nec eodem modo gignunt Deus et homo. Deus enim, ut qui tempori non subsit et principio, passione ac fluxione omni

vacet, sitque incorporeus, ac solus ab interitu liber, ita citra tempus quoque, et principium, et passionem, et fluxum, et sine ullo congressu gignit[1]), ac nec initium, nec finem habet incomprehensibilis ipsius generatio. Atqui citra tempus quidem idcirco gignit, quia ab omni mutatione alienus est: citra fluxionem autem, quia impatibilis et incorporeus: citra congressum vero, tum rursus quia incorporeus, tum quia unus tantum est Deus, alterius opera minime indigens: citra finem denique et ut nunquam a gignendo quiescat, quod initii, et temporis, et finis expers sit, semperque eodem modo se habeat. Nam quod principio caret, nec finem unquam habiturum est. Quod autem Dei munere atque gratia sine fine est ac immortale, hoc

---

1) Ἀῤῥεύστως γεννᾷ καὶ ἐκτὸς συνδυασμοῦ. *Citra fluxionem*, etc. Id saepe repetit, tum adversum gnosticos, qui Verbum ad instar profluvii emanasse, atque ex congressu aeonis masculi cum aeone femina prognatum fingebant: tum etiam ut arianos refutet, qui catholicam de generatione Verbi fidem ad valentinianum gnosticumque sensum detorquebant. Hoc Arius insusurrat epistola ad Alexandrum alexandr., quam Athanasius recitat lib. *de synodis*, Epiphanius haer. 69; Hilarius lib. III. et V. *de Trinitate*. Legesis Nazianz. orat. 35. p. 567. Le Quien.

prorsus principio non caret. Id quod ex angelis perspici possit.

28. Ac proinde sempiternus Deus Verbum suum sine principio ac fine gignit; ne alioqui Deus, cujus natura ac exsistentia tempus omne superat, in tempore gignat. At vero perspicuum est, hominem dispari modo gignere, ut qui generationi et corruptioni, fluxioni item et multiplicationi subjectus sit, ac corpore vestitus maremque et feminam in natura habeat: mas quippe feminae opem desiderat. Verum propitius nobis sit ille, qui omnia excedit, atque omnem mentis aciem et comprehensionem transcendit.

29. *De Patre et Filio.* — Sancta igitur et catholica et apostolica Ecclesia simul et Patrem, simulque unigenitum ipsius Filium docet, ex eo citra tempus, fluxum et passionem, incomprehensibili quadam ratione ac soli universorum Deo perspecta, genitum: non secus atque una cum igne lumen est quod ex eo oritur; nec prior est ignis, posterius lumen, sed utrumque simul: et quemadmodum lumen, quod ex igne semper gignitur, semper in eo est, nec ab eo quoquo modo disjungitur; ita et Filius gignitur ex Patre, ut nullo modo ab illo separetur, sed semper

in eo sit. Verum hoc interest, quod lumen quod ex igne sine separatione gignitur, semperque in eo manet, aliam ab igne propriamque subsistentiam non habet (est enim naturalis ignis qualitas); at vero unigenitus Dei Filius ex Patre inseparabiliter ac sine diremptione genitus, semperque in ipso manens, peculiarem atque a Patre distinctam subsistentiam habet.

30. *Quare Verbum, splendor, figura, Filius dicitur. Cur Unigenitus.* — Ipse porro et Verbum et splendor idcirco dicitur, quia citra alterius congressum et passionem et tempus, et fluxum ullum, ac separationem a Patre genitus est. Filius autem ac paternae substantiae figura, quia perfectus est ac subsistens, exceptaque ingeniti proprietate per omnia patrem refert atque exprimit. Unigenitus item, quia solus ex solo Patre [1]) unice natus est. Neque enim alia generatio est,

---

[1]) *Solus ex solo Patre.* Etiam haec supponunt Spiritum s. non a *solo* Patre procedere. Neque enim ulla ratio esset tantopere inculcare *solum* Filium esse ex *solo* Patre, si hoc proprium quoque esset Spiritus sancti. Quocirca infra dicit etiam Spiritum s. a Patre procedere, non vero ait: a *solo* Patre. Praeterea supra Filium *per omnia* Patrem referre et exprimere, excepta ingeniti (et Patris) proprietate (quod infra mox repe-

quae cum Filii Dei generatione conferri possit: quandoquidem nec alius quoque Dei Filii est. Quamvis enim enim etiam Spiritus sanctus ex Patre procedat, non tamen generationis modo, sed processionis. Alius autem est hic exsistentiae modus perinde incomprehensus et ignotus, quemadmodum et Filii generatio. Quocirca omnia quae Pater habet, Filii sunt, hoc uno excepto, quod ingenitus non est: quae quidem vox nec naturae discrimen, nec dignitatem, sed subsistendi modum indicat. Haud secus atque Adam, qui genitus non est (figmentum enim Dei est), et Seth qui genitus (filius enim est Adami) et Eva quae ex Adami costa prodiit (neque enim ipsa genita est), natura inter se minime differunt (homines enim sunt), sed exsistendi modo.

31. *Aliud ἀγέννητον, et aliud ἀγένητον.* — Sciendum enim vocem ἀγένητον, cum scribitur cum unico ν, increatum significare, seu quod minime factum est: ἀγέννητον autem, cum scribitur cum duplici νν, id indicare quod non est genitum. Priore ergo significato essentia ab essentia differt. Alia enim est es-

---

tit); ergo cum refert etiam quatenus est Spirator: neque enim spiratio activa est eadem notio cum paternitate et esse ingenitum.

sentia increata, quam vox ἀγένητος, cum unico ν sonat; alia creata, quam vox γενητὴ denotat. Secundo autem significandi genere nullum essentiae ab essentia discrimen inducitur. Primum enim cujusque animantium speciei individuum ἀγέννητον seu ingenitum est; non item ἀγένητον, hoc est minime conditum et factum. A Conditore quippe rerum per ipsius Verbum in ortum producta sunt; at non genita, cum ante nullum aliud ejusdem speciei singulare exstaret, ex quo gignerentur.

32. Quantum igitur ad primam significationem attinet, singulis tribus sanctae Deitatis divinissimis personis vox ἀγένητος convenit. Ejusdem enim substantiae sunt et increatae. Quantum autem ad secundam, non item: solus enim Pater ingenitus est. Nec enim ab alia persona habet ut sit. Solus etiam Filius genitus est: ex Patris enim substansia absque initio ullo ac tempore genitus est. Solus denique Spiritus sanctus ex Patris quidem substantia progreditur, non generatione, sed processione. Ita enim a divina Scriptura edocemur: tametsi alioqui generationis ac processionis modus nulla ingenii vi comprehendi possit.

33. Quin illud quoque nosse interest, paternitatis, filietatis et processionis vocabula

non a nobis ad beatam Deitatem esse translata, verum contra illinc nobis communicata [1]), quemadmodum Apostolus ait: *Propterea flecto genua mea ad Patrem, ex quo omnis paternitas in coelo et in terra est* (Ephes. 5, 14.).

34. *Quomodo Pater major Filio. Verbum non est instrumentum Patris.* — Quod si Patrem Filii principium et majorem esse dicimus, haudquaquam his verbis eum Filio vel tempore priorem vel natura praestantiorem esse indicamus (per ipsum enim fecit secula Hebr. 1, 2.), nec denique alia re quam sola causa [2]); hoc est quia ex Patre genitus est, non autem Pater ex Filio; et quia pater naturaliter filii causa est: quemadmodum nec ignem ex luce prodire dicimus, verum

---

[1]) Cf. quae hac de re egregie docet s. Thomas 1. p. q. 13. a. 6., ubi statuit de praedicatis, quae non metaphorice, sed proprie de Deo praedicantur: „Quantum ad rem significatam per nomen, per prius dicuntur de Deo quam de creaturis, quia a Deo hujusmodi perfectiones in creaturas manant; sed quantum ad impositionem nominis, per prius a nobis imponuntur creaturis, quas prius cognoscimus. Unde et modum significandi habent, qui competit creaturis.“

[2]) *Causa.* Ne quis *causae* nomine offendatur, quod Patri tribuitur relate ad Filium. Graecis enim hoc in argumento αἰτία, αἴτιος idem est ac principium, auctor.

lucem ex igne. Quocirca cum Patrem Filii principium ac Filii majorem audierimus, id causae ratione intelligamus. Et ignem sicut non alterius substantiae esse dicimus, ac rursus lucem alterius; eodem modo nec alterius substantiae Pater, alterius Filius dici potest, sed unius ejusdemque. Praeterea sicut ignem per lucem ex eo progredientem lucere dicimus: nec proinde tamen lucem illam ex eo manantem organum quoddam esse ipsi inserviens, sed vim quandam nativam statuimus: pari modo Patrem omnia quae facit, per Unigenitum suum facere dicimus, non tamquam per servile quoddam organum, sed ut per vim naturalem et subsistentem. Insuper quemadmodum ignem illuminare dicimus, idemque rursus ipsius luci tribuimus; *sic omnia quae Pater facit, Filius etiam similiter facit* (Joan. 5, 19.). At vero in hoc discrimen situm est, quod lux propriam et distinctam ab igne subsistentiam non habet. Filius autem perfecta hypostasis est, a paterna hypostasi inseparabilis, ut superius a nobis ostensum est. Neque enim fieri potest ut in rebus creatis imago ulla aut similitudo reperiatur, quae sanctae Trinitatis modum in seipsa citra ullam dissimilitudinis notam repraesentet. Quod enim creatum et com-

positum, et caducum, et mutabile, et circumscriptum, et figura praeditum, et corruptibile est, quo tandem modo superessentialem essentiam divinam, ab his omnibus liberam, aperte declarabit? Perspicuum autem est, res omnes creatas plerisque ejusmodi affectionibus obnoxias esse, sicque a natura comparatas, ut corruptioni subjaceant.

35. *De Spiritu sancto. Ignotum nobis ut distinguantur in Deo generatio et processio.* — Eodem etiam modo credimus in Spiritum sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre procedit, et in Filio conquiescit; qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, utpote consubstantialis et coaeternus; Dei Spirirum, rectum, principalem; sapientiae, vitae et sanctitatis fontem; Dei cum Patre et Filio cum rem habentem, tum nuncupationem; increatum, plenum, conditorem, continentem omnia ac moderantem, omnium effectorem, omnipotentem, infinitae potentiae, creatis omnibus imperantem, nulliusque imperio subjacentem; qui deos facit, non Deus fit[1]); qui in-

---

[1]) *Deos facit non Deus fit* θεοῦν οὐ θεούμενον, deificat non deificatus, sicut nos, qui per gratiam sanctificantem deificamur seu consortes reddimur divinae naturae 2. Petr. 1, 4.

plet, nec impletur; qui participatur, nec participat; sanctificat, nec sanctificatur; Paracletum, hoc est, consolatorem, ut qui universorum admittat obsecrationes: Patri et Filio per omnia similem; ex Patre procedentem; qui per Filium conceditur, et ab omni creatura percipitur; qui per seipsum creat, et rebus omnibus subsistentiam tribuit et sanctitatem, qui in propria subsistit sive exsistit hypostasi; qui a Patre et Filio nec separatur nec digreditur; qui omnia habet quae Pater et Filius, excepta ingeniti et geniti proprietate. Pater quippecausam non agnoscit, estque ingenitus. Non enim ex quoquam est (a seipso enim habet ut sit) nec quidquam eorum quae habet, ab alio habet; quin potius ipse principium omnibus est et causa, tum quod sint, tum quod naturaliter certo modo sint. Filius autem ex Patre est generationis modo. Spiritus vero sanctus et ipse quoque ex Patre est, non gignendi tamen modo, sed procedendi. Et quidem generationem inter et processionem discrimen intercedere edocti sumus: ceterum quis sit hujus distinctionis modus, prorsus nescimus[1]). Simul porro et

[1]) Licet hominum nulli datum sit discrimen accurate nosse inter generationem Filii et Spiritus s. processionem, nituntur tamen theologi rationem saltem

Filii ex Patre generatio et Spiritus sancti processio est.

36. *Personarum proprietates seu notiones.* — Omnia igitur, quae Filius habet, Spiritus etiam a Patre habet; atque adeo hoc ipsum quod est. Quod si Pater non est, sane nec Filius est, nec Spiritus. Itidem nisi Pater aliquid habet, ne Filius quidem illud habeat, nec Spiritus: et propter Patrem, id est, quia Pater est, tum Filius, tum Spiritus sanctus est. Rursusque propter Patrem habet Filius quidquid habet, et Spiritus, hoc est, propterea quod Pater haec habet; modo tamen, ingeniti, geniti et processionis proprietates excipias. In his enim dumtaxat personalibus proprietatibus tres sanctae Trinitatis personae inter se distinguuntur; non essentia, sed peculiari cujusque personae nota indivisim discretae.

37. *Trinitas sine compositione.* Porro unumquemque ex his tribus perfectam atque integram subsistentiam habere dicimus, ne alioqui compositam unam ex tribus imperfectis naturam perfectam intelligamus; sed unam simplicem substantiam et essen-

---

aliquam reddere, quare processio Spiritus s. non sit generatio ac proinde ab hac differat, qua de re cf. annot. *opusc.* XXVIII., 116. s.

tiam omni perfectione superiorem et anteriorem in tribus perfectis personis noscamus. Quidquid enim ex imperfectis conflatur, necessario compositum est. At ex perfectis hypostasibus compositio fieri non potest. Quo fit ut nec speciem ex hypostasibus singulis, sed in hypostasibus singulis dicamus. Imperfecta vero diximus, quae speciem non servant ejus rei, quae ex ipsis efficitur. Lapis enim, lignum, ferrum per se quidem, si peculiarem cujusque naturam spectes, perfecta sunt: at respectu domus, quae ex ipsis exstructa est, singula imperfecta sunt. Neque enim quidquam horum, si privatim consideretur, domus est.

38. *Tres personae, cur Deus unus.* — Quocirca perfectas quidem personas profitemur, ne in divina natura compositionem intelligamus. Compositio enim dissidii mater est. At rursus tres personas in se invicem esse dicimus, ne deorum copiam et turbam inducamus. Ita per tres personas hoc intelligimus[1]), quod nullus hic compositioni et

---

[1]) *Per tres personas.* Professione trium personarum excludimus compositionem et confusionem, nam de ratione personae est ut tota sit in se, sua sibi, non alteri communicetur per modum partis vel naturae communis, hinc personae realiter ab invicem dis-

confusioni locus sit; per id autem quod tres personae ejusdem substantiae sunt, et aliae in aliis; quod etiam eadem voluntas, eadem operatio, eadem vis ac potentia, ac denique idem, ut ita loquar, in illis motus est, hoc agnoscimus; quod nimirum in illis nulla divisio locum habeat, et quod unus sit Deus. Unus quippe vere Deus est, Deus, Verbum et Spiritus ejus.

39. *De trium personarum distinctione; aeque re et ratione, discernuntur personae creatae.* — Hoc autem nosse interest, quod aliud sit quoad rem, et aliud ratione ac cogitatione considerari. Enimvero in omnibus creaturis discretio quidem personarum quoad rem consideratur. Re quippe ipsa Petrum a Paulo separatum consideramus; communitas autem et conjunctio atque unitas, ratione atque cogitatione perspicitur. Per mentem enim concipimus Petrum et Paulum ejusdem esse naturae naturamque unam communem habere. Nam uterque eorum animal rationale et mortale est: et uterque caro est anima rationali et intelligente prae-

---

tinguuntur. Professione vero consubstantialitatis personarum tuemur unitatem naturae, voluntatis etc. trium personarum.

dita. Haec itaque communis natura ratione consideratur[1]). Neque enim hypostases aliae in aliis sunt, verum quaelibet privatim et sigillatim, hoc est sejunctim consistit, habetque permulta quibus ab alia persona dirimatur. Nam et loco disjunguntur, et tempore discrepant, sententia quoque dividuntur, et forma sive figura, et habitu, et temperamento, et dignitate, et instituto vitae genere, ac denique omnibus aliis proprietatibus, quibus tamquam certis quibusdam notis dignoscuntur. In primis autem inter se dissident, quod non alia in alia, sed quaeque separatim exsistunt. Ex quo etiam efficitur, ut duo, et tres, et multi homines dicantur.

40. *Unde unitas naturae divinae. Personae Trinitatis indivisae. Filius et Spiritus sanctus ad unum principium referuntur.* —

---

1) *Ratione consideratur.* Natura humana pro numero individuorum seu suppositorum multiplicatur, ideoque tot sunt naturae humanae, quot homines. Quod si tamen de unitate naturae loquamur, haec unitas est tantum rationis et considerationis, quatenus abstractione facta contemplamur id, in quo naturae omnes conveniunt; non vero realis et objectiva: quia revera tot exsistunt a parte rei naturae humanae, quot sunt individua. Haec disputatio s. doctoris evidenter ostendit, patres non cogitasse de *unitate tantum morali* naturae divinae, sed de unitate reali, objectiva et perfectae singularitatis in ratione naturae.

Id quod in omnibus quoque conditis rebus animadvertere liceat. In sacrosancta vero et substantiam omnem exsuperante, atque ultra res omnes evecta et incomprehensibili Trinitate, contrario modo se res habet. Illic enim communitas quidem et unitas reipsa consideratur, tum quia personae coaeternae sunt, tum quia illarum eadem est essentia, facultas, voluntas, sententiae conspiratio, eadem quoque auctoritas, potentia, bonitas. Non dixi, similitudinem, sed identitatem, atque unam motionis praesultationem [1]). Una enim est essentia, una bonitas, una potestas, una voluntas, una facultas, una auctoritas: una, inquam, et eadem, non tres inter se similes, sed una plane eademque trium personarum motio. Unaquaeque enim ipsarum non minus unitatem habet cum alia, quam ipsa secum. Unum quippe idemque omnino sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus; nisi quod Pater ingenitus est, Filius genitus, et Spiritus sanctus processit. Quod autem in ea discretum est, cogitatione percipitur [2]).

---

[1]) *Unam motionis praesultationem* τὸ ἓν ἔξαλμα τῆς κινήσεως, unam vitalem operationem seu actum.

[2]) *Cogitationem percipitur.* Licet personae divinae realiter distinguantur, substantiae identitate ita invicem conjunctae sunt, ut ab invicem non separen-

Unum quippe Deum cognoscimus; in solis proprietatibus, nimirum paternitatis, filiationis, et processionis, atque quantum ad causam et causatum, ac hypostasis perfectionem, hoc est exsistendi modum, distinctionem intelligimus. Neque enim distantiam secundum locum, ut apud nos, in Deitate, quae circumscriptionem omnem excludit, admittere licet (sunt enim personae aliae in aliis; non ut inter se confundantur, sed ut cohaereant, juxta eam Domini sententiam: *Ego in Patre et Pater in me est* Joan. 14, 11.), nec voluntatis, aut sententiae; aut efficacitatis, aut potentiae; aut alterius cujusdam rei, quae realem ac omnimodam in nobis distinctionem gignat, discrimen ullum. Quapropter nec tres deos Patrem et Filium et Spiritum sanctum dicimus; quin potius sanctam Trinitatem unum Deum asserimus: sic videlicet ut Filius et Spiritus sanctus ad unum auctorem referantur, non autem componantur, aut juxta Sabellii contractionem

---

tur, sicut hypostases creatae, sed sola *cogitatione* ab invicem sejungi sejunctaeque considerari possint. Notetur praeclara dogmatis catholici *de unitate naturae* in tribus personis expositio adversus recentiores quosdam theologos, qui in meridiana luce professionis catholicae circa illud errarunt.

una coalescant ac permisceantur (uniuntur enim, ut diximus, non ita ut confundantur, sed ut cohaereant, atque sese invicem citra omnem confusionem ac commixtionem pervadant), nec extra se invicem sistantur, aut quantum ad essentiam juxta Arii divisionem scindantur. Indivisa enim in divisis, ut rem breviter enunciem, Divinitas est; ac velut in tribus solibus sibi invicem cohaerentibus, nulla loci intercapedine disjunctis, una eademque lucis temperatio atque conjunctio. Quare cum Deitatem primamque illam causam, et monarchiam, atque unam eandemque divinitatis (ut ita dicam) motionem et voluntatem, eandem essentiam ac potentiam, efficacitatemque et dominationem intuemur, unum duntaxat sensui nostro observatur. At vero, cum ea, in quibus Deitas est, atque ea quae ex principe illa causa citra omne temporis spatium gloriaeque discrimen ac separationem exsistunt, hoc est personas, consideramus, tria sunt, quae a nobis adorantur. Unus pater, Pater; idemque principii, hoc est, causae expers (neque enim est ex aliquo); unus filius, Filius; et ipse non sine principio, hoc est non sine causa est (ex Patre enim est); si tamen a tempore principium sumas, principii quoque expers est (neque

enim tempori subest temporum effector), unus denique spiritus, Spiritus sanctus, ex Patre quidem procedens, non tamen filiationis modo, sed processionis; ut neque Pater ab ingeniti proprietate desciverit, quia genuit; neque Filius, a generatione, eo quod ex ingenito natus sit (qui enim hoc fieri posset); nec postremo Spiritus, aut in Patrem aut in Filium transierit, eo quod processerit, et quia Deus sit: immobilis siquidem est proprietas [1]. Quonam enim alioqui modo constaret sibi proprietas, si moveretur atque in aliam transiret? Nam si Filius Pater est, Pater sane proprie non est (unus enim proprie est Pater), ac si Pater Filius est, proprie Filius non est: unus enim proprie Filius est, et unus Spiritus sanctus.

---

[1]) *Immobilis siquidem est proprietas.* Proprietates personarum divinarum sunt prorsus immobiles; quare Filius est semper et totus Filius, nunquam fieri potest pater, est ipsa filiatio subsistens, a qua proprietate deficeret quam primum fieret pater; neque Pater esset solus et totus Pater, ipsa paternitas subsistens, si Filius pater esse posset. Quare ab hac characterum immobilitate pendet ipsum Trinitatis mysterium. Hanc proprietatum personalium immobilitatem iterum inculcat infra l. 4. c. 4. n. 5., eamque doctrinam hausit ex Gregorio naz. *or. 39.* n. 12.

41. Hoc porro scire operae pretium est, nos Patrem ex aliquo esse non dicere, sed ipsum Filii Patrem appellamus; Filium item nec causam[1]), nec Patrem dicimus; verum potius eum ex Patre esse, ac Patris Filium esse. Denique Spiritum sanctum, et ex Patre esse et Patris Spiritum nominamus. At vero eum ex Filio esse non dicimus Filii tamen Spiritum vocitamus. *Si*

---

[1]) *Filium nec causam αἴτιον dicimus*, scil. sensu plenissimo, quo significat principium principale, principium sine principio, eo sensu quo Pater est principium. Quod si postea dicit: *Eum* (Spiritum s.) *ex Filio esse non dicimus*, haec ita accipi debent, ut nec aliis patribus graecis, quos duces sequitur quique clarissime processionem Spiritus s. ex Filio quoque docent, nec etiam sibi ipsi (cf. c. 7. n. 21.) adversetur; proinde ita explicari debent: Spiritum s. ex Filio esse non dicimus sensu macedoniano, secluso Patre; neque eum dicimus esse ex Filio tamquam ex principio principali, principio distincto a Patre; sed propterea non negat, Filium virtute accepta a Patre una cum Patre. ut unum cum Patre principium Spiritum s. spirare. Quod etiam comparatio allata solis, radii et splendoris innuere videtur. Cf. infra n. 51., ubi dicitur Pater: διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος; et Spiritus s. virtus „ex Patre per Filium procedens; et iterum: Filii Spiritus non velut ex ipso, sed per ipsum ex Patre procedens.“ Et n. 62. vocat Spiritum s. imaginem Filii, sicut Filium dixerat Patris imaginem; et iterum δι᾽ Υἱοῦ τῷ Πατρὶ συναπτόμενον.

quis enim Spiritum Christi non habet, ait divinus Apostolus (Rom. 8, 9.), *hic non est ejus.* Quin et eum nobis per Filium manifestatum esse et impertiri profitemur et agnoscimus: *Insufflavit enim,* inquit, *et dixit discipulis suis: Accipite Spiritum sanctum* (Joan. 20, 22.). Perinde ut ex sole quidem est cum radius, tum splendor (ipse enim fons est et radii et splendoris), per radium autem nobis splendor communicatur, et ipse est qui nos collustrat, atque a nobis participatur. At Filium denique nec Spiritus esse, nec ex Spiritu dicimus.

CAPUT IX.

De iis quae de Deo dicuntur.

42. Deus simplex est, nec compositus. Quod autem ex multis et diversis conflatur compositum est. Quocirca si increatum ac principii expertem esse, si incorporeum, immortale, aeternum, bonum, rerum omnium opificem, ceteraque id genus, substantiales Dei differentias dixerimus; profecto quod ex tam multis conflabitur, non simplex, sed compositum erit; quod extremae impietatis fuerit asserere. Sic itaque existimandum est, ea omnia, quae de Deo dicuntur, non quid

ratione substantiae sit, significare[1]), sed aut quid non sit explicare aut relationem quamdam ad aliquid eorum, quae naturam aut operationem sequuntur.

43. *Qui est, Dei nomen maxime proprium.* — Ex omnibus porro nominibus, quae Deo tribuuntur, nullum aeque proprium videtur, atque ὁ ὢν id est, *Qui est:* quemadmodum ipsemet cum Moysi in monte responderet, ait: *Dic Filiis Israel: Qui est, misit me* (Exod. 3, 14.). Nam totum esse, velut immensum quoddam ac nullis terminis definitum essentiae pelagus complexu suo ipse continet: ut autem Dionysio placet (cap. 2. 3. et 4. *de div. nom.*) primarium ipsius nomen est bonus; neque enim de Deo dicere licet, eum prius esse, tum bonum esse.

44. Secundum nomen est Θεὸς, id est *Deus*, quae vox vel a verbo θέειν ducta est, quia currat et omnia circumobeat: vel ab αἴθω, id est urere: Deus enim ignis consumens est (Deut. 5, 24.): vel denique ἀπὸ τοῦ

---

[1]) *Significare.* Negare tantum vult, alia nomina, quae recenset n. 44., non designare *adaequate* naturam divinam, vel a nobis non concipi solere per modum substantiae; negari enim nequit nomina boni, sancti etc. significare saltem inadaequate quid Deus secundum substantiam sit.

θεᾶσθαι, hoc est, quia omnia conspiciat (2. Mach. 10, 5.). Nihil enim oculos ejus fallere potest, ac rerum omnium inspector est. Omnia enim priusquam fierent contuitus est (Dan. 13, 42), ante omne tempus ea cogitatu complectens; resque omnes praefinito tempore efficiuntur, pro illius, quae tempori non subest, cogitatione cum voluntate conjuncta, quae quidem praefinitio et imago et exemplar est.

45. Ac prius quidem vocabulum[1], hoc demum nobis declarat, quod sit, at non item quid sit, alterum autem operationem indicat; ἄναρχον porro, hoc est *principii expers*, incorruptibile, et increatum, et incorporeum, et invisibile, aliaque ejusmodi, quid non sit ostendunt: nempe quod non coeperit esse, non intereat, non sit creatus, nec sit corpus, nec videri oculis possit. Jam vero bonum,

---

[1]) *Prius vocabulum* scil. ὁ ὤν, significat quidem quod Deus sit, sed etiam *quid sit*, quamvis propter intellectus nostri angustias neque adaequate, neque distincte. Videtur s. doctor prae oculis habere atque refellere anomoeos, qui tam audacter pronunciarant, se Deum adaequate cognoscere proinde et nomina divina essentiam Dei adaequate et distincte exprimere et referre. Quocirca Damascenus tam instanter extollit Dei incomprehensibiliatem et inculcat nominum divinorum vim significandi deficientem, exilem, inadaequatem. — *Alterum*, scil. nomen, i. e. Deus.

et justum, et sanctum, aliaque ejusmodi, naturam quidem comitantur, ceterum essentiam non declarant. Denique Dominus, rex, et similia relationem ad ea, quae ex adverso distinguuntur, liquido explicant. Nam et eorum quibus dominatur, Dominus dicitur; eorumque in quos regiam obtinet potestatem, rex nuncupatur; eorum item quae facit, opifex audit et conditor; eorum denique quos pascit, pastor.

CAPUT X.

De divina unione et distinctione.

46. Haec igitur omnia[1]) communiter in tota divinitate accipienda sunt, atque eodem modo, et simpliciter, et individue omninoque conjunctim: distinctim autem Pater et Filius et Spiritus sanctus: item quod causa caret, et quod a causa est, ac postremo ingenitum, genitum et procedens; quae quidem non ejusmodi sunt ut naturam denotent, sed mutuam inter se personarum relationem ac exsistendi modum.

47. *Dei operatio una simplex.* — Haec igitur cum perspecta habemus, atque ex his

---

[1]) *Haec igitur omnia* nomina et praedicata praeced. n. recensita et tribus personis conjunctim, et de singulis affirmari possunt.

ad divinam essentiam veluti porrecta manu ducimur, non essentiam ipsam, sed quae sunt circa essentiam, percipimus: quemadmodum nec si nobis exploratum sit animam incorpoream esse, atque quantitate ac figura vacare, protinus ipsius quoque essentiam cognitam ac comprehensam habuerimus: consimiliter nec quamvis corpus aliquod vel candidum, vel atrum esse nobis constet, proinde quoque ipsius essentia comperta nobis est. Porro vera doctrina Deum simplicem esse tradit, atque unam simplicem operationem habere, eamque bonam, et omnia in omnibus operantem; instar solaris radii, qui omnia fovet, atque in singulis, prout quodque naturali aptitudine praeditum est et ita comparatum, ut ipsum excipere possit, vim suam exerit, ab opifice videlicet Deo vim hujusmodi consecutus.

48. *Quae ad incarnationem pertinent discreta sunt ac solius Filii.* — Distincta autem sunt atque discreta ea omnia, quae ad divinam benignissimamque erga homines Dei Verbi incarnationem pertinent. In his enim nullae omnino Patris et Spiritus sancti partes exstiterunt, nisi quoad beneplacitum attinet, atque ad ea omni sermone superiora miracula, quae Deus Verbum nobis similis

homo factus, ut incommutabilis Deus Deique Filius edebat[1]).

CAPUT XI.

De his quae modo corporeo de Deo dicuntur.

49. Quoniam autem plurima de Deo corporibus affini quadam ratione in sacris literis symbolice ac per figuram dicta reperimus; illud noscamus oportet, fieri non posse, ut nos qui homines sumus crassaque carne involvimur, divinas illas et excelsas, immaterialesque Divinitatis actiones intelligamus ac sermone complectamur, nisi figuris et imaginibus signisque naturae nostrae consentaneis utamur. Quocirca ea omnia, quae corporea vel paululum ratione de Deo enunciata sunt, figurate dicta sunt, altioremque sensum includunt: quippe cum Deus simplex omnisque figurae expers exsistat. Igitur per oculos et palpebras visumque Dei, vim ipsius rerum omnium inspectricem atque ejusmodi cognitionem intelligamus, quam res nulla fugiat: ab eo nimirum quod sensus ministerio perfectior nobis atque certior cog-

---

[1]) Cum enim haec miracula Dei Filius patraret ut Deus, divinarum vero personarum sit unica operatio, ea patrabat non seorsim ac operatione distincta a Patre et Spiritu s., sed una cum Patre et Spiritu s.

nitio accedat. Per aures et auditum ipsius ad ignoscendum propensionem atque in excipiendis precibus nostris benignitatem. Solemus enim per hunc sensum iis, qui nobis supplices sunt, mites nos facilesque praebere, benignius videlicet aurem ipsis admoventes. Per os ac locutionem voluntatis ipsius declarationem accipimus. Quippe nos quoque abdita cordis sensa per os et sermonem promimus. Per cibum et potum promptum nostrum ad voluntatem accessum. Etenim nos quoque necessarium naturae appetitum explemus per gustus sensum. Per olfactum vim eam, qua cogitationem ac benevolentiam gratam acceptamque habet. Siquidem et nos odorum fragrantiam per hunc sensum excipimus. Per faciem, ipsius per opera demonstrationem ac ostensionem. Quando quidem nos quoque ex vultu oreque palam dignoscimur. Per manus actionem illam, qua opera sua absolvit. Nam nos etiam utilissima quaeque et praestantissima opera nostris manibus efficimus. Per dexteram ipsius in rebus secundis opem et auxilium, ex eo nempe quod nos in rebus insignioribus quaeque plurimum roboris requirunt, dextra potius utimur manu. Per tactum certissimam ipsius minutissimarum ac occultissimarum rerum explora-

tionem et exactionem: ob id scilicet, quod illi quoque, quos contrectamus, nihil in se occultare queant. Per pedes et incessionem adventum ipsius et praesentiam vel ad opem egentibus ferendam, vel ad hostes ulciscendos, vel ad rem aliam gerendam: quod nimirum nobis quoque hoc pedes praestent, ut ad locum aliquem perveniamus. Per jusjurandum consilii ejus immutabilitatem: quod apud nos interposito jurejurando mutua pacta firmentur. Per iram et furorem infensam ejus erga malitiam voluntatem ac odium; nam et nos ea quae cum voluntate et sententia nostra pugnant odio habentes, in iram prorumpinus. Per oblivionem, somnum et dormitationem animadversionis in hostes dilationem, temporisque moras in auxilio consueto ferendo iis, quos caros ac necessarios habet. Denique, ut uno verbo dicam, in iis omnibus, quae de Deo corporeo modo enunciantur, abstrusus quidam sensus inest, quo per illa, quae nobis congruunt, ea quae supra nos sunt edocemur: nisi forte quidpiam de corporeo Dei adventu[1]) dictum est. Nam ipse totum hominem salutis nostrae causa suscepit, hoc est animam

---

[1]) *De corporeo Dei adventu*, de Verbo incarnato, de Christo secundum humanam naturam.

intelligentem et corpus, atque humanae naturae proprietates, necnon naturales, nullique reprehensioi obnoxias passiones.

CAPUT XII.

De iisdem rebus.

50. *Dei nomina ex creatis.* — Enimvero haec ex sacris, ut divinus ait Dionysius Areopagita (*De div. nom.* cap. 1.), docemur oraculis; quod nempe Deus omnium causa ac origo sit; eorum quae sunt essentia[1]); viventium vita; rationalium ratio; intelligentium intellectus; ac eorum quidem, qui ab eo labuntur, revocatio et erectio; eorum autem, qui id quod naturae consentaneum est corrumpunt et vitiant, renovatio et instauratio; eorum, qui profanis quibusdam fluctibus jactantur, sacra stabilitas; stantium tutum praesidium; assurgentium ad ipsum via et manuductio, qua in altum subvehuntur. Addam etiam, eorum qui ab ipso facti sunt, Pater. Etenim, si proprie loquamur, Deus Pater noster verius est, qui ex nihilo nos produxerit, quam qui nos genuerunt; utpote

---

[1]) *Eorum quae sunt essentia*, i. e., causaliter, ita et reliqua sunt intelligenda: Deus est viventium vita, scil. causa vitae viventium etc.

qui tum ut sint, tum ut gignerent, ipsius munere sunt consecuti. Est insuper et eorum, qui ipsum sequuntur et eo pastore reguntur, pastor; eorum qui illuminantur coruscatio: eorum qui sacris mysteriis imbuuntur, initiationis auspex; eorum qui deitate donantur, deitatis largitor; dissidentium pax; simplicitati studentium simplicitas; colentium unitatem unitas; principium, essentia omni principio sublimius: ac denique occulti sui, id est suae cognitionis, quantum fas est ac pro cujusque captu, benigna communicatio.

Hoc caput, quod proxime sequitur, adjectitium est, nec reperitur in codicibus vetustioribus, sed in paucis quibusdam recentissimae notae. In Regio 3109. habetur post cap. 9. lib. IV., et in Regio altero n. 3451, post caput 2. lib. 2. Lambecius monet adjunctum illud fuisse in cod. Caesariano n. 200. ad calcem libri *de fide orthodoxa*. Illud vero Joanni Damasceno tribuendum esse. Joannes Beccus, patriarcha quondam constantinopolitanus, ejusque socii evicerunt in solemni conventu episcoporum, cujus acta Georgius Pachymeres, in Andronico lib. 7. refert. Quinimo Georgius Scholarius in utroque opere, quod de Spiritus sancti processione adversus latinos edidit, nostri auctoris fetum esse indubius agnoscit.

Adhuc de divinis nominibus accuratius.

51. *Dei essentia in se nobis ignota, nec nominabilis. Dei nomina ex creatis, ipso*

innominabili. — Deus, incomprehensibilis cum sit, omnino quoque nominari non potest. Cum itaque ipsius essentiam ignoremus, essentiae ipsius nomen ne inquiramus. Nomina quippe rerum manifestantia sunt. At Deus, qui bonus est, nosque idcirco ex nihilo produxit, ut ipsius bonitatis participes simus, quique cognoscendi vim nobis indidit, sicut essentiam suam nobis non impertivit, sic ne essentiae quidem suae cognitionem tribuit. Neque enim fieri potest, ut natura superiorem se naturam plene cognoscat. At si cognitiones [1]) sunt earum rerum quae sunt, quod essentia omni sublimius est, quonam velim modo cognoscatur? Quare inenarrabili ipsius bonitate factum est, ut ex his, quae nobis familiaria sunt, nominari voluerit; ne alioqui ejus cognitionis prorsus expertes essemus, sed notionem ipsius, quamlibet obscuram, haberemus. Et quidem, quatenus omnem animi comprehensionem superat, nullum ei nomen assignari potest: quatenus autem omnium auctor est, rerumque omnium causas et rationes in se continet, ex omnibus rebus, etiam inter se contrariis, nominatur,

---

[1]) *Cognitiones* scil. nostrae, facultati nostrae cognoscitivae proportionatae, commensuratae et connaturales

velut a luce et tenebris, ab igne et aqua; ut intelligamus, haec illum secundum essentiam non esse, sed potius supra essentiam esse, nec ullo nomine appellari quidem posse, ceterum ut omnium causam, a cunctis effectis nominari.

52. *Dei nomina negantia, affirmantia. Quae aptius de Deo dicantur nomina. Malum, nihil; bonum, exsistentia ac res. Mixta Dei nomina. Affirmatio praecellentis negationis vim habens.* — Quocirca ex divinis nominibus quaedam per negationem dicuntur, quibus essentiam omnem eum superare declaratur; velut cum essentiae expers, sine tempore, sine principio, invisibilis dicitur: non quod re ulla inferior sit, aut illi quidquam desit (ipsius enim sunt omnia, atque ex ipso et per ipsum sunt, et in ipso constant Coloss. 1, 17.), sed quia eminenti modo rebus omnibus excelsior est. Non enim quidquam est eorum quae sunt, sed super omnia. Sunt autem alia quae per affirmationem efferuntur; ea nimirum quae de eo dicuntur, ut est omnium rerum causa[1]). Nam

---

[1]) Juverit cum his conferre, quae docet s. Thomas 1. p. q. 13. a. 2. Neque enim praedicata affirmantia Deo tribuuntur solum propterea, quod earum perfectionum, quae significant, sit causa, alioquin Deus etiam corpus,

velut omnium omnisque essentiae auctor, et ens dicitur et essentia: utque omnis rationis et sapientiae, rationalis et sapientis causa; et

---

materia etc. dici posset. Quare audiatur egregia doctoris angelici explicatio, quo sensu et modo praedicata affirmantia Deo tribuantur. »Dicendum est, inquit ipse, quod hujusmodi quidem nomina significant substantiam divinam et praedicantur de Deo substantialiter, sed deficiunt a repraesentatione ipsius, quod sic patet. Significant enim sic nomina Deum, secundum quod intellectus noster cognoscit ipsum. Intellectus autem noster, cum cognoscat Deum ex creaturis, sic cognoscit ipsum, secundum quod creaturae ipsum repraesentant. Ostensum est autem supra, quod Deus in se praehabet omnes perfectiones creaturarum quasi simpliciter et universaliter perfectus. Unde quaelibet creatura in tantum eum repraesentat et est ei similis, in quantum perfectionem aliquam habet; non tamen ita, quod repraesentet eum sicut aliquid ejusdem speciei vel generis, sed sicut excellens principium, a cujus forma effectus deficiunt, cujus tamen aliqualem similitudinem effectus consequuntur . . . Sic igitur praedicta nomina divinam substantiam significant: imperfecte tamen, sicut et creatura imperfecte eam repraesentant. Cum igitur dicitur, Deus est bonus, non est sensus: Deus est causae bonitatis vel Deus non est malus: sed est sensus, id quod bonitatem dicimus in creaturis, praeexsistit in Deo et hoc quidem secundum modum altiorem. Unde ex hoc non sequitur, quod Deo competat esse bonum, in quantum causat bonitatem: sed potius e converso, quia est bonus, bonitatem rebus diffundit.« A qua explicatione certe non dissentiet Damascenus.

ratio dicitur et rationalis, sapientia item et sapiens. Eodem modo et mens dicitur et intelligens; vita et vivens; potentia et potens; itemque in omnibus aliis rebus. Quinimo ex praestantioribus, quaeque propius ad eum accedunt, aptius nuncupabitur. Praestantiora autem sunt eique propinquiora, quae materia carent, quam quae materialia sunt; quae pura, quam quae impura; et quae sancta, quam quae profana; utpote quae ejus aliquid uberius habeant. Itaque affiniori longe ratione sol et lumen appellabitur, quam tenebrae; et dies quam nox, vitaque quam mors; itemque ignis, et spiritus, et aqua, ut quae vivifica sunt, quam terra; ac prae his omnibus bonitas, quam malitia: quod perinde est ac si dicerem, res potius quam nihil. Bonum enim exsistentia est et exsistentiae causa; malum autem boni sive exsistentiae privatio est. Atque haec sunt vocabula affirmantia et negantia. Ex utrisque porro suavissima connexio fit: v. gr. superessentialis essentia, superdivina Deitas, principium omni principio superius, aliaque similia. Sunt etiam quaedam, quae tametsi de Deo affirmando dicuntur, praecellentis tamen negationis vim habent. Quo in genere illud est, cum Deum tenebras appellamus; non quod Deus tene-

brae sit, sed quod non sit lux, sed omni luce sublimior exsistat.

53. *Nomina communia; cuique personae propria.* — Deus itaque et mens, et ratio, et spiritus, et sapientia, et potentia dicitur, ut horum auctor, ut materiae expers, ut omnium artifex et omnipotens. Atque haec tum communiter de tota Deitate dicuntur (tam quae affirmando, quam quae negando efferuntur), tum singillatim de qualibet sanctae Trinitatis persona, aequaliter eodemque modo et nullo defectu. Nam, cum ex tribus personis unam considero, perfectum illam Deum perfectamque substantiam agnosco. Neque enim compositum quoddam est divinitas; sed in tribus perfectis perfectum unum, indivisum, nec compositum. Cum denique mutuum respectum personarum animo verso, illud compertum habeo, Patrem superessentialem solem esse, bonitatis fontem, essentiae, rationis, sapientiae, potentiae, luminis, divinitatis abyssum; occulti in se boni genitricem productricemque scaturiginem. Ipse quippe mens est, rationis abyssus, Verbi genitor, ac per Verbum manifestantis Spiritus productor. Ac, ne multa dicam, non est alia Patri ratio[1]), sapientia, potentia,

[1]) *Non est alia Patri ratio* etc. Quae non sic

voluntas praeter Filium, qui sola est Patris potentia, rerum omnium creationis primordialis virtus; velut perfecta persona ex perfecta persona genita, quo modo ipse novit, qui Filius est diciturque. Ac postremo Spiritus sanctus Patris potentia est, divinitatis recondita declarans, ex Patre per Filium procedens, qua ipse novit ratione, non tamen generationis modo: quo fit etiam ut Spiritus sanctus omnium creationis consummator exsistat. Quocirca omnia quae causae, Patri, fonti, genitori conveniunt, ea Patri soli adscribi debent: quae autem producto, genito, Filio, Verbo, primordiali potentiae, voluntati, sapientiae[1]) quadrant, ea Filio tribuenda

---

intelligenda sunt, ac si Pater per Filium esset sapiens potens, sed explicari debent secundum dicta in annot. *opusc.* XXIX, 153. s. Est enim Pater sapiens sapientia essentiali; atque sensum illum Damascenus excludit, cum Filium dicat perfectam personam ex perfecta persona, neque enim persona, quae est substantia perfecta, per aliam personam formaliter sapiens fieri potest. Quare Filius est Patri sapientia, ratio etc. scil. hypostatica, genita i. e. Verbum, non quo *constituitur* Pater sapiens, sed quo *manifestatur*, seu se prodit fecunditas intellectionis paternae; quo si careret, deficeret a sua perfectione ac proinde non esset amplius intellectio propria et fecunda Patris aeterni.

[1]) *Potentiae, voluntati, sapientiae.* Haec quidem sunt nomina essentialia, proinde communia, sed appro-

sunt: quae denique producto per processionem, manifestanti ac perficienti potentiae, haec Spiritui sancto. Pater fons est et auctor tum Filii, tum Spiritus sancti: solius tamen Filii Pater, ac Spiritus sancti productor. Filius autem Filius est, Verbum, sapientia, potentia, imago, splendor, Patris figura, et ex Patre. At Spiritus sanctus non Patris Filius, sed Spiritus Patris, ut qui ex Patre procedat; nullus enim impulsus est sine Spiritu. Quin Filii quoque Spiritus dicitur, non velut ex ipso, sed per ipsum ex Patre procedens[1]. Solus enim Pater auctor est.

CAPUT XIII.

De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit.

54. *Locus corporeus.* — Locus corporeus est terminus continentis, quo continetur id quod continetur: v. gr. aer continet, corpus continetur. Nec tamen totus aer locus est corporis contenti, sed extremitas dumtaxat

---

priari possunt; praesertim vero nomen sapientiae Filio appropriari solet, quod per intellectum gignatur. Quare non ejusdem rationis sunt nomina hic recensita, alia sunt *propria*, ut nomen Filii, Verbi; alia *appropriata* tantum.

[1]) Cf. supra annot. ad c. 7. n. 21. et c. 8. n. 40.

ambientis, quae totum corpus attingit. Sic plane, quia id quod continet, non est in eo quod continetur.

55. *Locus spiritualis. Deus in loco non est. Dei locus metaphorice.* — Est autem etiam spiritualis locus, ubi intelligitur et exsistit intellectualis natura et incorporea; ubi nimirum praesens est et agit, nec corporeo modo continetur, sed spirituali. Non enim figuram habet, qua corporum more contineatur. Et quidem Deus, ut qui materiae expers sit et incircumscriptus, in loco non est. Ipse enim sui ipsius locus est, omnia implens ac super omnia exsistens, omniaque ipse complectens. Attamen in loco esse dicitur Deique appellatur locus, ubi ejus virtus et operatio manifestae sunt. Ipse enim citra ullam permixtionem omnia permeat, rebusque omnibus operationem suam impertit pro uniuscujusque aptitudine ac suscipiendi facultate; hoc tum naturali, tum voluntaria puritate. Puriora siquidem sunt, quae materiae immersa non sunt, quam materialia; et proba atque honesta, quam prava et cum malitia conjuncta. Ergo Dei locus is dicitur, qui uberioris ipsius operationis et gratiae particeps est. Idcirco coelum sedes ejus est (illic enim sunt angeli, qui faciunt

ipsius voluntatem, eumque semper laudibus celebrant); haec quippe ipsi est requies; terra autem scabellum pedum ejus (Isa. 66, 1.), in qua per carnem cum hominibus conversatus sit (Baruch 3, 38.). Pes porro Dei sancta ipsius caro variis locis nominata est. Quin ecclesia quoque Dei locus dicitur; quia eam ad ipsius canendas laudes, ceu templum quoddam, secrevimus, in quo eum exoremus. Ad eundem modum loca, in quibus perspicua fit nobis ipsius operatio, sive per carnem, sive absque corpore, Dei loca dicuntur.

56. Sciendum autem est Deum partibus carere; ut totus omnino ubique sit, et non pars in parte more corporum distrahatur, sod totus in omnibus, et totus supra omnia exsistat.

57. *De loco angeli et animae, deque rerum circumscriptione.* — Angelus autem, etsi non ad modum corporis ita in loco continetur, ut formam et figuram recipiat: in loco tamen esse dicitur, quia spirituali modo adest et agit, prout naturae suae consentaneum est; nec alibi est, sed ibi intelligibili modo circumscribitur, ubi et operatur. Neque enim in diversis locis eodem tempore operari potest. Dei namque solius est ubique simul operari. Nam angelus quidem ob naturae

pernicitatem, ac quia prompte ac celeriter pertransit, in diversis locis operatur; at Deus, ut qui ubivis ac supra omnia sit, eodem temporis momento una et simplici operatione varie ubique agit.

58. Porro anima tota toti corpori devincta est, et non pars parti: nec eo continetur, sed ipsum continet, haud secus ac ignis ferrum, inque illo exsistens suas ipsa functiones obit.

59. *Solus Deus incircumscriptus.* — Circumscriptum hoc est, quod loco vel tempore vel animi perceptione comprehenditur: incircumscriptum autem quod nullo horum continetur. Quamobrem solus Deus incircumscriptus est, qui principio et fine careat, atque omnia complectatur, nullatenus ipse comprehensus. Solus enim incomprehensus ipse est, nullus definitus terminis, et a nemine cognitus, qui solus ea vi polleat, qua se plene contempletur. Ac angelus et tempore circumscribitur (incepit enim esse) et loco (tametsi spirituali, ut praediximus, ratione) et comprehensione. Nam et alii aliorum naturam quodam modo exploratam habent, prorsusque ab opifice definiuntur. Corpora denique et principio circumscribuntur, et fine, locoque corporeo et comprehensione.

60. *Collectanea de Deo Patre et Filio et Spiritu sancto; deque Verbo et Spiritu. Solus Filius judicaturus; aeterna cum Patre judex praedestinatione.* — Deus igitur omnino immutabilis et invariabilis est. Omnia enim, quae in arbitrio ac potestate nostra posita non sunt, praesciendo praefinivit; singula videlicet suo et convenienti tempore et loco futura. Quocirca *Pater non judicabit quemquam; sed omne judicium dedit Filio* (Joan. 5, 22.). Judicavit siquidem Pater et Filius, ut Deus, necnon Spiritus sanctus; at Filius ipse corporaliter ut homo descendet, inque sede majestatis sedebit (descensus enim atque sessio corporis circumscripti sunt) et universum orbem in justitia judicabit.

61. Omnia a Deo distant, non loco, sed natura. In nobis prudentia, sapientia, consilium, ut habitus, accedunt et recedunt: non item in Deo: nam in eo nihil accidit aut excidit: quippe cum mutationis et alterationis expers sit, atque in eo accidens aliquod admittere nefas sit. Bonum enim Dei essentiam comitatur. Qui Deum semper desiderat, hic ipsum videt: in omnibus enim Deus est. Ab eo siquidem qui est, ea quae sunt dependent: nec esse aliquid possit, quod esse non habeat in eo qui est. Rebus

quidem omnibus immixtus Deus est, ut continens et conservans naturam: at Deus Verbum sacrae suae carni personaliter unitus, ac nostrae naturae citra confusionem admixtus est.

62. Nemo videt Patrem, nisi Filius et Spiritus sanctus (Joan. 6, 46.).

Patris consilium et voluntas, sapientia et virtus est Filius[1]. Non enim qualitatem Deo fas est adscribere; ne alioqui compositum asseramus ex substantia et qualitate.

Filius ex Patre est, et cuncta quae habet, ab ipso habet: nec proinde a se potest quidquam facere (Joan. 5, 30.). Neque enim distinctam a Patre operationem habet.

Quod Deus, qui natura invisibilis est operatione tamen visibilis fiat, ex mundi nobis structura et gubernatione clarum est.

63. Imago Patris est Filius, ac Filii Spiritus; per quem ille in homine habitans, ad imaginem Dei esse eidem impertit.

Deus est Spiritus sanctus, inter ingenitum et genitum medius, et qui per Filium Patri connectitur. Spiritus Dei dicitur, Spiritus Christi, mens Christi, Spiritus Domini, Dominus ipse, Spiritus adoptionis, veritatis,

---

[1]) Cf. annot. ad n. 58.

libertatis, sapientiae (horum enim omnium efficiens est), omnia essentia replens, omnia conservans: mundum implens per essentiam; cujus tamen potentiam mundus capere non possit.

Deus est aeterna substantia et incommutabilis, rerum creatrix, religiosaque adoranda conscientia est.

Deus et Pater sempiternus est, ingenitus, ut qui ex nullo genitus sit Filiumque pariter sempiternum genuerit. Deus etiam Filius, qui cum Patre semper exsistens sine tempore, ac sempiterne absque fluxione et passione et individue ex eo genitus sit. Deus quoque Spiritus sanctus, vis sanctificans, subsistens; qui ex Patre absque sejunctione procedens ac in Filio quiescens, ejusdem et ipse cum Patre et Filio substantiae sit.

64. *Verbi ac sermonis acceptiones variae.* — Verbum est, quod cum Patre substantialiter semper est. Rursus verbum est naturalis mentis agitatio, qua movetur, et intelligit, et cogitat, veluti lux ipsius et splendor exsistens. Est praeterea verbum intimum, quod in corde tantum eloquimur. Est denique verbum intelligentiae nuncius, quod scilicet ore profertur. Deus itaque Verbum substantivum est et subsistens: tria vero

reliqua animi sunt facultates, nec considerantur in propria subsistentia.

Quorum primum, naturalis est mentis fetus, naturaliter ex ipsa semper ut ex fonte manans: secundum, internum dicitur: tertium, prolatitium[1]).

65. *Item nominis Spiritus acceptiones variae.* — Eodem modo spiritus variis modis consideratur. Nam hoc nomine appellatur et Spiritus sanctus: sed et Spiritus sancti virtutes dicuntur spiritus. Spiritus item est angelus bonus, spiritus daemon, spiritus anima: ac interdum mens quoque spiritus vocatur. Postremo et ventus et aër spiritus nuncupatur.

CAPUT XIV.

Proprietates seu attributa divinae naturae.

66. Increatum et sine principio, immortale, infinitum, aeternum, materia vacans, bonum, opifex, justum, illuminans, immutabile, impatibile, incircumscriptum, incomprehensum, indefinitum, incorporeum, non limitatum, invisibile, cogitatu majus, nullius

---

[1]) Cf. ad haec uberius illustranda annot. *opusc.* XXIX, 121. ss.

egens, merum jus sui[1]) et liberum arbitrium, omnium dominans, vivificans, omnipotens, infinitae potentiae, sanctificare ac communicatu esse, omnia continere et conservare omnibusque providere. Haec omnia similia suapte natura habet, non aliunde sumpta; sed ipsa rebus a se conditis pro cujusque capacitate bonum omne impertit.

67. Personarum in se invicem mansio et insessio (hae enim divelli nequeunt, in se invicem circuminsessionem confusionis expertem servantes; non ut contrahantur et permisceantur, sed ut simul cohaereant); Filius enim in Patre et Spiritu sancto est: Spiritus item in Patre et Filio: ac denique Pater in Filio et Spiritu sancto: sic tamen ut nulla permixtio sit aut confusio. Unus item et idem motus. Una enim et eadem trium personarum prosultatio unaque motio[2]) est: quod quidem in creata natura perspici nequit.

68. Huc accedit quod divina coruscatio et operatio, quae una, simplex et indivisa est, cum pro boni alia aliave ratione in di-

---

[1]) *Merum jus sui,* graece τὸ αὐτοκρατὲς prorsus independens suique juris.

[2]) *Unaque motio* κίνησις actio, operatio.

viduis varia fiat, ac universis ea, quae cujusque propriam naturam constituunt continentque, distribuat, simplex nihilominus maneat, sicque in rebus divisis multiplicetur, ut interim ea, in quae divisio cadit, ad suam simplicitatem colligat et convertat. Eam enim omnia appetunt inque ea exsistunt, ipsaque omnibus rebus pro cujusque natura esse tribuit. Haec esse est eorum quae sunt, viventium vita, rationalium ratio, intelligentium intelligentia; cum tamen ipsa, et supra mentem, et supra rationem, et supra vitam, et supra essentiam exsistat.

69. *Omnia praesentia Deo.* — Adde quod sine commixtione ulla omnia pervadat, cum contra nihil eam possit penetrare: illudque item quod simplici cognitione omnia cognoscat, ac divino suo omnibusque modis perspicaci et sine materia oculo simplicissime tam praesentia, quam praeterita, et futura prius quam fiant, contueatur (Dan. 12, 42.): tum etiam quod nullum in eum peccatum cadat, quodque peccata dimittat et salutem afferat: ac denique illud, quod possit quidquid vult: non tamen velit quidquid potest. Potest enim mundum perdere, et non vult.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

De seculo seu aevo.

1. Ipse secula fecit, qui ante secula erat: quem divinus David his verbis affatur: *A seculo et usque in seculum tu es* (Psal. 89, 2.). De quo item divinus Apostolus, *per quem fecit et secula* (Hebr. 1, 3.).

Quid seculum, graecis αἰών. — Sciendum itaque, nomen seculi seu aevi multipliciter accipi: complura enim significat. Nam et hominis cujusvis vita seculum dicitur. Seculum item tempus mille annorum appellatur. Ad haec seculum nominatur totum praesentis vitae curriculum, et futura illa ac post resurrectionem immortalis vita (Matth. 12, 32.). Quin seculum quoque dicitur, non tempus, nec temporis pars ulla solis motu ac cursu definita, sive ex dierum noctiumque serie conflata: sed ille velut temporalis motus ac spatium, quod una cum iis quae aeterna sunt protenditur[1]). Quod enim iis

---

[1]) *Protenditur*, scil. illa duratio, quae propria est angelorum beatorumque, qui vita aeterna fruuntur, quaeque proinde in aeternum durat atque hoc sensu cum aeternitate protenditur. Haec a theologis dici solet *aevum.*

quae tempori subsunt tempus est, hoc perpetuis est seculum.

2. *Septem secula vitae hujus, et octavum futurae.* — Jam vero septem hujusmodi secula[1]) dicuntur; hoc est, a coeli terraeque creatione usque ad communem hominum consummationem et resurrectionem. Etenim privata quidem est consummatio, mors cujusque; communis autem et integra, cum communis omnium resurrectio continget. Octavum porro seculum aevum futurum est.

3. Ceterum ante mundi productionem, cum ne sol quidem esset, qui diem a nocte distingueret, ejusmodi seculum non erat quod mensurari posset; sed ille veluti temporalis motus quidam et intervallum, quod una cum aeternis rebus exporrigeretur[2]). Atque hac

---

[1]) *Secula* seu, ut patres dicere solent, *aetates* septem distinguuntur et recensentur.

[2]) *Cum aeternis rebus exporrigeretur.* Haec derivata sunt ex Gregorii naz. *or. 38.* n. 8. et 45. n. 4. Verum hoc seculum seu αἰών est imaginarium tantum. Nam nihil praeexstitit rerum creationi, quod aeternitati Dei coextenderetur, sicut ex gr. post mundi consummationem coextensa concipitur sanctorum beatitudo. Ubi autem desunt res exsistentes, deest realis duratio, ac proinde imaginaria tantum quaedam concipi potest. Quod si vero nomine τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως non intelligeret omnium *primam creationem*

quidem ratione unum est seculum, secundum quam Deus etiam αἰώνιος, quasi diceret *secularis*, nuncupatur; imo et seculo antiquior, utpote qui ipsum seculum ipse fecerit. Deus enim, cum solus principio careat, universorum ipse est, tum seculorum, tum rerum omnium parens. Deum porro dicens, procul dubio et Patrem dico, Filiumque ejus unigenitum Dominum nostrum Jesum Christum, et sanctissimum ejus Spiritum, unum Deum nostrum.

4. *Secula seculorum. Origenis instauratio damnata.* — Quod autem seculorum secula dicuntur, ideo fit quod septem hujus mundi secula multa secula seu vitas hominum complectuntur. Atque unum illud seculum secula omnia complexu suo tenet: seculumque seculi dicitur praesens hoc et futurum. Porro αἰώνιος seu secularis ac perpetua vita et poena futuri seculi nullo fine limitata spatia declarant. Neque enim post resurrectionem suus tempori dierum noctiumque numerus constabit: sed unus potius vesperae expers dies erit (Sole nempe justitiae probis hominibus

---

sed *sĕcundam*, atque censeret huic diu praeexstitisse angelos vel materiam mundanam, nomine αἰῶνος designaret durationem angelorum propriam, quam theologi scholae *aevum* vocant.

splendide et hilariter illucescente); peccatoribus contra nox densa et sempiterna. Quonam pacto igitur cohaerebit illud mille annorum curriculum, quo exacto, ut Origenes censuit, in integrum omnia restituentur? Proinde seculorum omnium unus parens et effector est Deus, qui etiam cuncta fabricatus est, ac seculis antiquior exsistit.

CAPUT II.

De rerum creatione.

5. *Dei bonitas ratio creationis. Creatio Dei cogitatio.* — Quoniam igitur bonus omnique bonitate praestantior Deus, non satis habuit sua ipsius contemplatione frui, sed pro nimia bonitate sua quaedam esse voluit, quae ipsius afficerentur beneficiis ejusque bonitatis participes forent: eam ob causam ex nihilo producit conditque universa, tam invisibilia, quam visibilia; atque etiam hominem ex aspectabili et non aspectabili natura conflatum. Porro cogitando creat; cogitatioque illa, Verbo complente et Spiritu consummante, consistit.

---

[1]) *Cogitatio illa consistit* scil. opere expressa. *Dixit enim et facta sunt* (Ps. 148, 5.), quae mente concepit opusque adamussim respondet ideae exemplarique mente divina concepto.

CAPUT III.

De angelis.

6. *Angelorum creatio et natura.* — Ipse angelorum opifex et conditor est, ut qui eos ex nihilo produxerit, atque ad imaginem suam creaverit, naturam incorpoream, velut spiritum quendam aut ignem materia vacuum [1]), quemadmodum divinus David ait: *Qui facit angelos suos spiritus et ministros suos flammam ignis* (Psal. 103, 4.): quibus eorum levitatem, ardorem, fervorem, penetrabilitatem et acrimoniam, qua Deum desiderant eique inserviunt, describit, atque indicat eos ad superna ferri et ab omni materiali cogitatione exemptos esse.

---

[1]) *Ignem materia vacuum.* Sunt proinde angeli ignis immaterialis et spiritualis, seu naturae et substantiae omnino spirituales, quarum proprietates aptissime ignis symbolo designantur ac exprimuntur, ut mox ostendit. Ita docet vulgatus Dionysius Areopagita *de coel. hierarchia* c. 15., „significare formam igneam coelestium intelligentiarum maximam cum Deo conformitatem; sancti siquidem theologi superessentialem et quae formari nequit essentiam in igne saepe describunt, veluti qui multas quodam modo visibiles divinae proprietatis imagines prae se ferat." Et recensitis pluribus ignis proprietatibus prosequitur: „Quod cum theologi perspecti habeant, coelestes essentias ex igne formant declarantes earum divinam similitudinem et quantum licet imitationem." Ceterum plura ex his,

7. *Angelus incorporeus.* — Angelus itaque est substantia intelligens, perpetuo motu necnon arbitrii libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem in natura Dei munere consecuta: cujus formam substantiae ac definitionem Creator solus novit. Quod autem corpore ac materia vacare dicitur, hoc nostri ratione intelligendum est. Alioqui enim quidquid cum Deo confertur, qui solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur[1]). Sola quippe divina natura vere materia et corpore vacat.

8. *Angelus libertate arbitrii praeditus.* — Est igitur angelus natura rationalis, intelligens, libera, vertibilis secundum sententiam sive voluntate mutabilis. Quidquid enim

---

quae de angelis statuit, derivata sunt ex Gregorio naz. *or. 38.* n. 9. et 45. n. 5.

[1]) *Crassum et materiale invenitur.* Non quasi angeli sint corporei et materiales, hoc enim diserte negaverat; sed quatenus eorum immaterialitas, simplicitas, spiritualitas quam maxime deficit a simplicitate et spiritualitate Dei. Reperitur enim in ipsis vera compositio ex essentia et exsistentia, ex potentia et actu, ex essentia et qualitate, quae compositionis species in Deo nullatenus reperiuntur. Sicut ergo creaturae comparatae perfectioni divinae dicuntur *non entia*, ita angeli vel maxime spirituales comparati spiritualitati divinae sunt *non spirituales*, sunt *crassi, materiales* etc.

creatum est, mutationi subsit necesse est: solum autem extra mutationis aleam illud est, quod increatum est. Rursusque id omne quod rationale est, arbitrii quoque libertate praeditum est. Angelus itaque, ut natura est rationis particeps et intelligens, liberi est arbitrii; ut creata, mutabilis est, cui liberum sit vel manere in bono, et in eo proficere, vel in malum inflecti.

9. *Angelus incapax poenitentiae.* — Poenitentiae porro ea ratione minime capax est, quia incorporeus est. Nam quod homo poenitentiam consecutus sit, id corporis imbecillitati fuerit adscribendum [1]).

10. *Dei munere immortalis est angelus, non natura.* — Immortalis est, non quidem natura, sed Dei munere et gratia [2]). Quid-

---

[1]) Cf. ad haec illustranda quae annotavimus *opusc.* XIV., 62. s. Quibus addendum est, secundum Damascenum, cujus sententiam amplectuntur etiam alii theologi, angelorum liberum arbitrium esse *inflexibile*, adeo ut electione facta *immobiliter* inhaereant ei quod elegerint. Quod si verum est, liquet, quomodo poenitentiae fuerint incapaces; unde sequitur illud doctrinae caput, quod statuit n. 24. Ratio vero, quam subjicit, potius ostendit, quare minus venia fuerint digni quam homines.

[2]) *Dei munere et gratia*, gratia non ordinis supernaturalis (nisi immortalitatis nomine intelligatur beatitudo, qua in coelis fruuntur), sed ordinis naturalis.

quid enim ortum habuit, finem quoque suapte natura habiturum est. Solus siquidem Deus semper est; imo et sempiterno superior. Non enim sub tempore, sed supra tempus est, qui fecit tempora.

11. *Secunda lumina.* — Secunda lumina spiritualia, ex primaria illa luce omnisque principii experte splendorem habentia; quibus nec lingua opus sit, nec auribus; sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi sensa sua communicant et consilia.

Per Verbum omnes angeli creati sunt et sancto Spiritu sanctificante consummationem acceperunt, ut pro sua quisque dignitate et ordine splendoris gratiaeque participes essent.

12. *Circumscripti angeli.* — Circumscripti sunt, nec enim cum in coelo sunt, in terra versantur; nec cum a Deo in terram mittuntur, remanent in coelo. Ceterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti aut coerciti sunt. Nullis terminis definitos dico; eo quod probis et

---

Neque enim exsistentia est de essentia angelorum, ac proinde sicut Dei dono exsistunt, sic Deo debent, quod perpetuo exsistant, seu quod ejusmodi fruantur essentia, quae exigit ratione habita sapientiae divinae perennem exsistentiam.

dignis, quibus eos Deus visendos exhiberi voluerit, non quales exsistunt appareant, sed in aliam mutati formam, prout videntium obtutus ferre queat. Nam alioqui id solum natura ac proprie nullis definitur terminis, quod increatum est. Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore finitur.

Porro aliunde quam a natura sua sanctitatem habent, nimirum a Spiritu sancto. Dei illustrante gratia, futura praedicunt. Conjugio minime indigent, cum immortales sint.

13. *Angeli locus.* — Jam vero cum mentes sint, in hujusmodi quoque locis sunt, quae mente intelliguntur: non quod corporeo modo circumscribantur (neque enim more corporum, quod naturam attinet, figurantur, aut trina dimensione distenti sunt), sed quod ubi se conferant, illic spiritaliter adsint et operentur; nec eodem tempore hic atque illic esse et operari possint.

14. *Incertum an aequales substantia.* — Ac quoad essentiam quidem aequalesne sint inter se, an dispares, compertum non est: solus hoc scit creator illorum Deus, qui universa explorate novit. Splendoris modo [1]) et

[1]) ***Splendoris modo*** τῷ φωτισμῷ, quo gratiae,

gradu differunt, sive pro splendoris proportione gradum sint consecuti; sive contra pro sedis discrimine splendorem perceperint. Alii alios illustrant ob ordinis vel naturae praestantiam. Liquet autem eos qui subliimiores sunt, inferioribus lumen ac scientiam affundere.

15. *Angeli rerum humanarum praesides.* — Ad explendam porro Dei voluntatem fortes et prompti sunt, eaque celeritate praediti, ut ubi Dei nutus jusserit, statim inveniantur. Certas etiam quisque terrae partes custodiunt, nationibus et regionibus praesident, prout a summo opifice praefecti sunt: res nostras gubernant, ac nobis opem ferunt; ea plane ratione, ut ex divina voluntate et praescripto supra nos sint positi Deumque semper circumstent [1]).

16. *Ad malum difficile moventur.* — Sunt quidem ad malum aegre mobiles, non tamen immobiles prorsus: nunc vero omnino ad illud moveri non possunt, non suapte natura,

---

qua late patet, ornatum et splendorem designari putamus. Saepe enim luminis symbolo gratia designatur a patribus, et a Gregorio naz. *or. 40. n. 5.*, quem sequitur. Cf. n. 20.

[1]) Cf. aliorum patrum, qui idem docent, effata *opusc.* XXXIX, 198. ss.

sed gratia, eaque constantia, qua unico illi bono adhaerent.

Angelorum cibus. — Deum porro intuentur, ut fert captus ipsorum eoque cibo aluntur.

Nobis superiores exsistunt, ut incorporei atque a corporea passione immunes; non tamen ab omni prorsus passione liberi sunt, quippe quod uni Deo proprium sit.

Apparitiones angelicae. — Transformantur autem in quodcunque Dominus Deus praeceperit, atque ita se hominibus conspicuos praebent, eisque divina mysteria aperiunt.

In coelo degunt, unumque hoc munus habent, ut Deum laudent, divinamque voluntatem ejus exsequantur.

17. *Angelorum ordines.* — Ut autem sanctissimus et in theologia praestantissimus vir Dionysius Areopagita ait (*de coel. hier.* cap. 6.), theologia omnis, hoc est Scriptura sacra, coelestes substantias novem recensuit[1]. Has divinus ille sacrorum magister in tres ordines distinxit, quorum primum illum esse dicit, qui Deum semper circumstat, quemque proxime nulloque medio ei cohaerere tradi-

---

[1]) De hoc doctrinae capite cf. aliorum patrum sententiam *opusc.* VII, 126. annot. et XVI, 81. an.

tum est: nempe senis alis instructorum seraphim, oculis plenorum cherubim ac sanctissimorum thronorum; secundum, dominationum, virtutum et potestatum; tertium denique ac postremum, principatuum, archangelorum ac angelorum.

18. *Angeli quando creati.* — Et quidem nonnulli eos ante alias res conditas factos esse dicunt, quemadmodum his verbis testatur Gregorius theologus (or. 38. n. 9.): „Primum angelicas et coelestes virtutes cogitat, ac cogitatio illa opus exstitit." Alii post primum coelum conditum eos creatos malunt. Quod enim ante hominis formationem, apud omnes constat. Ego vero in Gregorii theologi sententiam manibus ac pedibus eo. Decebat enim primum creari intelligentem naturam, deinde sensibilem, atque ita demum hominem ex utraque constantem.

19. *Creatores angeli non sunt, contra gnosticos.* Quotquot autem sunt, qui substantiam ullam, quaecunque tandem illa sit, ab angelis creatam esse contendunt, horum ore diabolus loquitur. Cum enim creaturae sint, rerum minime conditores sunt. Universorum vero opifex provisorque ac conservator Deus est; qui solus increatus exsistens,

in Patre et Filio et Spiritu sancto laudatur ac glorificatur.

CAPUT IV.

De diabolo et daemonibus.

20. *Daemones ex ordine angelorum infimo. Malum et tenebrae privationes, contra manichaeos.* — Ex his angelicis virtutibus terrestris ordinis princeps, cui custodiendae terrae cura a Deo commissa fuerat, non natura malus conditus, sed cum bonus esset bonique causa factus esset, atque ejusmodi, ut ne minimum malitiae vestigium ex Creatore in eo exstaret, splendorem illum ac honorem, quem Creatoris beneficio consecutus erat, non ferens, libera voluntate ex eo, quod naturae consentaneum est, in id, quod est contra naturam, immutatus est, atque adversus opificem suum Deum rebellationis ergo se extulit, ac primus a bono discedens malus evasit. Neque enim quidquam aliud malum est, nisi boni privatio: haud secus ac tenebrae nihil aliud sunt nisi luminis absentia. Bonum quippe spirituale lumen est: velut econtra malum spirituales tenebrae. Lux ergo a Creatore conditus bonusque factus (*vidit* enim *Deus cuncta quae fecerat*,

et erant valde bona. Gen. 1, 31.), libera voluntate tenebrae factus est. Una porro cum ipso avulsa est seque ruinae ejus comitem adjunxit innumerabilis subjectorum ipsi angelorum multitudo. Cum itaque ejusdem ac reliqui angeli naturae essent, electione propria mali facti sunt, suapte sponte a bono ad malum inflexi.

21. *Nihil daemones possunt nisi Deo permittente.* — Quodcirca nullam adversus quemquam potestatem habent, nisi quae ipsis a Deo certis de causis concedatur; quemadmodum accidit in Job (Job 1, 12.), et porcis illis, de quibus in Evangelio fit mentio (Marc. 5, 13.). Potestate autem sibi a Deo facta viribus valent, immutanturque et transformando se quamlibet voluerint speciem objiciunt.

22. *Quo pacto angeli praedicunt futura.* — Ac quidem futura nec angeli Dei noverunt, nec daemones; tamen praedicunt: angeli nempe, Deo ipsis detegente ac praenunciare mandante. Quo fit ut quae ab ipsis praedicuntur, omnia eveniant. Quin et daemones quoque praedicunt; interdum scilicet, quia ea quae procul geruntur, cernunt; interdum sola conjectatione: unde et saepe mentiuntur, nec fides illis est adhibenda,

etiamsi, eo quo diximus modo, saepe vera dicant. Quin Scripturas quoque intelligunt[1]).

23. *Homini vim inferre non possunt.* — Nulla porro malitia, nullus impurus affectus est, qui ab ipsis excogitatus non sit. Quamvis autem hominum suggestionibus pulsare ipsis permissum sit, nemini tamen vim inferre possunt (in nobis enim situm est suggestionem aut admittere, aut non admittere), ob idque diabolo et angelis ejus inexstinguibilis ignis paratus est ac supplicium aeternum (Matth. 25, 41.), illisque item qui ipsum ducem sequuntur.

24. *Quod mors homini, hoc angelo lapsus.* Sciendum autem illud hominibus mortem praestare, quod lapsus angelis. Post lapsum enim nulla ipsis poenitentia est, uti nec hominibus post mortem.

CAPUT V.

De visibili creatura.

25. Ipse Deus noster, qui trinus unusque celebratur, *coelum fecit et terram et omnia quae in eis sunt* (Psal. 113, 6.): cuncta ni-

---

[1]) Cf. Tertullianus *Apolog.* c. 22. n. 91. *opusc.* XIX, qui simili modo explicat daemonum oracula.

mirum ex nihilo producens: partim quidem ex non subjecta materia, ut coelum, terram, aerem, ignem, aquam; partim ex hisce ab eo creatis elementis, velut animantia, stirpes, semina. Haec enim ex terra et aqua, aere et igne Creatoris jussu condita sunt.

CAPUT VI.

De coelo.

26. Coelum est visibilium invisibiliumque rerum ambitus. Illius enim amplexu tum intellectuales virtutes, tum omnia sensibilia clauduntur et circumscribuntur. Solum autem supremum Numen circumscriptionis expers est, omnia implens, omnia complectens, omnia circumscribens, utpote omnia exsuperans omniumque auctor exsistens.

27. *De natura coeli opiniones.* — Quoniam igitur coelum Scriptura dicit, et coelum coeli et coelos coelorum (Psal. 148, 4.) seque Paulus ait (2. Cor. 15, 2.) esse raptum usque ad tertium coelum; dicimus, nos in universi creatione coelum illud fuisse conditum accepisse, quod externi philosophi, Moysis sibi placita vindicantes, orbem non stellatum vocant. Praeterea firmamentum Deus coelum appellavit, quod in medio aquarum fieri jus-

sit, atque ita collocavit, ut aquas, quae sunt supra firmamentum Deus, ab iis quae sunt sub firmamento, divideret. Hujus porro naturam divinus Basilius (Hom. 1. *in Hexaemeron*), instar fumi tenuem ac subtilem esse ait, ex Scriptura divina edoctus (Isa. 50, 22.). Alii autem aqueum, ut quod in medio aquarum posita sit: alii ex quatuor elementis conflatum docent: alii denique quintum quoddam corpus, diversum ab his quatuor (Cf. l. 1. n. 12.).

28. *Coelum figurae sphaericae.* — Porro quidam coelum mundum universum cingere rotundaeque figurae esse, ac supremam usque mundi partem obtinere censuerunt: centrum autem totius illius quod complectitur spatii infimam mundi partem esse; ac levia quidem motuique facilia corpora sublimem a Creatore sedem accepisse; gravia autem ac deorsum vergentia inferiorem regionem, quae media est. Ignis porro levissimum est elementum, quem proinde post coelum locatum esse ajunt aetheremque appellant; post hunc inferiori loco aerem. Terram autem et aquam, ut graviora et depressiora corpora, in meditullio pendere; ita ut e contra, deorsum terra sit et aqua (aqua porro terram levitate superat, ob idque facilius

quam illa movetur), sursum autem in orbem, velut integumentum quoddam, aer, ac undecumque circa aerem, aether, tumque extra haec omnia coelum expansum in orbem.

Coeli motus orbicus. Orbico autem motu coelum volvi docent, et ea, quae intra sunt amplecti, ut firma, nec decidua maneant.

29. *Planetae septem eorumque orbes.* — Ad haec septem coeli orbes esse dicunt, quorum alius alio sublimior sit. Quin etiam subtilissimae cujusdam substantiae, fumi instar, illos esse astruunt; singulosque in singulis orbibus planetas sedem habere. Septem siquidem planetas esse dixerunt, Solem, Lunam, Jovem, Mercurium, Martem, Venerem, Saturnum. Venerem autem modo Luciferum, modo Vesperum vocant. Eos vero planetas ob eam causam appellant, quod contra ac coelum moveantur. Nam, cum coelum et stellae reliquae ab ortu ad occasum motum habeant, hi soli ab occasu ad ortum feruntur. Id quod eo facile dignoscitur, quia luna singulo quoque vespere aliquantum retrograditur.

30. *Mundi partes superiores et infimae.* — Omnes itaque qui rotundum coelum esse censuerunt, aequo intervallo ipsum tam a superioribus, quam ab obliquis et inferioribus par-

tibus terra abesse ac distare adstruunt. Ab inferioribus autem obliquisque partibus dico, quantum ad sensus nostri judicium attinet. Nam alioqui, ut ex dictis sequitur, coelum undique superiorem locum, terra inferiorem obtinet. Ajunt insuper coelum orbiculatim terram cingere, secumque rapidissimo motu solem ac lunam et stellas circumferre; cumque sol supra terram est, illic diem esse.

31. *Coelum quibus probari videntur non esse undequaque rotundum.* — Alii dimidia tantum parte sphaericae figurae coelum esse sibi finxerunt, his diviniloqui Davidis verbis in eam opinionem adducti: *Extendens coelum sicut pellem* Psal. 103, 3.); quo quidem vocabulo tentorium significatur; beati item Isaiae: *Qui statuit coelum velut fornicem* (Isa. 40, 22.). Tum etiam quia, cum sol et luna et stellae occidunt, terram ab occasu aquilonem versus in orbem peragrant, atque ita rursus ad ortum veniunt. Ceterum quoquo modo haec se habeant, omnia divino jussu facta et stabilita sunt, divinamque voluntatem et consilium pro firmissimo fundamento habent. *Nam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit et creata sunt. Statuit ea in aeternum et in seculum seculi, prae-*

ceptum posuit, et non praeteribit (Psal. 148, 5, 6.).

32. *Coeli tres.* — Itaque coelum coeli primum in coelum est firmamento superius. Ita duos jam coelos habes: nam firmamentum quoque coeli nomine Deus appellavit (Gen. 1, 8.). Deinde familiare est Scripturae aerem etiam coelum nuncupare, quod videlicet sursum cernatur. Ait enim, *Benedicite, omnes volucres coeli* (Dan. 3, 89.), hoc est aeris. Aer quippe avium regio est, non coelum. En coelos tres, quos divinus dixit Apostolus (2. Cor. 12, 2.). Quod si septem illos orbes septem esse coelos interpretari libeat, nihil hoc veram doctrinam labefactabit. Quin ex usu quoque est hebraicae linguae, coelum plurali numero coelos vocare. Ac proinde coelum coeli dicere volens, *coelos coelorum* dixit (Ps. 148, 4.); quo *coelum coeli* significatur, quod firmamento superius esse, aquae item quae super coelos sunt, sive aerem et firmamentum; vel septem firmamenti orbes, vel denique ipsum firmamentum, quod de more hebraicae linguae coelorum nomine plurali voce nuncupatur, intelligit.

33. *Coeli natura corruptibiles.* — Jam vero, cum omnia quae ortum habuerunt, juxta naturae seriem corruptioni obnoxia sint,

tum ipsi quoque coeli, tametsi divino munere et gratia contineantur et conserventur. Solus autem Deus suapte natura principio et fine caret: quamobrem etiam dictum est: *Ipsi peribunt, tu autem permanebis* (Psal. 101, 27.). Quamquam non prorsus interibunt coeli. *Veterascent enim, et sicut opertorium convolventur, et mutabuntur: eritque coelum novum et terra nova* (Apoc. 21, 1.).

Ceterum multis partibus coelum terra majus est. Nec vero coeli essentia investiganda est, quippe quam cognitione assequi nequeamus.

34. *Coeli inanimati.* — Nullus porro coelos aut luminaria animata esse arbitretur[1]):

---

[1]) Μηδεὶς δὲ ἐμψυχωμένους. ***Nullus porro coelos***, etc. Gentilium hic praecipuus error fuit, coelos et sidera animata esse, quae idcirco ceu totidem numina colebant. Id Plato docuit in *Timaeo*, quem librum latine Cicero interpretatus est. Idem tenuerunt non solum manichaei ex magorum superstitione, verum et Origenes, inter cujus profana dogmata hoc quoque recensent Hieronymus epist. ad Avitum, et Justinianus Augustus in Anathematismis, quos quinta synodus approbavit. Exhinc apparet ratio cur Damascenus hoc destrictim proscripserit. Quod ut praestaret, nonnulla Scripturae loca, similia eorum quibus Origenes abusus erat hom. 4 in Ezech. per figuram prosopopoeae scripta esse admonet: eo prorsus modo

anima quippe et sensu carent. Quare cum ait Scriptura: *Laetentur coeli, et exsultet terra* (Ps. 95, 3.), his verbis angelos qui in coelo, et homines qui in terra sunt, ad laetitiam invitat. Quin prosopopoejae figura uti et de inanimis perinde ac de animatis loqui solet Scriptura; quo in genere illud est: *Mare vidit, et fugit: Jordanis conversus est retrorsum* (Psal. 113, 3.). Et: *Quid est tibi, mare, quod fugisti, et tu, Jordanis, quia conversus es retrorsum* (Ibid. 5.)? Rursusque montes et colles rogantur, quae subsultationis causa sit: non secus ac nos dicere solemus: Coacta est omnis civitas, non ut aedes, sed ut cives significemus. Huc etiam attinet illud: *Coeli enarrant gloriam Dei* (18, 2.); non quod ejusmodi vocem mittant, quae corporeis auribus percipiatur: sed quod amplitudine sua Opificis potentiam declarent, quorum inspecta pulchritudine Conditorem tamquam optimum artificem laudibus celebramus.

---

quo Augustinus ipse lib. 2. *Retract.* c. 2 eadem interpretatus fuerat; etsi lib. 2. *de gen. ad lit.* cap. 17. et in *Enchiridio*, cap. 58. pene concesserit, solem, lunam et stellas, animis praedita esse, *et ad angelorum societatem pertinere.*

CAPUT VII.

De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis.

35. *Ignis elementum. Lux ipse ignis seu aether. Tenebrae lucis privatio, contra manichaeos.* — Ignis unum est ex quatuor elementis, leve et ceteris altius tendens, urendi simul et illuminandi vim habens, die primo a Creatore conditum. Ait enim divina Scriptura: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux* (Gen. 1, 3.). Neque enim, ut quidam existimant, aliud quidquam est ignis quam lux. Alii autem elementarem hunc ignem aere superiorem esse ajunt, quem vocant aethera. *In principio* igitur, hoc est die primo, creavit Deus lucem, quae visibilium omnium creaturarum decus et ornamentum est. Etenim si lucem sustuleris, omnia in tenebris jacebunt ignota, ut quae pulchritudinem suam conspicuam reddere non possint. *Vocavit autem Deus lucem diem: tenebras autem vocavit noctem.* Porro tenebrae substantia ulla non sunt, sed accidens. Neque enim aliud sunt quam lucis absentia. Aer quippe in sua substantia lucem non habet. Quare ipsum hoc quod aer luce careat, Deus vocavit tenebras. Quin ne ipsa quidem

aeris substantia tenebrae sunt, sed lucis privatio: quod accidens potius quam substantiam indicat. Nec vero nox prius vocata est, sed dies: ac proinde antiquior dies est, nox posterior. Diem ergo nox sequitur: atque ab unius diei ortu usque ad alium diem, dies unus est cum nocte conjunctus. Ait enim Scriptura: *Et factum est vespere, et factum est mane dies unus* (Gen. 1, 5.).

36. *Primi tres dies, cum sol non esset. Lunae et stellarum munus in nocte.* — Et quidem tribus primis diebus, luce Dei jussu tum sese diffundente, tum rursus contrahente, dies et nox exstitere. At die quarta fecit Deus luminare majus, nempe solem, ut diei praeesset (per ipsum enim dies efficitur; dies quippe est, cum sol supra terram exstat, dieique spatium cursus ille, quem ab ortu ad occasum usque sol supra terram peragit), atque item luminare minus, hoc est lunam et stellas, ut nocti praeessent eique lucem ferrent. Nox porro est cum sol infra terram est: noctisque spatium est, cursus ille, quem sol ab occasu ad ortum sub terra conficit. Luna igitur et stellae constitutae sunt, ut noctem illustrarent; non quod interdiu sub terra penitus delitescant (nam tunc quoque stellae in coelo super terram sunt), sed quia

sol eas lunamque splendoris sui nimia amplitudine operiens, elucere non sinit.

Primigenia lux luminaribus indita. — Hisce luminaribus primigeniam lucem summus ille rerum Opifex indidit, non quod alterius luminis penuria laboraret; sed ne lux illa supervacanea maneret. Luminare siquidem lux ipsa non est, sed lucis conceptaculum.

37. *Planetae septem.* — Inter haec autem luminaria planetas septem recensent, quos contrario ac coelum motu volvi dicunt; quocirca *planetas errantesve stellas* eos appellarunt. Coelum enim ab ortu ad occasum volvi inquiunt; planetas autem ab occasu ad ortum: quos etiam coelum rapidiori suo motu secum circumferat. Septem porro planetarum haec sunt nomina: Luna, Mercurius, Venus, Sol, Mars, Jupiter, Saturnus. Tradunt insuper, in unoquoque coeli circulo unum ex septem planetis esse.

In primo nempe, id est sublimiori, Saturnum ♄. In secundo Jovem ♃. In tertio Martem ♂. In quarto Solem ☉. In quinto Venerem ♀. In sexto Mercurium ☿. In septimo denique et infimo Lunam ☽.

38. *Anni quatuor tempora et conversiones. Mundus verno tempore conditus.* —

Cursum autem eum sine intermissione tenent, quem eis Conditor indixit, et sicut ea fundavit; juxta illud divini Davidis: *Lunam et stellas, quae tu fundasti* (Psal. 8, 4.). Nam verbo *fundasti* ordinis tenorisque ipsis a Deo concessi firmitatem et constantiam significavit; cum ea statuerit in tempora, et signa, et annos. Per solem enim quatuor tempestates conversionesve constituuntur: quarum prima verna est, qua nimirum Deus condidit universa: idque declarant etiamnum flores vere pullulantes. Haec autem conversio aequinoctialis dicitur; quippe cum diem duodecim horarum, totidemque noctem efficiant. Porro illa ex medio solis ortu constituitur, optimaque temperie est, sanguinem augens, callidaque et humida atque inter hiemem et aestatem; hiemem calore et siccitate, aetatem frigedine et humiditate superans. Haec pars a vicesimo primo Martii ad vicesimum quartum Junii exporrigitur. Deinde vero solis ortu ad septentrionales partes altius assurgente, solstitium aestivum succedit, quod inter ver et autumnum locum medium tenet, a vere calorem, ab autumno siccitatem habens. Calida namque et sicca est aestas, et flavae bilis incrementum facit. Hujus porro maximus dies quindecim horas

complectitur: nox quam brevissima novem horarum spatio definitur. Atque haec quoque a quarto et vicesimo Junii die ad quintum et vicesimum Septembris pertinet. Postea sole rursus ad medium ortum regrediente, autumnalis conversio aestivam excipit, media quodammodo inter frigus et calorem, siccitatemque et humorem, atque inter aestivam et hibernam tempestates interjecta; ab aestiva videlicet siccitatem, ab hiberna frigedinem habens. Frigida enim et sicca est, atramque bilem augere solet. Atque haec rursus aequinoctialis conversio dicitur, ut quae duodecim horarum tum diem, tum noctem habeat. Protenditur autem ea a vicesimo quinto Septembris ad vicesimum quintum Decembris. Tum sole ad inferiorem demissioremque, hoc est meridionalem ortum, labente, hiemale solstitium ac tempestas subit; quae frigida et humida est, media inter autumnalem et vernam qualitate. Haec porro brevissimum diem novem horarum, longissimam noctem quindecim habet, ac pituitam auget: atque a Decembris quinto et vicesimo die ad primum et vicesimum usque Martii se porrigit. Sapienter enim a rerum Conditore provisum est: ne alioqui a summo frigore, aut calore, aut humiditate, aut siccitate ad extremo con-

trariam qualitatem transeuntes in graves morbos incidamus. Periculosas enim esse repentinas mutationes ratione ipsa docemur.

39. Ad hunc itaque modum sol quatuor conversiones, perque eas annum efficit, dies item et noctes constituit: dies, inquam, cum exoritur, et supra terram exsistit; noctes, cum terrae subit et occidit, sideribusque aliis, lunae nimirum et stellis, ut illuceant, concedit.

40. *Signa duodecim zodiaci.* — Ajunt etiam duodecim in coelo signa ex astris esse, animalium nominibus nuncupata, quae contra ac sol et luna ceterique errantes moveantur; per eaque signa septem planetas transire. Atqui sol quidem in unoquoque signo mensem unum perficit, duodecim signa totidem mensibus peragrat. Horum porro signorum nomina haec sunt hique eorum menses: Aries ♈ mense Martio die 21. solem excipit. Taurus ♉ mense Aprili die 23. Gemini ♊ mense Maio die 24. Cancer ♋ mense Julio die 25. Leo ♌ mense Julio die 25. Virgo ♍ mense Augusto die 25. Libra ♎ mense Septembri die 25. Scorpius ♏ mense Octobri die 25.

Sagitarius ♐ mense Novembri die 25. Capricornus ♑ mense Decmbri. Aquarius ♒ mense Januario die 25. Pisces ♓ mense Februario die 24.

41. *Lunae cursus brevior.* — At vero luna, ut quae inferiore loco sit, celeriusque zodiacum orbem peragret, in singulos menses tota duodecim signa percurrit. Quemadmodum enim, si intra orbem, alium quemdam orbem facias, interior orbis illo minor invenietur: eodem modo cum luna inferiorem sedem nacta sit, brevius quoque ipsius curriculum sit, citiusque conficiatur necessum est.

42. *Sidera quorum signa signa sint. Nihil libertati officiunt, contra fatum.* — Jam vero gentiles per horum siderum, solis nimirum et lunae, ortum et occasum concursumque res omnes gubernari asserunt (in his enim astrologia versatur); nos contra imbrem quidem ac serenitatem, frigus item et calorem, et humorem et siccitatem, ventos denique atque alia ejusmodi per ea significari non imus inficias: quod vero actionibus nostris omen ullum importent, id pernegamus. Nam cum liberi arbitrii a Conditore praediti simus, hinc efficitur, ut actiones nostrae juris nostri sint. Alioqui si ex siderum

motu cuncta facimus, sequitur, ut ea quae facimus, necessitate faciamus. Id porro quod necessitate fit, neque virtus, neque vitium est. Quod si nec virtutem, nec vitium habemus, profecto nec laudibus, nec supplicio digni sumus: atque ita iniquus Deus reperietur, dum aliis res secundas, aliis calamitosas tribuit. Imo vero nec gubernabit Deus res conditas, nec eis providebit, si quidem omnia necessitate agantur ac ferantur; supervacaneaque in nobis erit pars rationalis. Nam si nulla actio e nostro arbitrio pendet, frustra consultamus: vis quippe rationis utique consultandi causa nobis concessa est: unde etiam quidquid ratione utitur, arbitrii quoque libertate praeditum est.

43. *Sidera prognostica.* — Quamobrem hoc dicimus, sidera nec eorum quae contingunt, nec ortus eorum quae nascuntur, nec eorum quae pereunt, interitus causas esse: verum signa potius pluviarum aerisque mutationis. Quamquam nec defuturus fortasse est, qui bellorum ea quoque signa esse dicat, tametsi non causas. Quin aer quoque a sole, et luna, et astris alia subinde atque alia qualitate affectus, diversa temperamenta habitusque, et affectiones gignit. Habitus porro inter ea, quae in nostra potestate consistunt,

referuntur, ii quippe sub rationis imperio sunt, ab eaque gubernantur et immutantur.

44. *Cometae. Christo nascente sidus notum.* — Plerumque insuper exsurgunt cometae, regum mortem portendentes: qui tamen non ex illis sideribus sunt, quae in primo rerum ortu procreata fuere: verum Dei jussu sub ipsum tempus conflantur rursusque dissolvuntur. Quandoquidem ne sidus quidem illud, quod tum, cum Dominus nostri causa pro sua erga homines clementia ipsorumque salute in carne natus est, magis apparuit, non ex illis stellis erat, quae mundi initio conditae fuerunt. Quod quidem perspicuum est, eo quod illa, nunc ab ortu ad occasum nunc a septentrione ad austrum progrediebatur; nunc delitescebat, nunc se rursus prodebat: quod quidem a siderum ordine et natura dissentaneum est.

45. *Cur Deus lunam a sole mutuari lucem voluerit: contra Mohammedem.* — Sciendum autem est lunam a sole lumen suum mutuari: non quod Deus in ea inopia versaretur, ut proprium ipsi lumen dare non posset: verum ut concinnitas et ordo rebus conditis imponeretur, aliis videlicet imperantibus, obsequentibus aliis; hincque nos mutuo communicare disceremus ac subesse; primum

quidem Deo rerum opifici et Domino, deinde principibus ab eo constitutis: nec sciscitari, cur hic praesit, ego non; verum omnia, quae Deo ordinante contingunt, grato et aequo animo accipere.

Causa deliquii solis et lunae. — Quod autem sol et luna defectum quandoque patiuntur, hinc eorum, qui res creatas, neglecto Creatore, adorant, amentiam arguunt, seque mutationi ac variationi obnoxia esse docent. Quidquid enim mutabile est, natura sua interitui obnoxium est.

46. *Solis magnitudo.* — Tum autem solis defectus accidit, cum lunae corpus parietis instar cujusdam interpositi umbram facit, nec lucem diffundi sinit. Ac proinde quanta lunaris corporis, quo sol obducitur, inventa magnitudo fuerit, tantum quoque deliquium efficitur. Lunae autem corpus inferioris magnitudinis esse, minime mirum tibi videatur: nam et solem nonnulli multis partibus terra majorem esse contendunt: sancti patres vero terrae aequalem. Et tamen saepenumero accidit, ut nubecula, vel colle exiguo, aut pariete occultetur.

At vero lunae defectus ex umbra, quam terra offundit, efficitur, cum decimam quintam diem attigit cumque ex adverso, in

summo utique centro, sol quidem infra terram, luna autem supra terram invenitur. Tunc enim terra umbram obducit, nec solis lumen afferre lunae splendorem potest; unde fit ut illa deficiat.

47. *Menses lunares et solares. Luna a Deo creata plena.* — Illud advertendum, lunam a summo rerum Auctore plenam fuisse conditam, sive qualis est decima quinta die. Decebat enim ut perfecta crearetur. Quarta autem die, ut diximus, sol conditus est; atque ita luna undecim diebus solem praecessit. A quarta enim die ad usque decimam quintam, dies undecim intersunt. Quo etiam fit, ut in singulos annos, duodecim lunae menses undecim diebus minores sint, quam duodecim solis menses. Solis quippe menses dies trecentos sexaginta quinque cum unius quadrante continent, ob idque quarto quoque anno, composito hoc quadrante, dies unus conficitur, qui bissextilis noncupatur; sicque annus ille trecentos sexaginta sex dies habet: contra lunares anni trecentorum quinquaginta quatuor dierum spatio finiuntur. Ex quo enim nata seu innovata luna est, augescit ad decimam quartam usque diem cum unius semisse et quadrante. Hinc minui incipit usque ad no-

nam et vicesimam diem cum unius semisse, quo splendoris omnis expers evadit. Ac tum rursus cum sole copulata renascitur et renovatur; atque in hoc monimentum fert resurrectionis nostrae. Quocirca singulis annis undecim dies soli reddit: unde post tres annos intercalaris mensis ab hebraeis invehitur; qui ob hanc dierum undecim additionem tredecim mensibus constat.

48. Perspicuum autem est solem et lunam, omniaque sidera composita esse et mutationi obnoxia: quae tamen eorum natura sit, prorsus ignoramus. Ac nonnulli ignem ab omni materia sive pabulo semotum penitus desinere asserunt, idque manifestum esse, eo quod exstinctus evanescat. Sunt rursus alii, qui exstinctum illum in aerem verti dicunt (cf. n. 53.).

39. *Zodiaci motus.* — Zodiacus orbis obliquo motu volvitur, inque partes duodecim secatur, quae signa dicuntur; quodlibet vero signum tres decanos habet, gradus triginta: quilibet autem gradus minutis sexaginta constat. Ita coelum trecentos sexaginta gradus habet: hemisphaerium, quod super terram est, centum et octoginta gradus continet, totidemque illud, quod subtus terram.

Domus planetorum.

Aries et Scorpius, Martis: Taurus et Libra, Veneris: Gemini et Virgo, Mercurii: Cancer, Lunae: Leo, Solis: Sagittarius et Pisces, Jovis: Capricornus et Aquarius, Saturni.

Altitudines.

Aries, Solis; Taurus, Lunae; Cancer, Jovis; Virgo, Martis; Libra, Saturni; Capricornus, Mercurii[1]).

---

[1]) Veteres planetas septem recensebant: Lunam, Mercurium, Venerem, Solem, Martem, Jovem, Saturnum. Zodiacum sive zonam illam coelestem, intra quam planetae volvuntur, vario modo secabant, primo in duo hemisphaeria, deinde in duodecim signa (σημεῖα) (ζώδια),alterutrum hemisphaerium in sex, tertio in 36 decurias sive decanos, quodvis signum in tres decanos; ita ut hemisphaerium gradus 180 complecteretur, signum 30, decanus 10 (unde etiam nomen decani). Istae distinctiones et divisiones maxime ad hoc invectae sunt, ut astrologis ad usus suos superstitiosos inservirent. Eandem ob causam signorum duodecim alia censebantur mascula, ea nempe sex, quae sunt in numeris imparibus, si incipias ab Ariete, cetera vero feminea. Signa zodiaci etiam domus vocabantur, quia eorum singulis dii praeerant, qui in eis tamquam suis sedibus perpetuo habitare et regnare dicebantur (idcirco οἰκοδεσπόται appellati), dum planetae per omnes domos circumeuntes modo in hac modo in illa tamquam inquilini et conductores versantur. Quamquam planetae quoque suas habere domos dicuntur, cum in illo signo versantur, in quo ad ef-

Figurationes lunae.

50. In conjunctione luna esse dicitur, cum eodem quo sol est gradu: nascens, cum quindecim a sole gradibus distat: oriens, dum corniculata apparet; quod quidem bis contigit, ac tum sexaginta gradibus a sole distat: semiplena bis conspicitur, cum nonaginta gradibus recessit: bis etiam gibbosa, cum centum et viginti gradibus: lucem vero plenam habens, cum gradibus centum et quinquaginta: plena omnino ac perfecta, cum centum et octoginta gradibus a sole remota est. Bis idcirco dicimus, quia crescente ac rursus decrescente id accidit. Porro duobus diebus cum dimidio unumquodque signum luna emetitur.

---

fectus suos seu faustos seu infaustos producendos maxime valent. Sol et luna hujusmodi domos singulas habent, ceteri planetae binas, unam in masculo signo, in femineo alteram. Extra domos vero sibi proprias planetae aliam praeterea stationem in zodiaco habent, ubi maxime potentes sunt, et hae stationes altitudines eorum vocantur (ὑψώματα); in oppositis autem stationibus depressiones (ταπεινώματα) eorundem inveniuntur, ubi maxime infirmi sunt, sive, ut ait Firmicus, faciunt miseros, pauperes etc. Vid. Jul. Firmici Materni *de mathesi* libro II. apud M. Uhlemann, *Grundzüge der Astronomie und Astrologie der Alten*, Leipzig 1857.

CAPUT VIII.

De aere et ventis.

51. *Aeris descriptio.* — Aer subtilissimum elementum est, humidumque et calidum; igne quidem gravius, terra tamen et aquis levius; respirationis et vocis causa, coloris expers, hoc est, nullo a natura colore imbutum; nitidum ac pellucidum (lumen enim excipere potest) tribus sensibus nostris inserviens (ipsius enim beneficio cernimus, audimus, odoramur): caloris item et frigoris, siccitatis et humiditatis capax. Hujus locales motus hi sunt, sursum, deorsum, introrsum, extrorsum, dextrorsum, sinistrorsum, ac postremo motus orbicus.

52. *Aer ex se lumen non habet.* Ex se autem lumen non habet, verum a sole, luna, sideribus et igne collustratur. Atque hoc est quod ait Scriptura: *Et tenebrae erant super faciem abyssi* (Gen. 1, 3.). Ubi indicare vult aerem minime a se lumen habere, sed diversam esse luminis substantiam.

53. *Quid ventus.* — At ventus est agitatio aeris. Vel, ventus est aeris fluxus, pro varia locorum ex quibus manat ratione, alia atque alia subinde nomina accipiens.

Aeris locus, ventorum numerus. — Quin locus quoque aeris est. Illud enim cujusvis

corporis locus est, quo unumquodque includitur. Quid autem aliud corpora continet et ambit nisi aer? Variae porro multiplicesque regiones sunt, unde aer agitatur; ex quibus etiam duodecim venti (totidem enim omnes sunt) nomen trahunt. Sunt qui aerem nihil aliud esse contendant, nisi ignem exstinctum aut calefactae aquae vaporem. Quamobrem natura quidem sua calidus est; verum ex aquae et terrae vicinitate frigus contrahit. Ex quo fit, ut inferiores ipsius partes frigidae sint, superiores calidae.

54. *Ventorum nomina.* — Quod autem ad ventos attinet, ab aestivo ortu flant caecias, qui et meses. Ab ortu aequinoctiali, subsolanus: ab ortu hiberno, eurus. Ab hiberno occasu, africus: ab aequinoctiali occasu, favonius: ab aestivo occasu, corus, qui et olympias et iapyx dicitur. Tum auster et aquilo, qui oppositis inter sese flatibus spirant. Est autem inter aquilonem et caeciam interjectus boreas; inter eurum et austrum, phoenix, qui etiam *libonotus* appellatur: inter austrum rursus et africum, libonotus, qui et leuconotus: demum inter aquilonem et corum, thrascias seu cercius ab his, qui versus regionem hanc incolunt, ita nuncupatus.

55. Gentes[1]) autem, quae in orbis finibus sedes habent, hae sunt. Ad subsolanum bactriani: ad eurum indi: ad Phoenicem mare rubrum et Aethiopia; ad libonotum garamantes, qui supra Syrtim sunt ad Africum, aethiopes et occidentales mauri: ad favonium Herculis columnae, et Libyae ac Europae initia: ad corum Iberia, quae hodie Hispania vocatur: ad thrasciam galli ac finitimae nationes: ad aquilonem scythae, qui supra Thraciam sunt: ad boream Pontus, Moeotis et sarmatae: ad caeciam mare Caspium et sacae.

CAPUT IX.

De aquis.

56. *Aquae descriptio. Aquarum supra firmamentum ratio.* — Aqua etiam unum est ex quatuor elementis excellentissimum Dei opus. Est autem aqua elementum humidum et frigidum; grave ac deorsum vergens, quod facile diffluit. Hujus meminit Scriptura divina, cum ait: *Et tenebrae erant super faciem abyssi: et Spiritus Domini ferebatur super aquas* (Gen. 1, 2.). Abyssus quippe nihil aliud est quam ingens quaedam

---

[1]) Hic numerus in plerisque codd. deest.

aquae copia, cujus finis adiri nequit. Et quidem in mundi primordiis aqua super universam superficiem terrae eminebat. Ac primo fecit Deus firmamentum, quod aquas, quae sunt supra firmamentum, ab iis, quae sub firmamento sunt, medias divideret. Etenim in abyssi aquarum medio Dei jussu firmamentum statutum est. Unde etiam dicente Deo, ut fieret firmamentnm, hoc factum est. Verum quid tandem causae fuit, cur Deus aquam supra firmamentum collocarit? Plane vehementissimus solis et aetheris ardor. Proxime enim sub firmamento expansus est aether: sol quoque, et luna, et stellae in firmamento posita sunt. Quare nisi aqua superne collocata esset, prae calore utique firmamentum exarsisset.

57. *Mare.* — Tum jussit Deus, ut cogerentur aquae in congeriem unam (Gen. 1, 9.). Quod autem congeriem unam dicit Scriptura, non hoc significat, in unum eumdemque locum eas confluxisse; statim enim subdit: *et collectiones aquarum appellavit maria* (Gen. 1, 10.): sed potius aquas simul eodem momento a terra secretas fuisse, oratio ostendit. Aquae ergo in suas congeries coactae sunt, et apparuit arida. Atque hinc duo illa maria facta sunt, quibus Aegyptus utrinque

alluitur (media enim haec inter duo maria sita est), quibus multa et diversa aequora constituuntur, montesque, et insulae, et promontoria, et portus variique sinus, et littora, et ripae continentur. Littus enim dicitur quod arenosum est: ripa, quod saxosum, ac jam inde a continente profundum est. Consimilem in modum ad ortum situm est illud mare, quod indicum dicitur, necnon boreale, quod Caspium appellatur. Quin paludes quoque hinc collectae sunt.

58. *Oceanus terram undique cingens. Salsitatis ejus causa.* — Est autem oceanus velut amnis quidam terram universam cingens (de quo mihi Scriptura divina locuta videtur, cum ait: *Fluvius egrediebatur e paradiso* Gen. 2, 10.) dulcem et potabilem aquam habens. Hic cuique mari aquam subministrat, quae quidem diuturniorem in eis moram trahens immotaque consistens, amara efficitur; sole nimirum ac siphonibus[1]) id, quod in ea subtilissimum est, semper elicien-

---

[1]) *Syphones* sive columnae illae nimbosae, quae ab aquarum superficie ad nubem supra pendentem ascendunt et a turbine circumaguntur (gallice trompes, germ. Wasserhosen), ideo etiam siphones appellabantur, quia per eos veluti per quasdam fistulas sugendo aquas sursum elicere nubes credebantur.

tibus: unde etiam conflantur nubes et imbres formantur, dulcescente per excolationem aqua.

59. *Paradisi quatuor flumina. Fontium aqua e mari. Thermae.* — Hic insuper in quatuor principia sive quatuor flumina dividitur, quorum uni nomen est Phison (hic est Ganges Indiae fluvius); alteri Geon (Nilus hic est, qui ab Aethiopia in Aegyptum dilabitur); tertio Tigris: quarto Euphrates. Sunt autem et quamplurimi alii fluvii, qui partim in mare sese effundunt, partim in terra absumuntur. Quo fit ut terra undique pertusa et cuniculosa sit, ac velut venas quasdam habeat, per quas, exceptis a mari aquis, fontes emittit. Ita fit ut pro terrae qualitate fontium aqua alia atque alia exsistat. Per terram enim aqua marina transcolatur et defaecatur, sicque dulcis evadit. Quod si locus unde fons emanat, amarus aut salsus exstiterit, talis utique et aqua prorumpet. Plerumque autem accidit, ut aqua angustis quibusdam locis interclusa atque compressa, vi erumpens incalescat; hincque suapte sponte calentes aquae emergunt.

60. *Pisces et aves.* — Divino itaque jussu excavata terra, in congeries aquae collectae sunt; hincque montes exstiterunt. Primi-

geniae itaque aquae praecepit Deus animam viventem educere: quandoquidem futurum erat, ut per aquam et Spiritum sanctum, qui in principio ferebatur super aquas (Gen. 1, 2.), hominem instauraret. Hanc enim causam affert Basilius [1]). Eduxit igitur tam parva quam ingentia animantia; cete et dracones, pisces per undas labentes avesque pennatas. Per aves porro, cum aqua, tum terra aerque veluti quodam nexu copulantur. Nam ex aquis ortae illae sunt, et in terra versantur, et volant in aere. Optimum autem elementum est aqua et ad multos usus commodum; eamque vim habet, ut non corporum modo, sed et animarum, dummodo Spiritus sancti accesserit gratia, spurcitiem eluat.

De maribus, sive aequoribus.

61. Aegaeum mare Hellespontus excipit, ad Abydum et Sestum desinens. Deinde Propontis, quae ad Chalcedonem et Bysantium terminatur; ubi angusti transitus seu fauces sunt, a quibus Pontus sumit initium. Mox Maeotis palus. Rursus ab Europae et Libyae initio ibericum mare est, ab Hercu-

---

[1]) *Affert Basilius*, scil. hom. 2. in *hexaemeron*; afferunt etiam alii patres. Cf. *opusc.* VII, 147. cum annot.

leis columnis ad Pyrenaeum montem excurrens. Post ligusticum, quod usque ad Etruriae fines protenditur. Mox sardonium, quod supra Sardiniam, ad Libyam Africamve deorsum vergit. Tum etruscum, quod ab extremis Liguriae finibus incipiens ad Siciliam finem habet. Postea libycum, deinde creticum, siculum, jonicum et adriaticum, quod e siculo mari effunditur, quem corinthiacum sinum sive alcyonium aequor appellant. Quod autem sunio et scyllaeo mari continetur, saronicum dicitur. Ab eo myrtoum et icarium, in quo et Cyclades sunt. Tum Carpathium, et Pamphylium, et Aegyptium. Demum supra icarium sese aegaeum proxime effundit. Est autem Europae trajectus a Tanais fluminis ostiis usque ad Herculis columnas stadiorum 609,709; Africae a Tinge ad canobicum ostium stadiorum 209,252; Asiae denique a Canobo usque ad Tanaim una cum sinibus stadiorum 4,111. Atque ita habitati orbis nostri mare ad stadia 1,309,072 porrigitur (Vid. Strab. lib. 2.).

CAPUT X.

De terra, et iis quae ex ea producuntur.

62. *Ignotum terrae fundamentum.* — Terra unum est ex quatuor elementis, sic-

cum, frigidum, grave et immotum: primo die ex nihilo productum. *In principio*, inquit, *creavit Deus coelum et terram* (Gen. 1, 1.). Cuinam autem rei insideat, ac quo fundamento nitatur, nullus mortalium dicere potuit. Sunt autem qui eam super aquas collocatam et stabilitam esse ajunt, his videlicet verbis Davidis addicti: *Qui firmavit terram super aquas* (Psal. 135, 6.). Alii super aerem. Alius autem sic ait: *Qui appendit terram super nihilum* (Job. 26, 7.). Et rursus diviniloquus David ex persona Creatoris, *Ego*, inquit, *confirmavi columnas ejus* (Psal. 74, 4.), columnarum nomine vim illam significans, quae eam continet. Nam quod idem alio loco ait, *super maria fundavit eam* (Psal. 23, 2.), nihil aliud indicat, nisi quod aquae natura terrae undique affusa sit. Proinde sive eam seipsa, sive aere, sive aquis, sive denique nihilo fulciri concedamus, a pia sententia recedere conveniens non est: quin potius confitendum, omnia in universum Conditoris virtute contineri et conservari.

63. *Terrae status cum primum creata. Animantia stirpesque hominis causa.* — Et quidem in principio, quemadmodum ait Scriptura divina (Gen. 1, 2.), terra aquis obducebatur, atque indigesta, hoc est, orna-

tus omnis expers erat. Quamprimum autem praecepit Deus, confestim aquarum conceptacula exstiterunt: ac tum montes esse coeperunt, divinoque jussu terra suum ornatum accepit, herbis videlicet omnis generis et stirpibus decorata; quibus divino imperio vis ea insita est, qua augescerent alerenturque, et semen ad sui simile generandum producere possint. Quin ad Opificis jussum omnis quoque generis animantia, reptilia, feras et pecora, jumentaque protulit: omnia quidem illa ad tempestivum hominis usum, ceterum alia ad cibum, ut cervos, pecudes, capreas et reliqua id genus; alia ad ministerium, ut camelos, boves, equos, asinos ceteraque ejusmodi; alia ad oblectationem, ut simias, et ex avibus psittacos et similia: stirpes item et herbas, partim fructiferas et esculentas, partim olfactu suaves et floribus decoras, exhilarandi animi causa concessas, velut rosam aliasque similes; partim ad morborum medelam. Neque enim aut animal ullum, aut planta ulla est, cui non vis aliqua hominibus utilis a summo rerum Parente indita sit. Nam cum ille, cui omnia antequam fiant explorata sunt, perspectum haberet fore, ut homo libera voluntate a divino mandato recederet corruptionique addiceretur, idcirco ad com-

modum ipsius usum cuncta, quae tum in coelo, tum in terra et in aquis sunt, procreavit.

64. *Homini quondam parebant omnia.* — Et quidem ante praevaricationem nihil erat, quod hominis imperio subditum non esset. Princeps quippe constitutus a Deo fuerat omnium tam quae in terra, quam quae in aquis degunt. Quin serpens quoque homini familiaris erat, ut prae ceteris animantibus ad eum accederet, blandisque motibus cum illo quasi conversaretur. Hinc factum est, ut mali auctor diabolus ipsius opera pessimam primigenis parentibus struem necteret (Gen. 3, 1.). Terra insuper fructus, quibus animantia, quae illi parebant, alerentur, sponte proferebat. Neque tum imber, neque hiems aut tempestas erat. At post transgressionem, quando *comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est eis* (Psal. 48, 13.); cum herili violato praecepto, ita se comparasset, ut bruta cupiditas ratione praeditae menti suae dominaretur, tum subditae creaturae ab ipso defecerunt, qui princeps ipsarum creatus a Deo fuerat; atque eo redactus, ut terram, de qua sumptus erat, cum sudoribus colere jussus sit.

65. *Deficiente illo rebellarunt. Ferae quid commodi afferant.* — Quamquam, ne nunc quidem ejusmodi ferae sunt, ut nulla ex eis utilitas capi queat: quippe quae terrorem homini incutiendo, eum ad Dei conditoris agnitionem ejusque opem implorandam adducunt. Insuper post spretum mandatum spina quoque, juxta Domini sententiam e terra prodiens, amoenitati rosae conjuncta fuit, quae refricaret nobis memoriam transgressionis, propter quam terra multata fuit, ut spinas et tribulos nobis proferret.

Dei verbo sua cuique rei vis indita. — Quod autem haec ita se habeant, hinc fides adstruitur, quod ea perseverare praéstet Domini sermo, quem pronunciavit: *Crescite, et multiplicamini, et replete terram* (Gen. 1,22.).

66. *Terrae figura molesque.* — Nonnullis porro terram esse rotundam placet: aliis cono similem. Multum certe coelo minor est, in ipsius centro instar puncti appensa. Ceterum ipsa quoque praeteribit et immutabitur. Beatus autem ille est, qui possidebit terram, quae mitibus promittitur (Matth. 5, 4.). Quae enim terra sanctos susceptura est, nunquam interibit. Quis ergo infinitam et incomprehensam Creatoris sapientiam

digne miretur? Quis bonorum auctori pares ipsius beneficiis grates rependere queat?

[Sunt porro[1]) quas novimus, terrarum orbis provinciae sive praefecturae, Europae quidem triginta et quatuor; Asiae continentis amplissimae, provinciae quadraginta octo, canones, quos vocant, duodecim.]

CAPUT XI.

De paradiso.

67. *Paradisus hominis regia.* Quoniam autem Deus ex visibili et invisibili natura hominem ad imaginem ac similitudinem suam velut regem aliquem, totiusuqe terrae principem earum rerum, quae in illa sunt, formaturus erat, regiam ei quandam prius exstruit, in qua suam sedem collocando beata et omni felicitate affluenti vita frueretur. Atque hic ille est divinus paradisus, qui Dei manibus in Eden consitus est, voluptatis omnis ac jucunditatis proptuarium (Eden enim, si interpreteris, *delicias* sonat). In Oriente omni terra sublimior potius fuit, probeque temperatus ac subtilissimo purissimoque aere undique collustratus, plantis nunquam non floridis vernans, suavissimo odore et lumine

---

[1]) Haec solus habet codex reg. 3451.

plenus, elegantiae omnis, quae quidem in sensum cadit, et pulchritudinis cogitatum superans, divina plane regio, dignumque eo, qui ad Dei imaginem conditus erat, domicilium: in quo nullum rationis expers animal versabatur; sed solus homo, opus manuum Dei.

68. *Cur scientiae arbor plantata.* — In medio porro hujus tum vitae, tum scientiae arbores Deus plantaverat (Gen. 2, 9.): scientiae quidem, ut eo obedientiae et inobedientiae hominis periculum fieret, et utraque explorari et exerceri posset. Unde etiam arbor scientiae boni et mali nuncupata est; vel quia iis, qui ex illa edebant, hanc vim afferebat, ut naturam suam perspectam haberent[1]). Quod quidem ut adultis et perfectis bonum erat; ita minus perfectis avidiorique, quam par esset, appetitu praeditis, grave incommodum accersebat; haud secus ac solidus cibus iis, qui adhuc tenera aetate sunt lacteque opus habent. Nec enim Deus generis nostri auctor nos sollicitos et circa multa turbatos, vitae nostrae anxie prospicere at-

---

[1]) Quae tamen explicatio minus est probabilis; quocirca improbatur jam a Methodio in ll. *adversus Originem,* ut videre est apud Epiphanium *haer. 64.*

que consulere volebat; id quod tandem Adamo accidit. Is enim degustato arboris fructu, nudum se esse intellexit, eaque de causa subligaculum sibi concinnavit. Sumptis enim ficulneae foliis, corpus suum contexit. Nam, illo necdum degustato, *ambo* (Adam scilicet et Eva) *nudi erant, nec tamen erubescebant* (Gen. 3, 7.). Tales autem nos Deus esse volebat, omnique perturbatione vacare: quippe quod animi ab omni libidinis affectu remotissimi argumentum est; ac praeterea, ut sollicitudine omni carentes, in aliud opus non incumberemus, nisi quod angelorum est; nempe ut creatorem perpetuis laudibus celebraremus, inque ejus contemplatione oblectaremur, cura omni super eum jactata; velut per prophetam David his verbis declaravit: *Jacta super Dominum curam tuam, et ipse te enutriet* (Psal. 54, 23.). In Evangeliis quoque discipulos suos docens, ait: *Ne soliciti sitis animae vestrae quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini* (Matth. 6, 25.). Ac rursus: *Quaerite primum regnum Dei, et justitiam ejus, et haec omnia adjicientur vobis* (Ibid. 33.). Et ad Martham verba faciens: *Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima: porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit,*

quae non auferetur ab ea (Luc. 10, 14, 15.); hoc est, ut Domini pedibus assideat, ipsiusque sermones audiat.

69. *Arbor vitae, unde dicta. Paradisus sensibilis et spiritalis. Lignum vitae ac lignum omne.* — At vero arbor vitae aut ejusmodi erat, ut vitam conferret, aut qua illi, qui digni essent, nec morti obnoxii, vesci possent. Nonnulli porro paradisum sensibilem fuisse opinati sunt (Nemes. cap. 1 *De nat. hom.*); alii contra spiritalem, et qui sola mente perciperetur [1]): mea quidem haec sen-

---

[1]) De hac controversia plura habet Anastasius antiochenus l. 7. *in hexaemeron*, juxta quem Papias hieropolitanus, Joannis evangelistae discipulus, Irenaeus, Justinus, Pantaenus et Clemens alexandrinus eorumque asseclae „spiritualiter intellexerunt de Christi Ecclesia ea, quae scripta sunt de paradiso,“ sed profecto non ita, ut sensum literalem relationis mosaicae negarent. Modum omnem excessit Origenes, qui allegoriis et anagogiis nimium indulgens relationem mosaicam penitus evertit. Quare posteriores patres, ut Basilius, Chrysostomus, Severus gabalitanus, Eusebius emissenus, Epiphanius, Cyrillus, Theophilus etc. „missis et allegoriis et analogiis juxta literam exposuerunt,“ quae de paradiso Moses refert. Utrumque explicndi rationem nititur Damascenus conjungere. Cf. etiam infra n. 144. Quare nequis putet, ab eo sensum literalem, obvium et naturalem c. 2. Gen. explicatione illa allegorica, quam n. 65—70. proponit, excludi;

tentia est, quod sicut homo sensibili et spirituali natura constans conditus erat, sic et ejus sacratissimum templum sensibile simul spiritale erat, duplicemque exhibebat speciem. Corpore siquidem in divinissima et pulcherrima regione, uti retulimus, habitabat: animo autem in sublimiori omnique comparatione praestantiori ac pulchriori loco morabatur, hospitem suum Deum habens pro domo, imo et pro illustri vestimento, cujus gratia circumvestitus esset, et cujus contemplatione, quae sola dulcissimus fructus est, velut alius quispiam angelus, multa cum voluptate frueretur eaque pasceretur: id quod quidem lignum vitae merito appellatum est. Divinae enim participationis suavitas vitam nulla morte interruptam iis, a quibus percipitur, impertit. Atque illud est, quod Deus omne lignum appellavit, *Ex omni,* inquiens, *ligno, quod est in paradiso, vescentes comedetis* (Gen. 2, 16.). Ipse enim omne illud est, in quo et per quem omnia constant.

70. *Lignum scientiae.* — Atqui lignum scientiae boni et mali multiplicis est specu-

---

sed eo supposito per modum piae meditationis moralem quandam significationem, elicit. Sequitur autem sicut in plerisque Gregorium naz. *or. 38.* n. 12. et *or. 45.* n. 8.

lationis dignotio, id est propriae naturae agnitio: quae, cum Opificis magnificentiam ex sese praedicet, adultis quidem et in divina contemplatione provectis bona est, quod ipsis verendum non sit, ne in deterius labantur; quippe cum ex diuturna exercitatione ad hujusce contemplationis habitum quendam pervenerint: haudquaquam vero bona est junioribus adhuc et avidiori, quam par sit, appetitu praeditis; quos nimirum, quia non firmiter satis haerent in eo, quod praestantius est, nec constanter, adhuc in unici boni contemplatione defixi sunt, corporis sui cura ad se retorquere et distrahere consuevit.

71. *Omne lignum, Dei ex creatis cognitio.* — Ad hunc modum, duplicem fuisse paradisum opinor, vereque patres divinitus afflati tradiderunt; tam qui hoc, quam qui illo modo docuerunt. Quamquam sic etiam intelligi potest omne lignum, divinae utique potentiae ex rebus conditis parta cognitio, quemadmodum ait Apostolus: *Invisibilia enim ejus a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur* (Rom. 1, 20.). Omnium porro cogitationum harum atque contemplationum praestantior illa est, quae in nostri, sive compositionis nostrae, consideratione versatur, ut divinus David

ait: *Mirabilis facta est scientia tua ex me* (Psal. 138, 6.), hoc est, ex mei structura. Ceterum ejusmodi cognitio Adamo, recens condito ac tenero, ob has quas diximus rationes, periculo non carebat.

72. *Lignum vitae iterum, ac sententiae boni. Sensibilis cibus morti affinis.* — Quin per lignum vitae intelligere etiam licet diviniorem illam speculationem, quae ex rebus sensibilibus nascitur, atque ascensum illum, quo per eas ad omnium parentem, conditorem et auctorem assurgimus: quod quidem etiam omne lignum nuncupavit, hoc est, plenum ac indivisum, solamque boni participationem ferens. Per lignum autem scientiae boni et mali cibum sensibilem et delectabilem, qui, quamvis suavitatis speciem prae se ferat, revera tamen eum, a quo percipitur, in mala conjicit. *Dixit namque Deus: Ex omni ligno, quod est in paradiso, vescendo comedes* (Gen. 2, 16.): quasi dicat, ni fallor, fac ut per creaturas omnes ad me conditorem assurgas, unumque ex omnibus fructum decerpas, me scilicet, qui vera vita sum. Da operam, ut omnia vitae tibi fructum ferant: atque id age, ut mei participatione in rerum natura consistas. Hac enim ratione immortalis eris: *De ligno autem scientiae*

boni et mali ne comedatis ex eo. Quacunque enim die comederitis ex eo, morte moriemini (Gen. 2, 17.). Ea enim est sensibilis cibi natura, ut id quod subeffluxit repleat, atque in secessum et corruptionem abeat. Nec fieri potest, nt incorruptus maneat, qui sensibili cibo vescitur.

CAPUT XII.

De homine.

73. Hoc pacto itaque Deus intelligentem substantiam, puta angelos coelestesque omnes ordines creavit, qui intelligentis procul dubio atque incorporeae naturae sunt (incorporeae, inquam, si cum materiae crasitie comparentur. Nam alioqui solus Deus revera materiae et corporis expers est[1]). Hoc item pacto naturam sensibilem condidit, nempe coelum terramque, et quae medium obtinent locum: atque illam quidem, familiarem sibi (familiaris quippe et affinis Deo est rationalis intellectualisque natura), alteram autem longissimo prorsus intervallo distantem, ut quae sub sensum cadat. „Verum quo majoris, ut divinarum rerum interpres Gregorius ait (or. 38.), sapientiae munificentiaeque

[1]) Cf. annot. supra ad c. 3. n. 7.

circa rerum naturas specimen ederetur, ex utraque quoddam concretum, quod visibilis et invisibilis naturae tamquam vinculum aliquod esset, conflari decebat.“ Hoc porro verbo *decebat*, nihil aliud indicatur, nisi voluntas opificis. Haec quippe lex et sanctio est congruentissima, nec quisquam fictori dicturus est: Cur me fecisti sic? Potest enim pro suo jure figulus ex luto suo varii generis vasa conficere (Rom. 9, 21.), quo industriae suae argumentum praebeat.

74. Haec ergo cum ita se haberent, hominem ex visibili et invisibili natura suis Deum manibus ad imaginem et similitudinem suam condit: sic nempe, ut efficto de terra corpore, animam ratione et intelligentia praeditam insufflatione sua ei tribuerit: id quod divinam imaginem appellamus. Quod enim dicitur, *ad imaginem*, hoc vis intelligendi arbitriique libertas significatur: quod autem *ad similitudinem*, virtutis, quantum fieri potest, expressa similitudo notatur.

75. *Error Origenis ex Timaeo haustus.* — Porro corpus et anima simul creata sunt; non autem, uti deliravit Origenes, haec prius, illud posterius.

76. *Hominis recens creati dotes.* — Creavit itaque Deus hominem innocentem, re-

ctum, probum, tristitiae et sollicitudinis expertem, omni virtutum genere decoratum, omnibus florentem bonis, velut alterum quendam mundum in magno parvum, alium angelum adoratorem, mixtum, visibilis creaturae spectatorem, ejus quae intelligentia percipitur discipulum, regem eorum quae in terra sunt, superno regi subjectum; terrenum simul et coelestem, temporarium et immortalem, qui visu et mente capi potest, medium inter celsitudinem et humilitatem; spiritum et carnem; qui per gratiam spiritus sit, et propter superbiam[1] caro; illud ut permaneat eumque laudet, cujus beneficiis ornatus fuit; hoc, ut patiatur, et patiendo admoneatur, cumque magnitudinis causa se extollit, emendetur: animal hic sive in praesenti vita certo consilio gubernatum, atque alio, hoc est, ad futurum aevum migrans; quodque mysterii finis est, per mentis ad Deum conversionem divinitate dotatum, non ut in divinam substantiam migret, sed ut divinam illustrationem participet.

77. *Homo ut creatus ἀναμάρτητος. Arbitrii libertas.* — Quin etiam Deus illum

---

[1]) *Propter superbiam* i. e. ne superbiret. Derivatus est hic n. fere ad verbum e Gregorii naz. *or. 38.* n. 11. et *or. 45.* n. 7.

natura a peccato immunem creavit, liberaeque voluntatis. Immunem, inquam, a peccato, non quod peccati minime capax esset (nemo enim praeter Deum est, qui non peccare queat), sed quod peccati perpetratio non ex natura, sed ex voluntatis electione esset; id est, cum divinae gratiae adjumento perseverare et in bono proficere posset, ac rursus per arbitrii libertatem a virtute recedere, Deique permissione in vitium labi. Haud enim virtuti deputandum, quod invitis nobis agitur.

78. *De anima.* — Jam vero anima est vivens, simplex et incorporea substantia, corporis oculorum suapte natura sensum fugiens, immortalis, rationis et intelligentiae particeps, organis instructo utens corpore, cui vitam, incrementum, sensum et gignendi vim tribuat, non aliam [1]) a se sejunctam mentem habens (mens quippe nihil aliud est quam

[1]) *Non aliam a se sejunctam* etc. Haec dicta sunt adversus trichotomitas, qui hominem *triplici* substantia, corpore, anima et mente constare affirmant. Verum ea sunt contra illos quoque, qui trichotomiam quandam subtiliorem tuentur, seu qui negant, animam rationalem esse principium vitae animalis et vegetativae in corpore. Enunciat s. doctor egregie doctrinam catholicam de anima corporis forma in concilio viennensi statutam.

subtilissima ipsius pars: quod enim oculis in corpore, hoc mens in anima est), arbitrii libertate, volendique et agendi facultate praedita: mutabilis, hoc est ejusmodi, quae voluntatis mutationem subire queat, propterea quod creata sit. Atqui haec omnia Creatoris beneficio secundum naturam consecuta est, a quo nimirum accepit, et ut hujus naturae esset.

79. *Incorporeum quot modis dicitur.* — Incorporea porro et invisibilia et figurae expertia duobus modis intelligimus. Alia enim suamet essentia ejusmodi sunt, alia gratia. Itemque alia suapte natura, alia, si cum materiae crassitie comparentur. Incorporeum igitur esse Deo convenit secundum naturam; angelis autem, et daemonibus, et animis secundum gratiam[1]), habitaque ratione ad materiae crassitiem.

80. *De corpore.* — At vero corpus est id, quod triplici dimensione constat, hoc est, quod et longitudinem, et latitudinem, et profunditatem sive crassitiem habet. Corpus autem omne ex quatuor elementis compa-

---

[1]) *Secundum gratiam* sensu laxiori et modo a theologis minus usitato, i. e. dono Creatoris. Cf. annot. ad c. 3. n. 7.

ctum est: animantium vero corpora ex quatuor humoribus.

81. *Humores quatuor elementis affines suis qualitatibus.* — Et quidem sciendum est, quatuor elementa esse: terram nimirum, quae sicca et frigida est; aquam, quae frigida et humida; aerem, qui humidus et calidus; ignem, qui calidus et siccus. Ad eundem modum quatuor humores exsistere, qui elementis quatuor nativa qualitate respondent. Atra quippe bilis, utpote sicca et frigida, terrae respondet; pituita aquae, est enim frigida et humida; sanguis aeri, calidus enim et humidus est; flava denique bilis igni, ut quae calida sit et sicca. Jam fructus ex elementis conflantur: humores ex fructibus: animantium vero corpora ex humoribus: atque in eadem ipsa relabuntur. Quidquid enim ex aliquibus concretum est, hoc in eadem resolvitur.

82. *Communicare hominem cum rebus inanimis cumque brutis animantibus et cum ratione praeditis.* — Illud insuper nosse oportet, hominem et cum inanimis communicare, et brutorum animantium vitae participem esse, et cum illis denique, quae ratione praedita sunt, intelligere. Nam cum rebus inanimis tum ratione corporis com-

municat, tum quia ex quatuor elementis concretus est: cum plantis, tum propter ista, tum propter eam vim qua aluntur, augescunt, et seminant sive gignunt: cum brutis, tum quantum ad haec omnia, tum praeterea quantum ad appetitum, hoc est, iram et cupiditatem; itemque sensum et motum impulsionis.

Sensus porro sunt quinque, visus, auditus, olfactus, gustus, tactus. Ad motum impulsionis vis ea spectat, qua e loco ad locum migramus, totumque corpus movemus, qua item vocem emittimus, et qua respiramus. Haec enim vel facere, vel non facere in nobis situm est.

Postremo per rationem incorporeis naturis et rationalibus copulatur, ratiocinando videlicet atque intelligendo, deque singulis judicando, et virtutes, adeoque pietatem, quae omnium virtutum fastigium est, consectando: quo fit ut homo mundus minor appelletur.

83. *Corporis animaeque propria.* — Sciendum quoque est, sectionem, fluxionem et mutationem solius corporis propria esse: mutationem autem illam intelligo, quae secundum qualitatem contingit, cujusmodi est calefactio et frigefactio, aliaeque id generis: pari modo fluxionem eam quae eva-

cuando fit (Nemesius c. 1. *De nat. hom.*). Evacuantur enim sicca et humida. ac spiritus, et suppletione opus habent: unde fames et sitis naturales affectiones sunt. Sectio est secretio humorum ab invicem, et divisio in formam et materiam.

Rursus ad animam proprie spectant pietas et consideratio. Animae vero et corpori communes sunt virtutes: cum tamen ad animam referantur, utpote anima corporis operam asciscente.

84. *Ratio per naturam domina partis irrationalis. Animae vires rationi obsequentes.* — Illud praeterea notandum, quod ratio ex suapte natura irrationabilis partis domina sit. Dividuntur quippe animae facultates in eam, quae rationis particeps, et eam, quae rationis expers est. Ac rursus illa, quae rationis est expers, duas partes habet, quarum altera rationem non audit, id est ei non obsequitur; altera ei paret et obtemperat. Rationis dictamen et imperium spernit vitalis facultas, quae pulsatrix appellatur, itemque seminatrix seu generans; vegetans quoque, quae et vis altrix dicitur, ad quam augescendi facultas spectat, quae et corpora format et concinnat. Neque enim hae ratione, sed natura reguntur. Pars autem illa, quae rationem audit eique obsequitur, in

iram et cupiditatem distribuitur. Communi autem nomine pars irrationabilis vocatur illa, in qua passiones et appetitus exsistunt. Scire interest vim impulsivam ad eam partem, quae rationi subest, pertinere.

At vero facultas altrix, generans, arteriae pulsatrix, ad illam attinet quae rationis imperium respuit. Vegetans autem facultas dicitur illa, qua crescimus et gignimus: vitalis tandem ea, qua arteriae moventur.

Porro facultas nutriendi quadripartitas vires habet, nimirum attrahendi, qua cibus attrahitur; retinendi, qua retinetur, nec confestim excerni sinitur; immutandi, qua alimentum in humores vertitur: excernendi, qua ciborum superflua per secessum egeruntur et expelluntur.

85. *Facultatum animantium varia genera.* — Nec illud quidem praetereundum est[1]), vires eas, quae animanti insunt, partim animales, partim vegetantes, partim vitales esse. Animales quidem, quae a voluntate proficiscuntur, ut motus impulsionis et sensus. Ad motum vero impulsionis pertinet

---

[1]) Sicut in praecedentibus, ita et his in capitibus de animarum viribus et passionibus (usque ad c. 20.) plura fere ad verbum desumpsit ex Nemesii philosophi christiani l. *de natura hominis.*

transitio e loco in locum, et illa motio, qua totum corpus movetur, ea item qua vocem emittimus, et qua respiramus. Ut enim haec faciamus, aut non faciamus, in nostra potestate situm est. Vegetantes autem et vitales hae sunt, quae a voluntate non pendent. Ac vegetantes quidem sunt, nutriendi, augescendi et seminandi facultates: vitalis autem est pulsuum motrix. Hae namque, velimus nolimus, munus suum exsequuntur.

86. *Bonum et malum quos actus causent.* — Postremo advertendum est, rerum alias bonas esse, alias malas: et quidem bonum exspectatum cupiditatem gignere; praesens autem voluptatem: eodem rursus modo malum, dum exspectatur, timorem afferre; cum adest, moerorem. In quo illud etiam sciendum, per bonum, hoc loco tam id quod revera bonum est a nobis intelligi, quam illud quod boni dumtaxat speciem habet: perindeque de malo censendum est.

CAPUT XIII.

De voluptatibus.

87. *Voluptatum distinctio.* — Voluptatum aliae animi, aliae corporis sunt. Voluptates animi sunt eae omnes, quibus animus

seorsim a corpore fruitur: quales sunt, quae ex diciplinis et contemplatione sentiuntur. Voluptates corporis sunt illae, quarum corpus una cum anima particeps est, ob idque corporales dicuntur: cujusmodi sunt, quae ex cibis et venereis rebus aliisque id genu capi solent. Nam quae solius corporis sint, nullae omnino voluptates reperiri queunt.

88. *Voluptatum alia genera. Quas voluptates vir pius consectari debeat.* — Rursus voluptatum aliae verae sunt, aliae falsae. Atque eae, quae animi tantummodo sunt, in rerum cognitione et contemplatione consistunt: quae autem ex corporis commercio, hae sensibus hauriuntur. Jam earum voluptatum, ad quas corpus asciscitur, aliae naturales simul et necessariae sunt, sine quibus vita duci non possit; quo in genere sunt illae, quae ex cibis, quibus quod exhaustum est repletur, et quae ex necessariis indumentis percipiuntur. Aliae item naturales, sed non necessariae, ut venereorum naturalis et legitimus usus. Etsi enim venereae voluptatates ad generis totius conservationem spectant, non tamen ejusmodi sunt, ut iis submotis in virginitate vita transigi nequeat. Aliae postremo nec necessariae, nec natura-

les, ut ebrietas, petulantia libidinis, ciborum nimia ingurgitatio. Neque enim ejusmodi voluptates ad vitae nostrae conservationem, nec ad generis propagationem conducunt; quin officiunt. Quamobrem ille, qui Deo acceptam vivendi rationem profitetur, eas tantum, quae simul necessariae sunt et naturales, consectari debet: illas vero, quae naturales, non tamen necessariae sunt, posteriori loco habere, nec nisi congruenti tempore, loco et mensura adhibere. Reliquas demum oportet penitus rejicere.

89. *Quae honestae voluptates censeri debeant.* — Honestae porro voluptates eae prorsus censendae sunt, quae nec cum tristitia junctae sunt, nec poenitendi causam afferunt, nec denique nos a seriis negotiis admodum abstrahunt, aut servituti mancipant.

CAPUT XIV.

De tristitia.

90. *Tristitiae quatuor species.* — Tristitiae quatuor species: moeror, molestia, invidentia, misericordia. Moeror est tristitia vocem adimens: molestia tristitia premens: invidentia, tristitia ob alterius bona: miseri-

cordia denique, tristitia ob res aliorum adversas.

CAPUT XV.

De timore.

91. *Timoris genera.* — Sed et metus sex sunt genera: segnities, pudor, verecundia, stupor, terror, angor. Segnities est metus impendentis actionis. Pudor, metus ex vituperationis exspectatione: optimusque est hic affectus. Verecundia, metus ob admissum turpe facinus: at ne hic quidem affectus extra spem salutis est. Stupor, metus ex immani aliqua re animo objecta. Terror, metus ex insuetae rei specie contractus. Angor denique, metus ne vota nostra infeliciter cedant. Tunc enim angore afficimur, cum metuimus, ne quod aggressi sumus, bene non succedat.

CAPUT XVI.

De ira.

92. Ira est sanguinis, qui cordi affusus est, ebullitio, ex exhalatione seu fuligine bilis proveniens: unde et χολὴ graece appellatur et χόλος. Est etiam interdum ira ulciscendi libido. Nam cum ab aliquo laedi-

mur, aut laedi nos existimamus, ira commovemur: ac tunc mixtus fit hic affectus ex cupiditate et ira.

93. *Tres irae species.* — Tres porro irae sunt species: Excandescentia, quae et χολὴ et χόλος dicitur; μῆνις item et κότος. Nam cum ira exoritur moverique incipit, bilis nuncupatur; μῆνις autem est bilis diuturnior, sive acceptae injuriae memoria. Unde etiam hoc nomen nacta est ἀπὸ τοῦ μένειν, id est quod maneat et memoriae tradatur. Κότος denique est ira ulciscendi occasionem captans, unde et nomen traxit ἀπὸ τοῦ κεῖσθαι, id est, eo quod anima reposita sit.

94. *Ira rationis satelles, vindex concupiscentiae.* — Est porro ira rationis satelles, vindex cupiditatis. Nam cum rei alicujus desiderio tenemur, atque ab aliquo cohibemur, tunc quasi injuria accepta, adversus illum excandescimus; ratione videlicet eam rem iracundia dignam judicante, in illis utique qui ordinem suum tuentur, ut naturae ratio postulat.

CAPUT XVII.

De vi imaginatrice.

95. *Quid sit imaginatio.* — Vis imaginandi irrationabilis animae partis facultas

est, per sensuum organa operans, quae et sensus dicitur. Φανταστόν autem et sensibile illud appellatur, quod sub vim illam et sensum cadit, v. gr. visus ipsa vis est cernendi; visibile, quod visui subjicitur, puta, lapis aut aliquid hujusmodi. Imaginatio porro est affectio irrationabilis animae ex aliqua re, quae in imaginandi vim cadat, exorta. Phantasma [1]) denique seu visum est inanis affectio in parte animae irrationabili, quam nulla res, quae imaginationi subjiciatur, efficiat. Sedes porro virtutis imaginandi est anterior cerebri ventriculus.

CAPUT XVIII.

De sensu.

96. Sensus est ea animae vis, quae res materiales percipit, seu dijudicat. Sensoria

---

[1]) Φάντασμα. *Phantasmae* etc. Accurata non est expositio eaque dumtaxat exponit phantasmata, quae amentibus, et melancholicis dormientibusque contingunt, ut explicat Nemesius. Alia vero phantasmata dicuntur, quae rerum a sensibus perceptarum imagines sunt, uti dum quispiam res, quas olim vidit quantumcunque dissitas, imaginatione versat. Haec autem ab objectis, quae imaginatione percipi possunt, sumi certissimum est: imo absque ejusmodi phantasmatibus nullam fieri intellectionem et cogitationem docet Philosophus lib. III *De anima*, cap. 7. th. 30. et seqq. Aliquod igitur phantasma est, quod res ut sunt exhi-

autem organa sunt sive membra, quorum beneficio et opera sentimus. Sensibilia vero ea, quae sub sensum cadunt. Sentiendi capax denique animal est sensu praeditum. Sensus autem quinque sunt, totidemque sensuum organa.

Primus sensus est visus. Sensoria ejus seu organa sentiendi nervi sunt e cerebro derivati et oculi. Ac visus quidem primarie colorem percipit, et una cum colore corpus coloratum dignoscit ipsiusque magnitudinem, figuram, locum, in quo est, interjectum spatium et numerum (Nemesius cap. 71.); motum quoque et quietem; asperumne, an laeve; planum, an inaequale; acutum, an obtusum; ac denique ipsius compagem et consistentiam, num aquea sit, an terrea, hoc est humida, aut sicca.

97. *Solus homo et simia aures non movent.* — Secundus sensus est auditus, quo voces ac soni percipiuntur. Hic autem sensus dignoscit eorum acumen et gravitatem, laevitatem et asperitatem, et altitudinem. Ipsius organa sunt nervi molles e cerebro ducti atque aurium structura. Porro ex om-

---

bet, neque semper est vacuum quoddam et inane, quod objectum aliter ac est repraesentet. Le Quien.

nibus animantibus solus homo et simia aures non movent.

98. Tertius sensus est olfactus, qui quidem naribus vapores ad cerebrum deferentibus efficitur, et ad extremas anteriorum cerebri ventriculorum metas terminatur. Vapores autem sentit et percipit olfactus. Vaporum porro hoc generalissimum discrimen est, ut alios suaves, alios fetidos, alios denique nec suaves, nec insuaves esse intelligamus. Fit autem odor suavis, cum humores, qui corporibus insunt, probe fuerint excocti. Quod si mediocriter dumtaxat cocti sint, media quoque erit eorum dispositio. Sin autem infra mediocritatem, aut ulla omnino coctio exstiterit, fetidus odor afflabitur.

99. Quartus sensus est gustus, quo sapores percipiuntur sive sentiuntur. Hujus organa sunt lingua, et praesertim extrema ipsius pars sive cuspis et palatum (quod nonnulli graece vocant οὐρασνίκον, veluti *coeliculum*), in quibus nervi illi exporrecti sunt, qui a cerebro deferuntur, partique illi animae, quae principatum tenet, quid perceptum fuerit, quisve sensus exstiterit, referunt. Jam vero saporum qualitates, quae gustabiles appellantur, hae sunt dulcedo, acrimonia, aciditas, acerbitas, austeritas,

amaritudo, salsedo, pinguedo, viscositas. Istae siquidem qualitates gustu dignoscuntur. Ast aqua, quantum ad illas qualitates, saporis omnis expers est: nullam enim qualitatum habet. Acerbitas autem nihil aliud est, nisi intensior quaedam et redundans acerbitas.

100. Quintus sensus tactus est, qui etiam cunctis animantibus communis est (Nemesius cap. 8.). Exsistit autem ille opera nervorum e cerebro in universum corpus effusorum. Ex quo fit, ut totum corpus, atque adeo reliqua sentiendi organa, sensum tactus habeant. Tactui porro subsunt calidum et frigidum, molle et durum, tenax, rigidum, grave et leve. Haec enim solo tactu cognoscuntur. Sunt autem tactui et visui communia, asperum et laeve, siccum et humidum, crassum et tenue, sursum ac deorsum; locus quoque ac magnitudo (si quidem tanta sit, ut uno tactus appulsu comprehendi possit), densum item et rarum, seu fungosum atque rotundum, si modo illud exiguum sit, aliaeque itidem nonnullae figurae. Quin memoriae quoque et cogitationis adjumento corpus propinquum sentit. Sic numerum quoque persentiscit, dummodo binarium, aut ternarium non excedat, parvosque hujusmodi nu-

meros, qui manu facile comprehendi possint. Quamquam hos magis visus apprehendit, quam tactus.

101. *Gemina sensuum organa cur nobis indita.* — Illud sciendum est, Deum idcirco cetera omnia sensuum organa gemina struxisse, ut, si unum labefactari contigerit, alterum ipsius munus expleat. Duplices enim oculos condidit, duplices aures, duplices narium meatus et linguas duplices; quae in quibusdam animantibus divisae sunt, ut in anguibus, in aliis autem conjuncta, ut in homine. Tactum autem toto corpore diffudit, exceptis ossibus, nervis, unguibus, cornibus, pilis, juncturis et aliis quibusdam hujusmodi.

102. *Sensus ut objecta percipiant.* — Illud quoque scire alienum non fuerit, visum recta linea cernere, auditum et olfactum non recta duntaxat, sed undecunque objecta sensibilia percipere: tactum vero et gustatum nequaquam recta linea, nec undecunque sentire, sed tum denique, quando sensilibus suis proxime admoventur.

CAPUT XIX.

De cogitatione.

103. *Cogitandi vis. Divinatio in somnis.* — Ad eam partem, in qua cogitatio est, ge-

neratim pertinent judicia, assensus, impetus ad agendum, et declinationes, ac fugae ab actione. Speciatim autem considerationes earum rerum, quae intelliguntur, virtutesque et disciplinae, artium rationes, deliberatio et electio. Quin haec quoque pars dormientibus nobis eventus futuros vaticinatur; quam quidem unam Pythagorici, in hoc hebraeos secuti, veram divinationem esse censent. Hujus porro organum est medius cerebri ventriculus spiritusque animalis, qui in eo est.

CAPUT XX.

De memoria.

104. *Memoriae definitio.* — Vis illa, qua meminimus, est memoriae et recordationis causa et promptuarium. Est enim memoria species et imago ab aliquo sensu mentisque actione, quae actu apparuerit, relicta. Vel, rei sensu et cogitatione perceptae conservatio. Etenim cum anima sensibilia per sensuum organa percipit seu sentit, fit opinio: sin vero, quae in intelligentiam cadunt, mente cognoscit, fit intellectio. Quocirca, cum earum rerum, quas vel opinione vel intellectione complexa est, figuras servat, meminisse dicitur.

105. *Memoria quomodo fiat.* — Illud porro sciendum est, ea quae sub intelligentiam cadunt, non aliter quam per disciplinam, aut naturalem intelligentis animi notionem percipi posse. Non enim ex sensu: nam sensibilia per sese memoria tenentur; quae autem intelliguntur, corum quidem meminimus, si quid eorum didicimus: ceterum illorum substantiae memoriam nullam habemus.

106. *Quid sit reminisci.* — At vero reminisci tum quispiam dicitur, cum memoriam per oblivionem obliteratam recuperat. Oblivio enim est memoriae jactura. Ergo imaginatio materias sensibus perceptas cogitationi vel rationi tradit (eadem enim utriusque vocabuli vis est), quas illa acceptas atque perpensas ad memoriam transmittit. Memoriae porro organum et sedes est posterior cerebri ventriculus, quem etiam occipitium vocant, et spiritus animalis, qui in eo includitur.

CAPUT XXI.

De verbo seu sermone interno et prolatitio.

107. *Ratio et oratio, sive internus animi orisque sermo.* — Rursus animae pars rationabilis in internum atque in prolatitium sermonem dividitur. Est autem internus

animi motus, qui in parte, quae ratiocinatur, absque ulla elocutione efficitur. Ex quo plerumque fit, ut integram orationem nobiscum taciti percurramus, necnon in somnis colloquamur. Propter hoc potissimum λογικοὶ, id est rationales sumus. Nam qui surdi nati sunt, aut morbo aliquo, aut injuria illata, vocis usum amiserunt, nihilominus rationis compotes sunt. At sermo prolatitius in voce et dicendi modis vim suam prodit; ille, inquam, qui linguae et oris ope profertur: unde prolatitius vocatur, estque cogitationis animi nuncius. Per hunc autem λαλητικοὶ, id est, loquendi facultate praediti dicimur.

CAPUT XXII.

De passione et actione.

108. *Passio, vox aequivoca.* — Passio multiplicis significationis vocabulum est. Nam et corporis passio dicitur, ut morbi et vulnera; et rursus animi, ut cupiditas et ira. Est autem, ut communiter et in genere dicam, animalis passio, quam sequitur voluptas aut tristitia. Nam passionem dolor sequitur, non autem ipsa passio dolor est. Insensibilia enim patiuntur, nec tamen dolent. Non igitur passio ipsa, sed passionis sensus

est dolor. Hanc porro non contemnendam, hoc est magnam esse oportet, quae sensum feriat.

109. *Quid animi passio.* — Passionum autem enim haec definitio est: Passio est sensibilis motus virtutis appetitus ex boni aut mali cujuspiam imaginatione. Vel alio modo: Passio est irrationabilis motus animae ob boni vel mali opinionem. Enimvero boni opinio cupiditatem movet; mali autem opinio iram. At vero in genere et communiter passio sic definitur: Passio est motus ex alio in alio. Actio autem est motus efficax. Efficax porro dicitur, quod ex seipso movetur. Sic nimirum ira actio quaedam est partis irascentis; passio autem est utriusque animae partis totiusque corporis, cum ad agendum ab ira per vim trahitur. Tunc enim ex alio in alio motus fit; id quod passio nuncupatur.

110. *Idem motus ut passio et actio.* — Quin alio quoque modo actio dicitur passio. Actio enim motus est naturae consentaneus; passio motus praeter naturam. Hac igitur ratione actio passionis nomen obtinet, cum motu naturae repugnantis cietur, sive quis ex seipso moveatur, sive motu impresso ab alio. At proinde cordis motus, quo arteriae

pulsantur, naturalis cum sit, actio etiam est: qui vero ex palpitationibus oritur, quia modum excedit, nec est naturae consentaneus, passio utique est, non actio.

Nec vero motus omnes, qui in patibili animae parte excitantur, passiones vocantur: verum ii dumtaxat, qui vehementiores sunt, atque ad sensum usque perveniunt. Leves enim motus, et qui sensu non percipiuntur, passiones non sunt. Alicujus enim momenti magnitudinem habere passio debet. Unde in passionis definitione additum est, *motus sensibilis:* quia parvi motus nec sensibiles passionem non faciunt.

111. *Duplices animae facultates, cognoscendi et appetendi.* — Illud porro notandum duplices esse animae nostrae vires, alias in cognitione positas, alteras vitales. Vires in cognitione positae sunt mens, cogitatio, opinio, imaginatio, sensus. Vitales seu appetentes, voluntas et electio. Ut autem dilucidius fiat quod dicimus, age de his facultatibus accuratius disseramus: ac primo loco de iis, quae in cognitione versantur, sermo sit.

112. Et quidem de imaginatione et sensu satis jam superius dictum est. Per sensum itaque in animo conflatur ea passio, quae imaginatio nominatur. Ex imaginatione ori-

tur opinio: tum cogitatio, opinionem expendens, verane sit, an falsa: tum demum quod verum est judicat, ob idque etiam graece διάνοια dicitur ἀπὸ τοῦ διανοεῖν, id est, ab eo quod considerat et discernit. Demum quod decretum verumque definitum est, intellectus nominatur.

Vel alio modo. Sciendum est, quod prima mentis agitatio, cogitatio simplex dicitur. Quae autem rei alicui affixa est, ἔννοια seu mentis notio appellatur. Haec porro si diutius perstiterit, atque in animo, id quod cogitatum est impresserit, consideratio nuncupatur. Consideratio in eadem re rursus haerens, ac sese probans et explorans, prudentia nominatur. Haec denique si latius progreditur, ratiocinationem facit, quae internus sermo est, et definitur, plenissimus animi motus, qui in rationis facultate sine ulla vocis emissione gignitur; ex quo prolatitium ajunt prodire sermonem, qui lingua pronunciatur. Hactenus de animae viribus, quae in cognitione sitae sunt: nunc de vitalibus, sive appetentibus dicamus.

113. *De appetendi facultatibus. Definitio voluntatis. Θέλησις, innata vis volendi.* — Sciendum itaque est, insitam a natura vim eam esse, qua id quod naturae consentaneum

est, appetat, et omnia, quae naturae essentialiter insunt, tueatur et conservet: quae quidem voluntas dicitur. Substantia enim et esse, et vivere, et mente pariter ac sensu moveri appetit; quod nempe naturalem entitatem suam plenam et perfectam concupiscat. Unde voluntatem hanc naturalem sic definiunt: Voluntas est rationalis et vitalis appetitus, ex iis dumtaxat, quae naturalia sunt, pendens [1]). Quocirca θέλησις quidem nihil aliud est, quam ipsemet naturalis, vitalis ac rationalis appetitus eorum omnium,

---

[1]) *Ex iis quae naturalia sunt pendens*, seu versatur circa ea, quae naturae consentanea sunt ut supra dixerat, vel circa ea, quibus natura constituitur (conservatur et perficitur), ut infra dicit. Distinguit s. Doctor θέλησιν, *voluntatem*, quae non tam est actus, quam ipsa facultas volendi, appetitus naturalis, quo quisque fertur in bonum sibi naturale; βούλησιν (n. seqq.), quae est prima operatio, actus, quo hoc vel illud appetitur, ποία φυσικὴ θέλησις, talis vel talis appetitio determinata, in primis τοῦ τελους, intentio et volitio finis, ut scholastici loquuntur, quam consequitur ζήτησις inquisitio, βουλὴ ἤγουν βούλευσις, προαίρεσις electio eorum, quae sunt ad finem. Proinde βούλησιν duplici sensu accipit, sensu generico pro quacunque volitione sive necessaria sive libera n. 109; tum sensu specifico pro volitione finis. Sequitur Damascenus in hoc argumento ducem s. Maximum confessorem († 662.) in libello *ad ss. presbyterum Marinum* (Migne *patrol. gr.* 91, 9 ss.).

quibus natura constituitur, et simplex facultas. Etenim brutorum appetitus, cum irrationabilis sit, voluntas nequit dici.

114. Βούλησις, *voluntas naturalis rei alicujus.* — At vero βούλησις est talis quaedam voluntas naturalis, hoc est, naturalis et rationalis cujuspiam rei appetitio. Insita enim est hominis animae vis secundum rationem appetendi: proinde cum haec naturalis appetitio ad rem aliquam excitatur, *volitio* dicitur. *Volitio* enim, seu voluntatis actus, est rei cujusdam appetitio rationalis et desiderium.

Dicitur autem βούλησις tum de iis, quae in nostra potestate sunt, tum de illis quae in ea sita non sunt: hoc est, de iis quae fieri possunt, et de illis quae non possunt. Etenim libidini indulgere, aut pudicitiam colere, aut dormire, aut hujusmodi quidpiam plerumque volumus. Volumus item et reges esse, quod tamen in nobis situm non est. Volumus quoque fortasse nunquam mori, quod quidem fieri nequit.

115. *Volendi actus est finis, voluntatis subjectum.* — Voluntas seu volendi actus finem spectat, non ea quae sunt ad finem. Ac finis quidem est, id quod actus voluntatis subjectum est, v. gr. regnare, bona vale-

tudine esse: ad finem autem, id de quo consultatur, puta modus consequendae sanitatis, vel regiae dignitatis. Voluntatis actum sequitur inquisitio et consideratio. Deinde si de rebus quae in potestate nostra sunt, agitur, consilium exsistit seu deliberatio. Est autem consilium appetitus inquirens de rebus agendis, quarum potestas penes nos est. Deliberat enim quispiam, num rem aliquam aggredi debeat, necne: tum id quod idoneum magis sit judicat, et κρίσις *judicium* dicitur. Postea erga illud afficitur, et amplectitur quod consilium censuit; et tunc γνώμη, id est, *sententia* vocatur. Nam si ita judicet, ut tamen erga illud quod judicatum est, non afficiatur, hoc est, illud minime amplectatur, sententia non dicitur. Jam vero affectionem sequitur electio, quippe quae nihil est aliud nisi e duabus rebus quae proponuntur, alterius prae altera susceptio. Dein ad actionem progreditur, et hoc dicitur *impulsus.* Tum subinde adepto fine utitur, et tunc *usus* appellatur. Post *usum* denique appetitus quiescit.

116. *Voluntas in brutis nulla.* — Porro quidem in brutis, protinus ut rei alicujus appetitus nascitur, impulsus quoque ad actionem exsistit. Eorum siquidem appetitus irratio-

nabilis est, soloque naturali appetitu aguntur. Quo fit ut brutorum appetitus, nec voluntas, nec voluntatis actus[1]) dici possit. Nam voluntas est appetitus naturalis, rationabilis et liber. At in hominibus, utpote ratione praeditis, naturalis appetitus non tam ducit, quam ducitur; quippe qui libere et cum ratione movetur, quia facultates cognoscendi et vivendi in homine conjunctae sunt; ac proinde libere appetit, vult, inquirit, considerat, deliberat, judicat, afficitur, eligit, ad agendum prorumpit, agitque in illis rebus, quae naturae consentaneae sunt.

117. *De voluntate Dei; in Deo voluntas, non deliberatio.* — Illud vero ignorandum non est, quod in Deo volendi quidem actum dicimus, non autem electionem proprie sumptam[2]). Deus quippe non deliberat: quia

---

[1]) *Nec voluntas nec voluntatis actus,* οὐδὲ θέλησις, οὐδὲ βούλησις. Cf. annot. praeced. — *Non tam ducit,* appetitus scil. naturalis, qui a voluntate rationali distinguitur, non ducit hominem ejusque vitam determinat, sed *ducitur,* dirigitur, regitur ratione.

[2]) *Non autem electionem proprie sumptam.* Non denegat Deo libertatem, qua omnia secundum arbitrium voluntatis suaviter disponit, sed *electionem,* quam descripserat n. 110., quam praecedit inquisitio, judicium, deliberatio, ut patet ex sequentibus. Quo sensu etiam eum Thomas 1. 2. q. 14. a. 1. ad 2.

ignorantis est consilium inire. Nemo enim de eo deliberaverit, quod exploratum habet. Quod si deliberatio non nisi ignorantis est, procul dubio nec electio. Quare cum Deus simpliciter omnia norit, in eum non cadit deliberatio.

118. *Nec in Christi anima.* — Quin ne in Christi quidem anima deliberationem aut electionem ponimus: neque enim ignorantia laborabat. Nam etsi ejusmodi naturam habebat, quam futurorum cognitio fugeret: tamen ob personalem cum Deo Verbo unionem, rerum omnium cognitione pollebat: quod quidem non gratiae, sed personali, ut dictum est, unioni tribuendum est. Idem enim ipse et Deus et homo erat, ac proinde voluntatem, quae ex sententia est, non habebat. Naturalis quidem et simplex voluntas, quae in omnibus hominum personis peraeque consideratur, ipsi inerat: ceterum sententiam, id est, rem quam vellet, divinae voluntati contrariam, et a divina sua voluntate alienam, sancta ipsius anima non admisit. Sententia quippe una cum personis

---

explicat. Eadem ratione denegat n. 118. Christo electionem, quamvis eam etiam eo sensu deneget, quatenus complectitur dissentiendi a divina voluntate, proinde peccandi possibilitatem.

discrepat, praeterquam in sancta et simplici, compositionisque ac divisionis experte deitate[1]). Illic enim, quia personae nulla ratione dirimuntur, nec illud quod in voluntatem cadit, distinguitur. Atque illic quidem, quoniam una eademque est natura, una quoque est naturalis voluntas. Ac rursus, quia nec personae divelli possunt, unum quoque voluntatis subjectum est, et una eademque trium personarum motio. In hominibus vero, quoniam una natura est, una etiam est voluntas naturalis. Quoniam rursus disjunctae personae sunt, ac loco et tempore, necnon circa res affectione aliisque plurimis inter se discrepant, eam ob causam diversae quoque voluntates sunt et sententiae. Verum in Domino nostro Jesu Christo, quoniam diversae naturae sunt, diversae quoque sunt voluntates naturales divinitatis et humanitatis, sive volendi facultates. Sed quia una est persona, unus volens, unum quoque est voluntatis subjectum, unave sententiae voluntas et arbitraria; humana scilicet voluntate divinae ipsius voluntati obtemperante, et ea volente, quae divina ipsius voluntas ipsum volebat velle.

---

1) Vid. inf. lib. 3. cap. 14.

119. Sciendum autem est, aliud esse θέλησιν, aliud βούλησιν, aliud τὸ θελητὸν, aliud τὸ θελητικὸν, et aliud τὸν θέλοντα; siquidem θέλησις est ipsa simplex volendi facultas; βούλησις est defixa alicui rei voluntas; θελητὸν est voluntatis subjectum, seu illud quod volumus. Exempli gr. movetur appetitus ad cibum: simplex iste appetitus est λογικὴ θέλησις (cibi autem appetitio βούλησις: ipse cibus τὸ θελητόν); θελητικὸν vero illud quod facultate volendi praeditum est, ut homo: θέλων denique, seu volens, is qui voluntate utitur.

Ad haec observandum est, θελήματος vocabulo quandoque voluntatem seu volendi facultatem significari, ac tum dici voluntatem naturalem; quandoque etiam illud quod volumus, tuncque sententiae seu arbitrariam voluntatem[1]) appellari.

CAPUT XXIII.

De actu.

120. Nosse oportet[2]), eas omnes facultates, de quibus locuti sumus, tam illae quae

---

[1]) *Voluntatem naturalem . . . arbitrariam voluntatem* θέλημα φυσικόν . . . θέλημα γνωμικόν seu volitio vel objectum, quod deliberatione seu electione volumus. Cf. infra l. 3. c. 14.

[2]) Χρὴ γινώσκειν. *Nosse oportet omnes eas*, etc.

in cognitione positae sunt, quam quae vitales et naturales, et quae artificiosae, ἐνεργείας appellari. Ἐνέργεια quippe est naturalis cujusque substantiae vis et motus. Et rursum, ἐνεργεία naturalis est innatus uniuscujusque substantiae motus. Ex quo patet, quarum rerum eadem natura sit, earum actus quoque eosdem esse: quarum vero naturae diversae, discrepantes actus esse.

121. Fieri quidem non potest, ut substantia ulla actu seu operatione ἐνέργεια naturali careat. Iterumque actus naturalis est illa vis, qua cujusque natura declaratur. Ac rursus: actus est naturalis primaque perenni motu praedita intelligentis animae facultas:

Nomen graecum ἐνέργεια, cum sit anceps, a nostris exprimitur vocibus operationis, actionis et actus, ut si motum innuat, *operatio* nominetur, *actio* autem, quando proficiscitur, aut imperatur a voluntate. Nam ut ait Nemesius, πρᾶξις ἐστιν ἐνέργεια λογική. *Actio est operatio rationalis. Actus* dênique dicitur quatenus est perfectio potentiae. Nomine autem ἐνεργείας non videtur hic designare actus determinatos potentiarum, quam potius potentiarum activitatem in genere, quae pro diversitate objecti aliter atque aliter modificatur, potentias in actu. Varias autem proponit τῆς ἐνεργείας definitiones, quas apud veteres scriptores repererat, minus magisque claras et aptas. In hoc capite prae oculis habuit Maximi *dial. cum Pyrrho.*

hoc est perennis ipsius ratio[1]), naturaliter ex ipsa sine intermissione scaturiens. Vel, actus ἐνεργεία est vis motioque cujusque substantiae, qua caret illud solum quod non est.

Quin actus ἐνέργειαι etiam actiones dicuntur, ut loqui, ambulare, comedere, bibere et alia ejusmodi. Affectiones quoque naturales plerumque actus nuncupantur, ut fames, sitis aliaque similia. Dicitur insuper actus perfectio potentiae.

122. *Actus est potentia varie dicta.* — Porro duplici modo aliquid esse dicitur potentia et actu. Nam puerum adhuc lactentem potentia gramaticum dicimus, quia sic comparatus est, ut addiscendo gramaticae artis peritus evadat. Rursus gramaticum dicimus esse tam potentia quam actu gramaticum. Actu nimirum, quia gramatices artem callet: potentia vero, quia cum docere eam possit, non tamen profitetur: tandem actu gramaticum dicimus, cum eam docet et exponit.

Quocirca animadvertendum est, secundum hunc modum esse tum potentiae, tum actui communem: ac secundo quidem potentiam, priore vero actum importari[2]).

---

[1]) *Perennis ipsius ratio* ὁ ἀεικίνητος αὐτῆς λόγος, ratio semper in motu seu actu.

[2]) *Importari.* Cum aliquod praedicatum (juxta

123. *Vita prima naturae operatio.* — Prima solaque et vera naturae ἐνέργεια operatio seu actus est vita, quam sponte volumus, sive rationalis et libera, quaque species humana constituitur[1]). Hanc qui Christo eripiunt, haud assequor, quonam pacto illum Deum hominem factum dicant.

Actus demum est efficax naturae motio. Efficax porro dicitur illud, quod ex seipso movetur.

CAPUT XXIV.

De voluntario et non voluntario.

124. Quoniam id quod sponte fit, in actione quadam positum est, et illud quod voluntarium non esse censetur, in quadam etiam actione consistit; multi vero illud quoque, quod reapse non est voluntarium, non in patiendo solum, sed etiam in agendo consti-

---

secundum modum loquendi) tum actum, tum habitum seu potentiam designare potest, primo quidem significat actum, deinde etiam habitum seu potentiam.

[1]) *Species humana constituitur.* Graece: ἡ αὐ-θαίρετος ἤτοι λογικὴ καὶ αὐτεξούσιος ζωή, καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς εἴδους συστατική, verbo, vita humana, propria hominis, qua rationalis et liber est.

tuunt: omnino scire oportet, actionem esse operationem cum ratione editam. Actiones porro laus sequitur aut vituperium; atque actiones ipsae partim cum voluptate, partim cum moerore fiunt; partimque item agenti acceptae, partim invisae sunt: quinimo ex iis quae acceptae sunt, aliae semper arrident, aliae quandoque dumtaxat: id quod de illis etiam quae sunt fugiendae, debet intelligi. Rursus actionum aliae ejusmodi sunt, in quibus veniae et misericordiae locus sit; aliae odio sunt, et supplicio vindicantur. Et quidem quod voluntarium est, omnino vel laudem, vel vituperium meretur, agiturque cum voluptate: insuper actiones illis qui agunt vel semper acceptae sunt, vel tum saltem quando fiunt. Contra id quod voluntarium non est, aut venia, aut miseratione dignum est, nec sine moerore patratur: praeterea agenti accepta non est actio, utpote quam non a seipso perficiat, tametsi per vim ab eo extorqueatur.

125. *Non voluntarium per vim vel per ignorantiam.* — Porro non voluntarium vel per vim fit, vel per ignorantiam. Per vim quidem, dum principium operans extraneum est; ut cum ab alio, nihil ejus suasionibus illecti, per vim adigimur: nec nos conatum

ullum, aut quidpiam adjumenti afferimus, ut per nos ipsos id quod vi exprimitur faciamus. Hoc autem genus sic definimus: non voluntarium illud est, cujus principium extrinsecus est, nihil suopte motu ad actionem conferente illo, cui vis affertur. Per principium autem causam efficientem significamus. At vero non voluntarium fit per ignorantiam, cum nos ignorantiae causam non praebemus, sed casu res ita contingit. Etenim si quispiam ebrius caedem perpetrarit, inscius quidem eam admisit, ad non prorsus invite. Ignorantiae quippe causam, ebrietatem scilicet, ipse accersivit. Sin quispiam in eum quem consueverat locum sagittas mittens, praetereuntem patrem peremerit, ob inscitiam facinus hoc invite patrasse dicitur.

126. *Voluntarium.* — Non voluntarium igitur duplex cum sit, alterum propter vim, alterum propter ignorantiam, utrique voluntarium opponitur. Illud enim voluntarium est, quod nec per vim, nec per ignorantiam efficitur (Nemesius c. 32.). Quamobrem voluntarium dicitur, cujus principium, sive causa in ipso est qui agit, ut ipse noscat omnia singulatim, per quae actio geritur et in quibus versatur: quae quidem *singula* rhetores circumstantias appellant; puta *quis*, hoc est,

ille qui fecit: *quem*, seu eum qui perpessus est; *quid*, id est, hoc quod factum est, ut puta interfecit; *quo*, scilicet instrumento; *ubi*, sive quo in loco; *quando*, id est quo tempore; *quomodo*, quove pacto illud egit; *quare*, seu qua illectus causa.

127. *Mixta voluntario et invito.* — Scire attinet quaedam esse, quae inter voluntaria et non voluntaria medium locum obtinent. Quae quidem, etsi injucunda et molesta sunt, vitandi gravioris mali causa suscipimus; ut cum naufragii metu merces navis in mare projicimus.

128. *Pueri et bruta sponte agunt, at non ex electione.* — Sed illud quoque notandum est, quod pueri et bruta animantia sponte quidem faciunt, sed non ex electione. Quin ea quoque, quae ira commoti absque praevia deliberatione facimus, voluntarie quidem facimus, ceterum non ex electione. Et cum amicus repente occurrit, libentibus quidem nobis adest, non item eligentibus. Ac denique qui praeter spem in thesaurum incidit, sponte quidem incidit, sed non ex electione. Haec enim omnia hoc quidem nomine voluntaria sunt, quod ex iis voluptatem capiamus: at non item secundum electionem, quia non deliberando fiunt. Deliberatio porro ele-

ctionem omnino antecedat necessum est, quemadmodum superius dictum est.

CAPUT XXV.

De eo quod in nostra potestate situm est, sive de libero arbitrio.

129. *Quaestiones de libero arbitrio.* — In disputatione de libero arbitrio, id est, de eo quod in potestate nostra situm est, haec prima occurrit quaestio, sitne aliquid in nostra potestate, multi enim id negant. Altera, quaenam sint ea quae arbitrii nostri sint, et quorumnam penes nos sit potestas. Tertia, quidnam causae sit, cur nos Deus liberos crearit. A primo itaque resumentes, prius ex iis ipsis, quae apud illos pro indubitatis habentur, demonstremus quaedam in nostra potestate esse, atque hunc in modum agamus.

130. *Hominem liberi arbitrii esse suarumque actionum causam. Fortunae definitio.* — Eorum omnium quae fiunt, aut Deum auctorem esse dicunt, aut necessitatem. aut fatum, aut naturam, aut fortunam, aut casum. Ceterum Dei opus est essentia et providentia; necessitatis, motus illorum quae eodem semper modo se habent; fati, ut ea quae per ipsum fiunt, necessario contin-

gant, nam et fatum ipsum necessitatem importat; naturae vero, ortus seu generatio, accretio, corruptio, stirpes et animantia; fortunae, ea quae rara sunt ac praeter exspectationem eveniunt. Fortunam quippe definiunt, duarum una incidentium causarum concursus, quae ab electione principium habentes, aliud quiddam quam quod natura comparatum sit, efficiant: ut cum quis foveam fodiens thesaurum invenit. Neque enim is, qui thesaurum condiderat, hoc animo condiderat, ut alius inveniret: nec rursus is, qui invenit, ea mente fodit, ut thesaurum reperiret: sed ille quidem, ut, cum vellet, thesaurum tolleret; hic autem, ut foveam foderet. Ceterum aliud quidpiam accidit, praeter id quod uterque sibi proposuerat. Casui denique ea assignant, quae inanimis rebus aut brutis animantibus citra naturam et artem obveniunt. Haec illorum doctrina est. Cuinam igitur horum ea, quae per homines fiunt, subjiciemus, siquidem homo auctor et principium actionis non sit? Neque Deo turpes ac sceleratas actiones prorsus adscribere fas est; neque necessitati: non enim actio ex genere eorum est, quae eodem semper modo se habent. Neque item fato: nequaquam enim contingentium rerum, sed

necessario evenientium fatum esse dicunt. At nec naturae quidem: quia naturae opera sunt stirpes et animantia. Nec rursus fortunae: non enim rarae et inopinatae sunt hominum actiones. Non denique casui: inanimorum quippe dumtaxat, aut brutorum eventus ad casum pertinere censent. Relinquitur itaque eumdem ipsum hominem, qui agit et operatur, operum suorum auctorem esse, praeditumque adeo arbitrii libertate.

131. Hoc accidit, quod si nullius actionis auctor sit homo, frustra ei deliberandi facultas data est. Quorsum enim deliberatione utatur, si nullius actionis arbitrium penes ipsum sit? Omnis enim deliberatio actionis causa initur. Porro id quo nec praeclarius quidquam, nec praestantius in homine est, supervacaneum esse affirmare, extremae absurditatis est. Ac proinde cum deliberet, actionis causa deliberat. Nulla enim deliberatio est, nisi propter actionem.

CAPUT XXVI.

De iis quae fiunt.

132. *Quaenam sint arbitrii nostri. Contingentia quae sint. Agendorum electio semper in nobis est, non ipsa actio.* — Ea quae

fiunt, partim potestatis nostrae sunt, partim illius non sunt. In nostra potestate sita sunt, quae liberum nobis est facere vel non facere; hoc est, ea omnia, quae ultro et sponte agimus (neque enim ea sponte a nobis fieri dicerentur, si actio in nostro arbitrio minime posita esset): uno verbo, ea omnia, quae vel laudem, vel vituperationem afferunt, et ob quae leges et consilia dantur. Proprie autem in nostra potestate sunt, quaecunque ad animam pertinent, et de quibus consultamus. Consilium porro circa ea versatur, quae peraeque in utramque partem contingere possunt. Peraeque autem contingens illud est, quod et ipsum possumus, et quod ei opponitur: ejus vero electio penes mentem nostram est: haec enim actionis principium est. In nobis igitur haec sita sunt, quae alterutro modo possunt evenire, velut moveri et non moveri; incitari et non incitari; appetere quae necessaria non sunt, et non appetere; mentiri et non mentiri; tribuere et non tribuere; gaudere dum convenit, et similiter non gaudere, et ubi non convenit, ceteraque ejusmodi, in quibus virtutis et vitii munera versantur. Horum enim penes nos libera est potestas. Inter ea, quae peraeque in utramque partem contingere possunt, artes nu-

merantur. Penes nos enim est eas colere et non colere.

Observandum autem est, eorum quae sub actionem cadunt, electionem quidem semper in nostra potestate esse: ceterum actionem saepe impediri certa quadam providentiae ratione.

CAPUT XXVII.

Quam ob causam libero arbitrio praediti simus.

133. *Creata, suapte natura mutabilia. Libertas arbitrii ratio annexa. Nulla in brutis arbitrii libertas.* — Quamobrem una cum ratione, arbitrii quoque libertatem accedere dicimus (ac creatis rebus mutationem omnino congenitam esse[1]). Quidquid enim creatum est, mutationi quoque subjicitur. Siquidem quorum generatio a mutatione initium duxit, ea quoque mutabilia esse necessarium est. Est autem mutatio, cum quid ex nihilo producitur, atque ex subjecta materia quidpiam aliud efficitur. Et quidem ea, quae anima carent, itemque bruta animantia juxta corporeos illos, quos

[1]) Haec Combefisius ex Nemesio supplevit, quem Damascenus hisce in cc. 24—27. sequitur et cujus saepe verbis atque definitionibus utitur.

memoravimus, modos immutantur: rationabilia autem ratione electionis: nam facultas rationalis partim in contemplatione, partim in actione versatur. Quae in contemplatione consistit, res ut se habent considerat. Illa vero in actione posita est, quae consultat, et rebus agendis rectam rationem praescribit. Atqui partem illam, quae contemplationi vacat, mentem nuncupant; quae vero actioni, rationem. Ac rursus illam sapientiam, istam prudentiam appellant. Quocirca quisquis consultat, perinde consultat, tamquam rerum agendarum penes ipsum potestas sit, ut quod ex consultatione melius visum fuerit, hoc eligat; et cum eligerit, exsequatur. Quod cum ita sit, arbitrii libertas rationi adnexa sit necesse est. Aut enim rationalis non erit homo, aut si rationalis, actionum suarum dominus erit. Unde etiam bruta arbitrii libertate carent. A natura enim aguntur magis, quam agant: ac proinde nec naturali quidem appetitui repugnant, sed quamprimum aliquid appetiverint, in actionem ruunt, Homo contra, cum sit rationis particeps, naturam potius ducit, quam ab ea ducatur. Quo fit, ut etiam cum aliquid appetit, vel appetitum comprimere queat, si velit, vel illi obsequi. Quod etiam in causa est, cur bruta

animantia nec laudentur, nec vituperentur; homo contra et laude afficiatur, et vituperio.

134. *Angeli liberi et mutabiles, qua creati.* Sciendum est, angelos, utpote ratione praeditos, liberi arbitrii esse, ac qua ratione creati sunt, mutationi quoque obnoxios esse. Idque liquido monstravit diabolus, qui, cum a Creatore bonus conditus esset, libera potestate mali inventor exstitit, virtutesque insuper illae, quae una cum ipso a Deo defecerunt, puta daemones, cum reliqua angelorum agmina in bono perstiterint.

CAPUT XXVIII.

De iis quae in nostra potestate posita non sunt.

135. *A Deo solo pendent, quae potestatis nostrae non sunt.* — Eorum autem, quae in nostro arbitrio minime sita sunt, alii ex iis, quae arbitrii nostri sunt, originem seu causam habent, quales sunt actionum nostrarum retributiones, tum in praesenti, tum in futuro aevo: alia vero omnia ex Dei voluntate pendent. Etenim rerum omnium ortus a Deo est; at corruptio ob nostram malitiam ad nostram simul et utilitatem invecta fuit. *Deus* quippe *mortem non fecit, nec delectatur in perditione viventium* (Sap. 1, 13.):

quin potius per hominem, id est per Adami transgressionem, mors et reliqua item supplicia inflicta sunt. Cetera autem omnia in Deum referri debent. Nam et ortus noster ad creatricem ejus potentiam spectat; incolumitas, ad conservatricem; gubernatio et salus ad virtutem omnibus providendi; ipsa denique sempiternorum bonorum possessio, quae illos manet, qui id quod naturae consentaneum est (cujus nempe causa conditi sumus) sartum tectumque custodierint, ipsius bonitati adscribenda est. Quoniam vero nonnulli providentiam negant, age nunc de ea disseramus paucis.

CAPUT XXIX.

De Providentia.

135. *Quid sit providentia. Deum rebus creatis consulere.* — Providentia itaque est procuratio, qua Deus fungitur erga res quae sunt. Ac rursus: Providentia est voluntas Dei, per quam res omnes convenienti ratione reguntur. Si autem Dei voluntas providentia est, omnia procul dubio quae providentia fiunt, pulcherrime diversissimeque fieri necesse est, atque ita ut meliori modo prorsus exsistere non possint. Eundem enim et re-

quia non convenit, nec consentaneum est, alterum rerum opificem esse, alterum qui his prospiciat. Sic quippe in imbecillitate uterque omnino versaretur: ille nimirum efficiendi, hic procurandi. Quodcirca Deus est, et qui procreavit et qui procurat: ejusque procreandi, et conservandi, et providendi potentia nihil aliud est, nisi bona ipsius voluntas: *Omnia enim quaecunque voluit Dominus fecit in coelo et in terra* (Ps. 134, 6); nec qui voluntati ejus resistat, ullus est (Rom. 9, 19.). Fieri omnia voluit, et facta sunt. Vult mundum consistere, et consistit, ac quidquid vult, efficitur.

137. *Providentia adstruitur.* — Quod autem Deus rebus provideat, idque perquam praeclare ad hunc modum rectissime quispiam expenderit. Solus Deus natura bonus et sapiens est: qua igitur bonus, providet (neque enim bonus fuerit, qui non provideat. Nam et homines et bruta filiis suis naturali affectu prospiciunt; ac vituperatur, qui non prospicit); qua vero sapiens, optime res procurat.

138. *Quae penes nos sunt, libero arbitrio adscribi debent.* — Quamobrem haec attente considerantes, omnia nos admirari oportet, omnia laudare, omnia citra curiosam inqui-

sitionem comprobare, quamlibet plerisque iniqua videantur; eo quod videlicet Dei providentia nec cognosci, nec comprehendi possit, quin cogitationes et actiones nostrae, futura quoque ipsi soli nota sint. Omnia porro eum dico, de illis loquor, quae in nostra potestate non consistunt: nam quae potestatis nostrae sunt, non providentiae, sed libero arbitrio debent ascribi.

139. *Quae providentiae sunt, alia ex complacito, alia ex permissione.* Enimvero quae providentiae subsunt, partim ex beneplacito Dei sunt, partim ex permissione. Beneplacito fiunt ea omnia, quae citra controversiam bona sunt: permissionis vero multae species sunt. Saepe etenim justum hominem in calamitates sinit incidere, ut latentem in eo virtutem aliis prodat, uti Job accidit (Job 1, 12.). Nonnunquam aliquid iniqui fieri permittit, ut per eam actionem, quae iniquitatis speciem habet, magnum aliquid et mirandum patretur: sic per crucem hominibus salutem procuravit. Quin alio quoque modo virum pium gravibus incommodis affici patitur, ne a recta conscientia excidat, vel ob potestatem gratiamque divinitus sibi concessam in superbiam pro-

labatur: velut in Paulo contigit (2. Cor. 12, 7.).

140. *Cur Deus alios atque alios deserat.* Quin ad alios erudiendos aliquantum quispiam deseritur, ut alii, calamitosum ipsius statum intuentes, documentum inde capiant, quemadmodum in Lazaro et divite (Luc. 16, 19.). Sic enim natura comparati sumus, ut, cum aliquos afflictos cernimus, animum ipsi contrahamus. Ad alterius etiam gloriam, et non ob sua vel parentum delicta aliquis deseritur: ut ille coecus a nativitate (Joan. 7, 3.) ad gloriam Filii hominis. Sinitur insuper quispiam aemulationis studium in aliorum animis excitandum. grave aliquid perpeti; quo nimirum aucta ejus, qui perpessus est, gloria, alacriter alii adversa perferant, futurae gloriae spe et futurorum bonorum desiderio adducti, ut in martyribus evenit. Sinitur denique aliquis in obscenum facinus interdum proruere, ut hac ratione gravius aliquod vitium depellatur. Exempli gratia: Sit aliquis, cui virtutes suae et recte facta animos attollant: sinit hunc Deus in fornicationem incidere, ut per hujusmodi lapsum imbecillitatem suam agnoscens, deprimatur, accedensque confiteatur Domino.

141. *Boni malique electio in nobis sita: ad effectionem necessaria providentia.* — Illud autem nosse oportet rerum agendarum electionem quidem in nobis sitam esse, probarum vero actionum finem Dei auxilio adscribendum, secundum praescientiam suam opem juste ferentis illis, qui recta conscientia bonum amplectuntur: malarum contra Dei derelictioni, malum hominem secundum praescientiam suam juste deserentis.

142. *Desertio ex certo consilio exque omnimoda reprobatione.* — Desertionis porro duae species sunt. Est enim desertio ex certa dispensatione, quae ad eruditionem nostram vergit. Est rursus alia ex omnimoda reprobatione proficiscens. Quae certa dispensatione fit, ea est, quae ad ejus qui patitur emendationem salutemque et gloriam, aut etiam ad alios aemulationis studio excitandos, aut denique ad gloriam Dei confert. Omnimoda autem desertio accidit, cum, nullo remedii genere praetermisso a Deo, stupidus tamen et incuratus propria animi destinatione remanet homo, vel, ut melius loquar, insanabilis: tuncque extremo exitio traditur, veluti Judas (Matth. 26, 27.). Propitius sit nobis Deus, et ab ejusmodi nos desertione custodiat.

Sciendum autem est, complures esse divinae providentiae modos, qui nec verbis explicari, nec mente comprehendi possunt.

Ne illud quidem ignorandum, omnes rerum acerbarum impetus ad salutem eorum, qui cum gratiarum actione ipsos excipiunt invehi, ingentemque ipsis utilitatem afferre.

143. *Voluntas Dei antecedens et voluntas consequens.* — Hoc itidem nosse oportet, Deum primaria et antecedente voluntate velle omnes salvos esse, et regni sui compotes fieri (1 Tim. 2, 4.). Non enim nos ut puniret, condidit; sed quia bonus est, ad hoc ut bonitatis suae participes essemus. Peccantes porro puniri vult, quia justus est[1]).

---

[1]) Paucis hic s. Joan. Damascenus, sed praeclare, exponit celebrem distinctionem voluntatis Dei salutiferae in *antecedentem* et *consequentem*, quam jam ante proposuerat Chrysostomus hom. 1. *in Eph.* n. 2. Sed ne vestigium quidem comparet illius recentioris opinionis, secundum quam Deus ad manifestandam suam justitiam et majorem universi pulchritudinem voluntate antecedenti, nulla ratione habita praescientiae, innumeros homines non praedestinat ad gloriam, sed in praedestinando praeterit atque ita tantum negative, nequaquam positive (quam benigne), reprobat. Porro s. Thomas Damasceni, proinde non horum recentiorum theologorum, sententiam probat 1. p. q. 19. a. 6. Ceterum Damascenus in hoc cap. plurimum utitur Nemesio.

Permissio duplex. — Itaque prima illa voluntas, antecedens dicitur et beneplacitum, cujus ipse causa sit: secunda autem, consequens voluntas et permissio ex nostra causa ortum habens; eaque duplex: altera dispensatione quadam fit et ad salutem erudit. altera a reprobatione proficiscitur, ad absolutam, ut diximus, poenam pertinens (n. 137.). Atque haec in illis, quae in nostra potestate non sunt.

144. *Deus nullo modo mala vult, sed fieri permittit.* — Eorum vero quae in nobis sita sunt, bona quidem primario Deus vult et secundum beneplacitum; mala autem quae revera mala sunt, neque primario, neque consequenter vult, sed libero arbitrio permittit. Nam quod vi efficitur, nec rationi convenit, nec virtutis nomen obtinere potest. Deus creatis omnibus providet, et per omnia creata, ut et ipsa plerumque daemonum opera velut in Job et porcis liquet) beneficiis afficiat et erudiat.

CAPUT XXX.

De praescientia et praedestinatione.

145. *Deus omnia praescit, sed non omnia praefinit.* Illud scire interest, Deum om-

nia quidem praescire, sed non omnia praefinire. Praescit enim ea quae in nostra potestate sunt: at non item ea praefinit. Nec etiam malitiam patrari vult; nec rursus virtuti vim affert. Quocirca divina jussio cum praescientia conjuncta praefinitionem efficit. Deus porro ea quae nostri arbitrii non sunt, pro sua praescientia praefinit. Etenim juxta ipsam, omnia jam pro eo atque bonitatem et justitiam suam decet, ante definivit.

146. *Virtus a Deo naturae indita, id est consentanea, et ut illa ejus sit capax.* — Illud quoque sciendum, virtutem naturae nostrae divinitus inditam esse[1]); Deumque

[1]) Haec referri debent ad hominem recens creatum, de quo egerat c. 12., ut patet etiam ex n. seq. Disserens enim de hominis creatione delapsus est ad philosophicam naturae humanae considerationem, qua absoluta jam redit ad argumentum suum. Quae sequuntur nemini suspicionem erroris semipelagiani injicere debent, sunt enim probe orthodoxa, atque similia apud omnes patres, vel ipsum s. Augustinum, imo et in divinis literis leguntur. Neque enim cum ait, liberum nobis esse in virtute perstare, Deum vocantem sequi, gratiae praevenientis et adjuvantis necessitatem negat, quam tam clare statuit, dicens, nos sine Dei auxilio et ope nec bonum velle, nec facere posse. Ceterum per peccatum originale non omne virtutis moralis seu ordinis naturalis semen fuit exstinctum, neque enim natura humana Adami lapsu penitus fuit

ipsum omnis boni fontem et auctorem esse, ut citra ipsius opem et auxilium bonum velle nec facere possimus; ceterum nobis liberum esse in virtute perstare, Deumque ad eam vocantem sequi vel a virtute abscedere, hoc est, in vitio haerere ac diabolum, qui nulla vi injecta ad illud nos vocat ducem sequi. Neque enim vitium aliud quidquam est, nisi reccessus a bono, veluti tenebrae, recessus a luce. Ac proinde in statu naturae consentaneo manentes, in virtute sumus: ab eo autem statu, hoc est a virtute deflectentes, in id quod naturae repugnat vitiumque labimur.

Poenitentia est ab eo quod naturae adversatur, ad id quod ipsi conveniens est, atque a diabolo ad Deum, per piae vitae studium laboresque regressio.

147. *Homo masculus conditus.* — Hunc itaque hominem summus ille Opifex masculum condidit, divinam ei gratiam suam impertiens, seque per eam ipsi communicans:

corrupta. Unde scribit Hieronymus *in ep. ad Gal.* c. 1: „Natura omnibus inest notitia Dei, nec quisquam sine Christo nascitur, et non habet semina in se sapientiae et justitiae reliquarumque virtutum; unde multi absque fide et Evangelio Christi vel sapienter faciunt aliqua vel sancte, ut parentibus obsequantur, ut inopi manum porrigant, non opprimant vicinos, non aliena diripiant.“

quo factum est, ut in morem prophetae[1]) animantibus, veluti mancipiis sibi datis, herili quadam auctoritate nomina imposuerit. Nam cum ad imaginem Dei conditus esset, ut ratione, intelligentia et arbitrii libertate polleret, merito proinde ipsi rerum omnium terrenarum principatus a communi omnium Opifice et Domino concreditus est.

148. *Creata femina ad humani generis morte damnati futuram propagationem.* — Quoniam autem Deus praescientia sua noverat, fore, ut ille impositam sibi legem violaret, atque in corruptionem laberetur, idcirco feminam ipsi similem adjutricemque ex ipso procreavit: adjutricem, inquam, ut genus humanum per generationem ex successione conservaretur[2]). Etenim prima formatio factura dicitur, non generatio. Factura enim est prima ea, quae Deo auctore exsti-

---

[1]) *In morem prophetae* προφητικῶς i. e. scientia insigni divinitus infusa illustratus.

[2]) Favet hic et infra l. 4. c. 24. n. 110. s. Damascenus haud paucorum patrum opinioni, conjugium et propagationem generis humani vi generationis sequelam esse peccati, adeo ut Adamo non peccante homines non per generationem, sed alio modo mirabili per Dei omnipotentiam fuissent multiplicati. Quae tamen opinio nullo nititur fundamento probabili.

tit, hominis formatio. Generatio autem successio est, qua ob mortis sententiam alii ex aliis propagamur.

149. Hunc porro Deus in paradiso tam spiritali, quam corporeo collocarat: siquidem in corporeo, qui in terra erat, quantum ad corpus degens, spiritaliter cum angelis versabatur, divinas cogitationes excolens, quibus alebatur: nudus ob simplicitatem vitamque minime fucatam, atque ad solum creatorem per res ab eo conditas assurgens, ipsius contemplationis voluptate jucundissime fruebatur.

150. *Hominis in paradiso status et ruina.* — Quoniam itaque Deus eum, quantum ad naturam ita exornaverat, ut libera voluntate praeditus esset, hanc ei legem sanxit, ne de scientiae ligno gustaret: de quo quidem ligno in capite (11.). de paradiso pro modulo nostro satis diximus: hoc porro mandatum ei praescribendo pollicitus est fore, ut si animae dignitatem ita custodisset, ut victoriam rationi conciliaret, et agnito Creatore, praeceptum ejus observaret, aeterna beatitudine frueretur, morteque superior evadens, in omne aevum viveret: sin autem honorem suum minus intelligens, ac jumentis insipientibus comparatus (Psal. 48, 13.), ex-

cusso Conditoris jugo sanctissimoque ipsius edicto neglecto, animum corpori subderet, corporisque voluptates potiores haberet, morti et corruptioni fieret obnoxius, miseramque vitam trahens laborandi necessitati subjiceretur. Neque enim illi tentato nondum nec explorato immortalitatem adipisci conducebat, ne in superbiam inque diaboli judicium incideret. Nam immortalitas, qua ille praeditus erat, effecit, ut postquam libera voluntate lapsus est, immutabilem deinceps et poenitentiae expertem in malo firmitatem habuerit; quemadmodum rursus angeli post voluntariam virtutis electionem divina gratia in bono ita fixi stabilitique sunt, ut ab eo nullatenus jam dimoveri queant.

151. *Injuncti Adamo praecepti causa.* — Opus erat igitur, ut homo primum exploraretur, quia vir non probatus nec tentatus nullius pretii est; suoque experimento per praecepti observationem perfectus evadens, sic demum pro virtutis praemio immortalitatem consequeretur. Nam cum Deum inter materiamque media quadam ratione constitutus esset, ita comparatus erat, ut, si quidem mandato paruisset relicta naturali sua erga res creatas necessitudine, Deo arctissima affectione copulatus, immobilem in

bono firmitatem accepturus esset: sin autem, divina lege violata, in res materiae immersas prolapsus, mentem a Deo auctore suo abstraxisset, corruptionem sibi accerseret, factusque pro impassibili passibilis, et pro immortali mortalis, conjugio fluxaque generatione opus haberet; quo fieret, ut ob vitae desiderium delectabilia quidem, velut eam tuentia amplexaretur, eos vero, qui haec sibi eripere studerent, pertinaci odio haberet; atque ita desiderium a Deo ad materiam, et iram ab eo, qui salutis nostrae hostis est, ad congeneres suos transferret. Victus itaque homo est invidentia diaboli, qui, quo livore atque erga bonum odio percitus erat, nos supernis bonis frui non ferebat; cum ipse ad ima propter superbiam corruisset. Quapropter injecta spe divinitatis, miserum Adamum mendax illexit, subvectumque ad arrogantiae cacumen, in eamdem ruinae voraginem deturbavit.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

De divina dispensatione nostrique sollicitudine, et de nostra salute.

1. *Violati praevaricatione Adae divini mandati poena. Dei in homine revocando oeconomia.* — Hoc itaque daemonis malorum auctoris assultu deceptum hominem, violatique Conditoris praecepti reum et gratia nudatum, qui exuta qua pollebat apud Deum fiducia, aerumnosae vitae asperitate, quam folia ficus (Gen. 3, 7.) significant, obvolutus fuerat, et mortalitatis carnisque crassitie coopertus, ut mortuarum pellium vestitu designatum fuit: qui demum justo Dei judicio e paradiso exterminatus, inflicta morte corruptioni factus fuerat obnoxius, hunc nequaquam aspernatus est misericors ille, qui ei, tum ut esset, tum ut bene esset largitus erat: verum cum multis ante modis castigatum ad meliorem frugem vocasset; per gemitum scilicet et tremorem, per aquarum illuviem, ac totius ferme generis humani interitum (Gen. 6, 13.), per linguarum confusionem ac divisionem (Gen. 11, 7.), per an-

gelorum praefecturam[1]), per civitatum conflagrationem (Gen. 19, 1. seqq.), per typicos apparentis Dei prospectus, per bella, victorias, clades, signa et portenta, variasque virtutes; per legem et prophetas; per quae omnia id agebatur, ut peccato, quod varie serpendo hominem mancipaverat, nullumque non mali genus mundo invexerat, e medio sublato, homini ad beatam vitam reditus pateret: quoniam mors per peccatum introierat in mundum (Sap. 2, 24.), ferae cujusdam instar immanisque belluae, hominis vitam infestans, oportebat vero eum, qui Redemptoris munere functurus erat, a peccato prorsus alienum esse, nec peccati causa obnoxium morti; insuper roborari instaurarique naturam, et opere ipso erudiri edocerique virtutis viam, quae eum ab interitu revocando ad aeternam vitam duceret: sic itaque tandem

---

[1]) *Per angelorum praefecturam.* Respicere videtur verba Deut. 32, 8. sec. LXX. qui habent: Ὅτε διεμέριζεν ὁ ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατ᾽ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ: ubi vulgatus interpres habet: *Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum* (gr. angelorum) *Israel.* Quo ex loco patres graeci inferre solent, singulas nationes suos habere angelos praesides et tutores.

ingens suae erga ipsum benevolentiae pelagus ostendit. Ipse enim conditor ac Dominus pro figmento suo luctam suscipit, ipsoque magistrum agit opere. Ac quoniam hostis spe divinitatis hominem pellexerat, ipse vicissim objecta carne velut esca capitur[1]): simulque divinae, cum bonitatis et sapientiae, tum justitiae et potentiae specimen editur. Nam bonitas quidem hinc elucet, quod figmenti sui imbecillitatem non despexit, sed lapsi vicem doluit, eique manum porrexit: justitia item, quod victo homine, non per alium tyranno victoriam extorquet, nec vi hominem a morte eripit; sed quem mors olim propter peccatum servituti suae addixerat, hunc bonus ille justusque victorem rursum fecit; quodque nulla arte fieri posse videbatur, simile similis opera liberavit: sapientia denique, quod rei perquam difficili congruentissimum exitum invenit. Etenim Dei ac Patris benevolentia unigenitus Filius ac Deus, qui in Dei ac Patris sinu erat (Joan. 1, 18.)! ille, inquam, ejusdem

---

[1]) Cf. aliorum patrum in eandem sententiam effata *opusc.* XI, 209. ss. annot. et ad hoc cap. illustrandum *opusc.* XIV, 53. ss. annot. Prae oculis vero habere videtur Damascenus in hoc cap. Gregorium nyss. *or. catech.* c. 20. ss.

ac Pater sanctusque Spiritus substantiae; ille omni aevo antiquior, ille principio carens; quique in principio erat, et apud Deum et Patrem, ac Deus erat; ille demum, qui in forma Dei erat (Philipp. 2, 6.), inclinans coelos descendit; hoc est, sublimitatem suam, in qua nulla cadat abjectio, nulla depressione deprimens, in servorum suorum usum se inclinat, ejusmodi plane inclinatione, quae nec verbis exprimi, nec mente comprehendi queat (id enim *descensus* vocabulo significatur), quique Deus perfectus erat, perfectus homo fit, novorum omnium maxime novum (Eccle. 1, 10), imo quod unum sub sole novum est, infinitamque Dei potentiam declarat. Quid enim majus, quam Deum hominem fieri? Quocirca Verbum caro absque ulla mutatione de Spiritu sancto et sancta Maria semper Virgine Deique Genitrice factum est; Deique et hominum mediator exsistit, solus ille in homines benignissimus, non ex voluntate, aut ex concupiscentia, aut congressu viri, aut generatione cum voluptate conjuncta, in intemerato Virginis utero conceptus, sed de Spiritu sancto ac prima illa Adami productione, fitque Patri obediens, ut per id, quod simile nobis ex nobis assumpsit, inobedientiae nostrae medicinam nobisque obedien-

tiae, sine qua obtineri salus non potest, exemplar sese praebeat.

CAPUT II.

Quomodo conceptum sit Verbum, et de divina ejus incarnatione.

2. Missus est enim angelus Domini ad Mariam Virginem, ex Davidico genere oriundam (Luc. 1, 26.). *Manifestum est enim quod ex Juda ortus sit Dominus noster, ex qua tribu nullus altari praesto fuit*, quemadmodum divinus Apostolus tradidit (Hebr. 7, 14.): de qua re accuratius postea disseremus. Cui etiam laetum ferens nuncium dixit: *Ave, gratia plena, Dominus tecum.* Quae cum audisset, turbata est in sermone; aitque angelus ei: *Ne timeas, Maria, invenisti gratiam apud Dominum; pariesque filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Unde etiam Jesus *Salvatorem* sonat. Haec porro cum anxie quaereret: *Quomodo fiet mihi istud, quoniam virum non cognosco* (Luc. 1, 34.)? rursum his eam verbis allocutus est: *Spiritus sanctus superveniet in te et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Ibid. 35.). Ac tum

ipsa ad eum: *Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum* (Luc. 1, 38. ss.).

3. Quocirca ubi primum sancta Virgo assensa est, in eam juxta Domini sermonem, cujus nuncius angelus fuerat, Spiritus sanctus supervenit, qui purgavit eam[1]), vimque ei, tum ad suscipiendam Verbi deitatem, tum ad gignendum suppeditavit. Tunc porro in eam obumbravit subsistens vere Dei Altissimi sapientia et virtus, Dei Filius, inquam ille consubstantialis Patri, divini seminis instar, exque castis purissimisque illius sanguinibus carnem anima rationali et intelligente animatam, conspersionis scilicet nostrae primitias, ipse sibi compegit; non id quidem seminali procreatione, sed conditoris more, per Spiritum sanctum; non ut paulatim per additamenta figura corporis absolveretur, sed uno eodemque momento perficeretur ab ipso Dei Verbo, quod carni factum fuit hypostasis et persona. Neque enim

---

[1]) *Purgavit eam*, non a peccato, cum jam antea esset gratia plena et benedicta inter mulieres, sed purgatione, qua augeretur ejus mundities et sanctitas, ut dignum Filii Dei habitaculum effici mereretur. Unde liquet ejusmodi locutiones, quibus patres Mariam dicunt purgatam vel mundatam fuisse, non necessario praesupponere peccatum sive actuale sive originale.

Verbum carni in propria persona jam seorsim exstanti unitum est, sed in sanctae Virginis utero, nulla circumscriptione in sua ipse persona immorans, ex castis ipsius perpetuae Virginis sanguinibus carnem anima rationali et intelligente praeditam substare fecit, humanae conspersionis primitias assumens, Verbum ipsum carni factum hypostasis. Quamobrem simul atque caro exstitit, simul quoque Dei Verbi exstitit caro, simul caro animata, rationis particeps et intelligentiae. Quo fit, ut non hominem deitate donatum, sed Deum hominem factum dicamus. Nam cum natura Deus perfectus esset, idem ipse natura perfectus homo fuit: et quidem ita, ut nec mutatus natura fuerit, nec imaginariam incarnationis speciem objecerit; sed carni, quam ex sancta Virgine accepit, anima rationali intelligenteque animatae, inque ipso exsistentiam nactae, personali modo absque confusione, aut mutatione, aut divisione unitus sit; quin nec deitatis suae naturam in carnis suae substantiam, nec rursus carnis suae substantiam in deitatis naturam converterit, nec denique ex divina sua natura et humana quam assumpsit, naturam unam compositam effecerit[1]).

[1]) Notetur haec mysterii incarnationis expositio

CAPUT III.

De duabus naturis, adversus Monophysitas.

4. *Naturae duae in una Christi persona.* — Enimvero sine conversione ac mutatione unitae mutuo naturae sunt, sic videlicet ut nec a sua simplicitate divina natura desciverit; nec rursus humana aut in Deitatis naturam conversa, aut in nihilum redacta, aut denique una ex duabus naturis composita natura effecta sit. Siquidem composita natura cum neutra illarum naturarum, ex quibus conflata est, consubstantialis esse potest; ut quae ex aliis aliud facta sit. Exempli gratia: corpus, quod ex quatuor elementis constat, nec ejusdem esse cum igne substantiae dicitur; nec ignis appellatur, nec aër vocatur, nec aqua, nec terra, nec eandem

---

est enim quam accuratissima et ad omnem subtilitatis scholasticae rigorem exacta. Sequitur autem in ea prae primis s. Cyrillum alex. ducem. Notetur et illud, eum saltem quater tam brevi contextu vocare carnem Christi ἐμψυχομένην ψυχῇ λογικῇ καὶ νοερᾷ, qua locutione evidenter significat dogma catholicum de anima rationali, quae per se forma est corporis damnatque errorem recentiorum, secundum quem principium vitae sensitivae ἡ ψυχὴ realiter distinguitur ab anima rationali seu spiritu, ut eam appellare adamant.

cum ullo horum substantiam habet. Quocirca, si post unionem Christus, ut haereticis placet, unius compositae naturae exsistit, ex simplici natura in compositam versus est. Ita nec Patri, cujus simplex natura est, consubstantialis erit, nec matri, quippe quae ex deitate et humanitate composita non est; nec item in deitate et humanitate erit, nec Deus nuncupabitur, nec homo, sed Christus dumtaxat: eritque Christi vocabulum non personae ipsius nomen, sed unius, ut illi censent, naturae.

5. Nos vero Christum haudquaquam unius compositae naturae esse praedicamus, neque ex aliis aliud, quemadmodum ex anima et corpore hominem, aut ex quatuor elementis corpus; verum ex diversis eadem[1]). Siquidem ex deitate et humanitate eundem Deum perfectum et hominem perfectum, et esse et dici, atque ex duabus et in duabus naturis esse confitemur. Christi porro vocabulum personae esse dicimus, quod non unimode dicitur, sed duplicem naturam significat.

---

[1]) *Verum ex diversis eadem* ἐξ ἑτέρων τὰ αὐτά; ita est Christus ex duabus naturis, ut sit simul et perfectus Deus et homo perfectus: in quo distinguitur ab homine, qui constat quidem ex anima et corpore, sed neque est anima, neque corpus.

Ipse siquidem seipsum unxit, corpus videlicet suum divinitate sua ungendo, tamquam Deus, unctus autem, ut homo; quandoquidem ipse et hoc et illud est. Unctio porro humanitatis est divinitas. Enimvero si Christus una tantum composita natura praeditus Patri consubstantialis est, erit et Pater compositus et carni consubstantialis; quod dictu absurdum est et omni impietate plenum.

Ad haec, quonam pacto una eademque natura substantialium differentiarum mutuo pugnantium capax erit? Qui enim fieri potest, ut eadem natura simul et creata sit, et increata, mortalis et immortalis, circumscripta et incircumscripta?

6. *Monophysitae Christum utraque natura perfectum fatentur.* — Quod si etiam Christum naturae unius esse dicentes, simplicem hanc esse asserant, aut nudum illum Deum confitebuntur, proque incarnatione meram speciem inducent; aut certe veluti Nestorius, hominem purum. Ubinam ergo illud erit, „in deitate perfectum, et in humanitate perfectum[1])?“ Ecquando Christum duarum esse naturarum dicent, quem post

---

[1]) Quae est professio concilii chalcedonensis adversus monophysitas edita.

unitionem unius tantummodo compositae naturae esse pronunciant? Nam quod unius ante unitionem fuerit, cuivis profecto perspicuum est.

7. *Monophysitarum error, quod naturam a persona non distinguant.* — Verum hoc demum est quod haereticis errandi causa est, quod naturam et hypostasim esse idem statuant. Etsi vero unam hominum naturam esse dictitamus, at non anima et corpore spectatis[1]; cum fieri non possit, ut corpus

---

[1]) *At non anima et corpore spectatis* οὐκ ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος λόγον, non ratione animae et corporis, ac si anima et corpus vere unam constituerent et componerent naturam. Nititur Damascenus subtili quadam ratione eludere praecipuum monophysitarum argumentum pro suo errore, quod petebant ex comparatione incarnationis cum unione animae et corporis, ex qua prodit una natura. Advertit scil., vocabulo *naturae*, cum homo dicitur *unius naturae*, non designari proprie *naturam*, nam homo revera est *duplicis* naturae (seu ut etiam dicit, habet animae naturam et corporis substantiam, cf. infra c. 16. n. 76.), sed id quod hominibus *commune* est seu *rationem speciei* τὸ κοινὸν εἶδος. Christi vero nomen non esse nomen *speciei*, proinde non valere illam comparationem. Verum haec solutio non omnibus arridebit, nec sufficit ad solvendam difficultatem. Quare conferantur ea, quae ex aliis patribus adduximus *opus* . IX, 182. ss. (vel 186. ss. ed. 2.) pro declaranda hac comparatione adduximus.

et animam simul comparando unius ea esse naturae affirmemus: sed quia plurimae hominum hypostases et personae sunt, eamdem omnes rationem naturae recipiunt. Omnes quippe corpore et anima constant, omnesque, cum animae naturam participant, tum corporis substantiam habent communemque speciem. Quo fit ut plurimarum diversarumque personarum unam naturam dicamus, cum videlicet singulae personae duplicem naturam habeant, et in duabus naturis, corporis scilicet et animae, exstare censeantur.

8. At vero in Domino nostro Jesu Christo non potest accipi communis species. Neque enim fuit, nec est, nec unquam erit alius Christus ex deitate et humanitate, inque deitate et humanitate idem perfectus Deus et perfectus homo. Hinc fit, ut in Domino nostro Jesu Christo natura una dicenda non sit, ut eodem modo de Christo, qui ex deitate et humanitate compositus est, loquamur, veluti de individuo quod corpore et anima constat. Illic siquidem individuum est; at Christus nequaquam est individuum: neque enim Christitatis, ut ita dicam, speciem ejusmodi habet, de qua praedicetur. Ac proinde ex duabus naturis perfectis, hoc est, divina et

humana, unionem esse factam dicimus, non ad modum conspersionis, nec per confusionem, vel commixtionem, aut temperationem, quemadmodum ille Numinis ira immissus Dioscorus, Eutyches item, et Severus, quique impiae eorum classis sunt, asseruerunt: nec personalem, aut secundum relationem, aut in ratione dignitatis, aut in una voluntatis conspiratione, aut honoris qualitate, aut eadem ac promiscua nuncupatione, aut benevolentia positam, ut Deo invisus Nestorius, Diodorusque et mopsuestiensis Theodorus, cum diabolica sua caterva censuerunt: sed per compositionem, hoc est secundum hypostasim, sine ulla conversione, nec confusione, nec mutatione, nec divisione, nec distantia, inque duabus perfectis naturis unam Filii Dei et incarnati personam confitemur; unam dicentes divinitatis ipsius et humanitatis hypostasim, duas autem post unitionem naturas in ipso incolumes servari confitentes: non ita tamen ut utramque harum seorsim ponamus, verum in una composita persona inter se copulatas. Substantialem enim esse hanc unionem dicimus, hoc est, veram et non imaginariam. Substantialem autem, non quod duae naturae unam compositam naturam effecerint; sed quod in unam Filii Dei compo-

sitam hypostasim inter se nitae sint. Quinimo substantialem earum differentiam integram et incolumen servari statuimus. Nam creatum mansit quod creatum est, et increatum quod increatum; quod mortale est, mortale permansit, et immortale quod immortale; circumscriptum, quod circumscriptum, incircumscriptum, quod incircumscriptum; visibile, quod visibile; et invisibile, quod invisibile; „Unum quidem horum coruscat miraculis, aliud succumbit injuriis [1].“

9. *Communicatio idomatum.* — Verbum porro, quia ipsius sunt, quae sanctae ejus carnis sunt, ea quae humanitati conveniunt, sibi vindicat, et vicissim carni, quae sua sunt, impertit; illo nimirum alternae communicationis modo, ob mutuam inter se partium commeationem unionemve hypostaticam [2];

---

[1]) Ita s. Leo in celeberrima *ad Flavianum ep. 28.* (*opusc.* XXV. ep. 11.) c. 4.

[2]) *Unionemve hypostaticam,* κατὰ τὸν ἀντιδόσεως τρόπον διὰ τὴν εἰς ἄλληλα τῶν μερῶν (Verbi et naturae humanae assumptae, ex quibus, ut n. praec. dixerat, constat hypostasis composita Christi) περιχώρησιν καὶ τὴν καθ᾽ ὑπόστασιν ἕνωσιν. Quibus egregie duplicem indicat rationem communicationis idiomatum, vi cujus humana de Deo Verbo, divina de Christo homine praedicare liceat. Praecipua tamen radix hujus permutationis praedicatorum est *unio hy-*

et qua unus idemque erat, qui et divina et humana. „in utraque forma cum alterius communione ageret." Eo porro nomine Dominus ipse gloriae crucifixus dicitur (1 Cor. 2, 8.), quamvis alioqui divina ipsius natura minime passa sit: et rursum, Filius hominis ante passionem in coelo esse dictus est, veluti Dominus ipse asseruit (Joan. 3, 13.). Erat enim ille idem Dominus gloriae, qui etiam natura et vere Filius hominis, hoc est, homo exsistebat. Atqui ipsius tum miracula, tum supplicia esse agnoscimus, etsi ratione alterius naturae miracula edebat, et alterius ratione idem ipse supplicia perferebat. Scimus enim, ut unam ipsius hypostasim, ita substantialem harum differentiam incolumem servari. Quo autem pacto salva erit differentia, non servatis illis, quae mutuo discrepant. Differentia siquidem est earum rerum, quae diversae sunt. Qua igitur ratione Christi naturae inter se differunt, hoc est essentiae ratione, hac cum extremis conjungi dicimus, puta quantum ad deitatem quidem attinet, cum Patre et Spiritu sancto,

---

postatica, de qua cf. *opusc.* XXV, 179. annot. Verba, quae mox sequuntur: *in utraque forma* etc. derivata sunt ex eadem s. Leonis *ep.* cit.

quantum vero ad humanitatem, cum matre et nobis. Idem quippe quoad divinitatem Patri et Spiritui sancto consubstantialis est; quoad vero humanitatem tum matri, tum ceteris hominibus. Qua ratione vero ejus naturae mutuo copulantur, eum tum a Patre et Spiritu sancto, tum a matre et reliquis hominibus differre dicimus. Ipsius enim naturae per hypostasim copulantur, ut quae unam compositam hypostasim habeant, cujus ratione tum a Patre et Spiritu sancto, tum a matre et nobis differt.

CAPUT IV.

De modo mutuae communicationis proprietatum.

10. *Nomina communia et propria.* — Quod porro aliud sit substantia et aliud hypostasis, multoties a nobis dictum est: quodque substantia sive essentia communem speciem, ejusdemque speciei personas complectentem significet, ut Deus, homo; persona ac hypostasis individuum denotet, puta Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, Petrum, Paulum. Quamobrem observandum est, quod divinitatis et humanitatis nomen substantias sive naturas significat: at nomen Deus ac homo tum de natura usurpatur, ut cum dicimus, Deus est substantia incomprehensa,

et, unus est Deus; tum etiam de personis, quatenus illud quod particularius est, ejus nomen suscipit quod est generalius, ut cum Scriptura dicit: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus* (Psal. 44, 8.). Vides enim hic Patrem et Filium designari. Et rursus cum ait: *Homo quidam erat in terra Ausitide* (Job 1, 1.): solum enim Job indicare voluit.

11. *Eorum in Christo usus.* — Ergo in Domino nostro Jesu Christo, quoniam duas quidem naturas, at unam dumtaxat personam ex utraque compositam agnoscimus, cum naturas consideramus, divinitatem et humanitatem appellamus; cum vero personam ex naturis compositam, interdum ab utroque Christum nominamus, Deumque simul et hominem, et Deum incarnatum; interdum rursus ab una parte Deum solum et Dei Filium, hominemque solum atque hominis Filium; ac rursus aliquando a sublimibus dumtaxat, aliquando item ab humilibus tantum. Unus enim est, qui et hoc et illud peraeque est, quorum alterum ex Patre nullius causa semper exstitit, alterum autem postea pro sua erga homines benevolentia factus est.

12. *Nullus alternae communicationis locus in his quae naturas significant, sed in iis quae personam.* — Divinitatem itaque

nominantes, ea quae humanitati propria sunt, ipsi minime assignamus. Non enim passibilem aut creatam deitatem dicimus. Nec rursus carni sive humanitati ea tribuimus, quae deitati proprie conveniunt. Neque enim carnem sive humanitatem increatam dicimus. At vero cum de persona sermo est, sive ab utraque parte simul, sive ab altera tantum eam appellemus, utriusque naturae proprietates ipsi imponimus. Etenim Christus (quae vox utrumque complectitur) et Deus et homo dicitur, et creatus et increatus, et passibilis et impassibilis. Cum jam ab una parte Filius Dei, et Deus nuncupatur, conjunctae ac una subsistentis naturae, hoc est carnis, proprietates recipit, ut et Deus passibilis nominetur, et Dominus gloriae crucifixus dicatur (1 Cor. 2, 8.): non qua Deus est, sed qua idem ipse simul est homo. Eodemque modo, cum homo et filius hominis appellatur, divinae essentiae proprietates et ornamenta suscipit. Puer enim omni aevo antiquior dicitur, et homo initii expers: non id quidem qua ratione puer et homo est, sed qua Deus seculis anterior cum esset, ad extremum factus est puer. Atque hic est jam alternae communicationis modus, dum unaquaeque natura ea, quae sibi propria sunt,

alteri communicat[1]), propterea quod eadem est hypostasis et ob mutuam earum immeationem. Qua ratione de Christo dicere nobis licet: *Hic Deus noster in terra visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch. 3, 38.) Et, hic homo increatus est, et impassibilis, et incircumscriptus.

CAPUT V.

De numero naturarum

13. *Personarum in Deo, naturarum in Christo numerus. Unio numerum non tollit.* — Ceterum veluti unam in Divinitate naturam confitemur, tres autem personas vere exsistentes dicimus; atque ea quidem omnia, quae naturalia essentialiaque sunt, esse simplicia pronunciamus, personarum vero discrimen in solis tribus proprietatibus, scilicet quod unus sine causa sit et Pater, alter a causa et Filius, alter item a causa et proce-

---

[1]) *Alteri communicat.* Proprietates unius naturae alteri communicantur seu de ea praedicantur, ut ipse Damascenus supra docuerat, sed specie tenus id videtur fieri, quatenus proprietates unius naturae praedicantur de persona denominata ab altera natura, in qua subsistit, ut humana de Deo Verbo, et divina de Deo homine seu de Christo, ut patet ex exemplis, quibus utitur.

dens, esse positum agnoscimus, ut ab invicem nec excedere, nec disjungi queant; quinimo inter se unitae sint, aliaeque alias citra confusionem pervadant: ut, inquam, eas quidem nulla confusione unitas, quoniam tres sunt, tametsi unitae; verum et absque sejunctione discretas (quanquam enim quaelibet illarum per se subsistit, sive perfecta hypostasis est, suamque proprietatem, hoc est exsistentiae modum disparem habet; at essentiae tamen naturaliumque proprietatum ratione conjunguntur, et eo quod a persona Patris non divelluntur, nec excedunt, idcirco Deus unus et sunt et dicuntur): consimili modo in divina et arcana, omnemque mentis aciem et captum exsuperante Dei Verbi et Domini nostri Jesu Christi unius sanctae Trinitatis hypostasis incarnatione, duas quidem naturas, divinam scilicet et humanam, una coivisse, et secundum hypostasim unitas esse confitemur, ut una hypostasis et persona ex naturis duabus composita facta fuerit. Integras porro, etiam post unitionem, naturas ambas in una composita persona, hoc est in uno Christo, servari dicimus, easque vere esse cum naturalibus ipsarum proprietatibus: quia nimirum citra confusionem unitae sunt, et rursus citra divi-

sionem distinguuntur et numerantur. Et quemadmodum tres sanctae Trinitatis personae ita sine confusione unitae sunt, ut tamen sine divisione distinguantur et numerentur; quia nempe numerus nec divisionem, nec disjunctionem, nec alienationem, nec sectionem in ipsis facit (unum quippe Deum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum novimus): ita quoque Christi naturae, quamvis invicem unitae sint, ceterum nulla confusione, et quamlibet aliae alias permeent[1]), nontamen conversionem et transmutationem alterius in alteram admittunt. Utraque enim naturalem proprietatem suam immotam tuetur. Hinc quoque fit ut numerentur, nec tamen numerus divisionem inducat. Unus siquidem Christus est, tam in divinitate, quam

---

[1]) *Aliae aliis permeant.* Inter personas divinas permeatio seu circumincessio περιχώρησις est mutua, non vero inter naturas in Christo (ut ipse Damascenus infra c. 7. n. 23. docet); Verbi quidem divinitas illabitur naturae humanae assumptae eamque pervadit, non vero humana natura assumpta illabitur naturae divinae Verbi, quamvis penitissime ei uniatur, ut Verbum ab ea quasi a forma homo non solum dici possit, sed etiam sit. Hanc comparationem inter mysterium ss. Trinitatis et incarnationem limpidissime expositam legere potes in *commonitorio* Vincentii lirinensis c. 13. *opusc.* t. IX.

in humanitate perfectus. Neque enim numeri ea natura est, ut divisionem aut unionem afferat, sed quantitatem dumtaxat earum rerum, quae in numerum cadunt, significat, sive illae unitae sint, sive divisae: unitae quidem, ut quod quinquaginta lapidibus hic paries constet; divisae autem, ut quod quinquaginta lapides in campo jaceant: ac rursum unitae, ut quod in carbone duae naturae sint, ignis nimirum et ligni; discretae vero, quod alia ignis natura sit, alia ligni; alio nempe modo haec copulante et dividente, non autem numero. Quemadmodum igitur fieri nequit, út tres divinitatis personas, tametsi inter se junctae sunt, unam personam dicamus, ne alioqui personarum discrimen confundamus et e medio tollamus, ita nec fieri potest, ut duas Christi naturas secundum hypostasim unitas unam naturam dicamus, ne discrimen earum tollamus et confundamus, atque ad nihilum redigamus.

CAPUT VI.

Quod tota divina natura in una suarum personarum toti humanae naturae unita sit, et non pars parti.

14. *Essentia et natura eadem in personis tota.* — Quae communia et universalia sunt, de particularibus sibi subjectis prae-

dicantur. Commune porro quoddam est essentia, ut species; particulare, persona. Particulare, inquam, non quod naturae partem quandam sibi vindicet, sed quia numero particulare est, ut individuum. Personae siquidem non natura, sed numero inter se distingui dicuntur. Praedicatur itaque essentia de persona, quoniam in singulis speciei ejusdem personis perfecta est essentia. Quo fit ut personae inter se non differant ratione essentiae, sed accidentium, quae quidem sunt propriae et certae notae, quibus sigillatur hypostasis, non natura. Hypostasis enim definitur, essentia cum accidentibus. Quocirca hypostasis est illud quod habet id quod commune est cum propria sua nota, et insuper ut per sese exsistat. Essentia quippe per se non subsistit, sed in personis consideratur. Idcirco cum una ex personis patitur, tota essentia, ratione cujus hypostasis haec patitur, passa quoque dicitur in una suarum hypostasium: ut tamen non sequatur personas omnes, quae ejusdem speciei sunt, una cum persona patiente pati.

15. *Tota in Christo divinitas toti unita humanitati. Assumpta natura qualis fuit primo creata.* — Ad hunc itaque modum divinitatis naturam totam in quavis perso-

narum suarum perfecte esse, totam in Patre, totam in Filio, totam in Spiritu sancto confitemur: ob idque et Pater perfectus Deus est, et Filius perfectus Deus, et Spiritus sanctus perfectus Deus. Consimili etiam ratione incarnatione unius ex sanctae Trinitatis personis Dei Verbi, totam et integram divinitatis naturam in una suarum personarum cum tota natura humana unitam fuisse dicimus, ac non partem cum parte. Ait quippe divinus Apostolus: *In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*, hoc est in ipsius carne; et deifer ejus discipulus Dionysius [1]), ingenti divinarum rerum cognitione insignis, eam totam in una suarum personarum nobiscum commercium habuisse ait. Nec propterea tamen eo adducemur, ut fateamur omnes sanctae Trinitatis personas, sive tres, cum omnibus humanae naturae personis secundum hypostasim unitas fuisse. Nam nec Pater, nec Spiritus sanctus ulla omnino ratione incarnationi Dei Verbi communicarunt, nisi benignissima voluntate. Verum toti humanae naturae totam deitatis substantiam unitam fuisse asserimus. Neque

---

[1]) *Dionysius*, scil. Areopagita, cui olim solebant adscribi plura opera, *de div. nominibus* c. 2.

enim Deus Verbum quidquam eorum, quae, cum nos initio rerum fingeret, naturae nostrae inseruit, non assumptum omisit: sed omnia assumpsit, puta corpus et animam intelligentem rationabilemque cum eorum proprietatibus. Animal enim, quod alterutrius est expers, ne quidem homo est. Totum quippe me totus assumpsit, ac totus toti unitus est, ut toti salutem afferret. Nam alioqui non potuit sanari, quod assumptum non fuit.

16. *Mens in homine principatum habet.* — Ergo Dei Verbum per intermediam mentem carni unitum est[1]), interjectam scilicet inter Dei puritatem et carnis crassitiem. Mens etenim corporis est animae principatum gerit, quin ipsa pars est animae purissima: at mentis quoque principatum tenet Deus; ce-

[1]) *Unitum est*, quo non negat *immediatam* unionem Verbi cum carne humana, quae omnino est admittenda, sed significat tantum rationem propter quam Verbum uniri potuerit et revera unitum sit corpori esse mentem, animam rationalem, quae reddit corpus *humanum* atque propterea Verbo *unibile*, si ita loqui fas est, seu unionis capax. Porro frequens est penes patres haec loquendi ratio, Verbum per mentem unitum esse corpori. In hoc capite Damascenus apollinaristas aggreditur, qui negant Verbum assumpsisse animam rationalem.

terum Christi mens, ubi a praestantiori sinitur[1]), principatus sui praebet argumenta. Verum superatur obsequiturque illi, quod praestantius est, ea agens, quae divina voluntas concedit ut agat.

Porro mens unitae sibi secundum hypostasim deitatis sedes facta est, velut nimirum et caro, non contubernalis[2]), quemadmodum impie fingitur ab haereticis, cum ajunt: Unus modius non capit duos; de rebus a materia remotis ad instar corporum

---

[1]) Καὶ ὅτε παραχωρεῖται, *et cum a praestantiori finitur.* Apollinaristae negabant fieri posse, ut duo ἡγεμονικὰ, *facultates duae principales*, actionum moderatrices, in una eademque persona exstarent. Infitiatur quidem Theologus orat. 51 duas in Christo virtutes fuisse, quae actiones ejus ex aequo moderarentur: mentem quippe humanam personae Verbi subesse: ceterum eam principatum exercere docet, ubi a divina eo uti sibi conceditur. Lequien.

[2]) *Non contubernalis* οὐ σύνοικος. Merito autem conjicit Lequien, legendum esse αὐτοῦ vel ὡς σύνοικος, ut patet ex c. 18. n. 84. infra, et ex Gregorio naz., quem exscribit. Proinde supplenda est particula *negans* in sequenti inciso: οὐχ ὡς ἡ τῶν αἱρετικῶν ἐναγὴς πλανᾶται οἴησις, *non* quem admodum etc. Refellit hic praecipua apollinaristarum pro suo errore argumenta, ut ex. gr. non posse duo perfecta (Verbum et perfecta natura humana) unum perfectum constituere. Utitur autem hic in primis ep. 1. Gregorii naz. *ad Cledonium.*

judicantes. Quonam autem pacto Christus dicatur Deus perfectus et homo perfectus, Patrique et nobis consubstantialis, si divinae naturae pars humanae naturae parti in eo unita est?

17. *Natura humana singularis in Christo, non communis.* — Dicimus autem naturam nostram a mortuis excitatam esse, et in coelum ascendisse, atque ad Patris dexteram sedisse; non quod omnes hominum personae una resurrexerint et ad dexteram Patris consederint, sed quod toti naturae nostrae in Christi persona hoc contigerit. Ait enim divinus Apostolus: *Conresuscitavit nos et consedere fecit in Christo* (Eph. 2, 6.).

18. *Quomodo una Dei Verbi natura incarnata, non passa.* — Quin hoc dicimus, unionem ex communibus essentiis esse factam. Omnis enim essentia personis, quae sub ipsa continentur, communis est: nec inveniri possit ulla singularis ac propria natura sive essentia[1]). Nam alioqui easdem perso-

---

[1]) *Essentia.* Οὐκ ἔστιν εὑρεῖν μερικὴν καὶ ἰδιάζουσαν φύσιν ἤτοι οὐσίαν. Nulla natura est perfecte singularis et sua sibi, nam vel *re* est communis pluribus, ut natura divina, quae tribus personis communicatur; vel *saltem ratione*, ut essentiae rerum creatarum, quae notione sua sunt universales et multi-

nas simul ejusdem esse ac diversae essentiae dicere oporteret, ac sanctam Trinitatem, ratione deitatis, simul et consubstantialem esse, et disparis substantiae. Ex quo perspicuum est, eandem naturam in quavis personarum considerari. Et cum, juxta beatos viros Athanasium et Cyrillum, Verbi naturam incarnatam esse pronunciamus, divinitatem carni unitam esse dicimus. Quam ob causam non possumus dicere, Verbi naturam passam esse. Non enim in eo divinitas passa est. At naturam humanam, personas hominum haudquaquam innuendo, in Christo passam esse dicimus, itemque Christum in humana natura passum esse confitemur. Quamobrem, cum *Verbi naturam* dicimus, Verbum ipsum significamus. Verbum porro et substantiae communitatem habet et personae proprietatem.

CAPUT VII.

De una Dei Verbi composita persona.

19. *Verbi persona ante et post incarnationem. Verbi persona simplex incarnatione*

---

plicabiles hinc ratione considerantur ut „personis, quae sub ipsa considerantur, communes.“ Hoc tantum sensu videtur assertio haec accipi posse et debere ratione habita contextus.

facta composita. — Divinam itaque Dei Verbi hypostasim dicimus ante omnia exstare, extra tempus omne et sempiterne, simplicem nec compositam, increatam, incorpoream, invisibilem, a contactu alienam et incircumscriptam, omnia habentem, quae Pater habet, quia ejusdem cum eo substantiae est, et sola generationis ratione et relatione a Patris hypostasi discreta; perfectam item, nec unquam a persona Patris sejunctam: ceterum in novissimis diebus Verbum, paterno sinu non relicto, sine circumscriptione in sancta Virginis utero habitasse absque semine, et incomprehensa qua ipse novit ratione, fecisseque, ut caro, ex sancta Virgine assumpta, in sua seculis antiquiori hypostasi subsisteret.

20. Et tum quidem in omnibus et super omnia erat, cum in sanctae Dei Genitricis utero agebat, at in eo specialius incarnationem operando. Incarnatus itaque est, assumens conspersionis nostrae primitias, carnem scilicet anima rationali et intelligente animatam, ita ut ipsa Verbi hypostasis, hypostasis etiam carnis facta fuerit, et Verbi persona, quae ante simplex erat, composita evaserit[1]): composita, inquam, ex duabus

[1]) *Composita evaserit.* Cum toties inculcet hypo-

naturis perfectis, divinitate nimirum et humanitate; feratque certam illam discriminantemque divinae Verbi filiationis proprietatem, qua a Patre et Spiritu sancto secernitur, tum certas discriminantesque proprietates carnis, quibus a Matre et reliquis hominibus discrepat: imo divinae naturae proprietates gerat, quarum ratione Patri et Spiritui sancto unitus est, itemque humanae naturae proprias notas, quarum ratione et Matri et nobis unitus est. Quin etiam hoc nomine, tum a Patre et Spiritu, tum a Matre et nobis differt, quod idem simul Deus et homo est. Hanc enim maxime peculiarem Christi personae proprietatem esse agnoscimus.

21. *Christi ex Matre generatio nobis et supra nos.* — Quocirca, etiam post humanitatem assumptam, unum Dei Filium ipsum confitemur, eundemque Filium hominis,

---

stasim Christi esse *compositam*, omnem tamen *a*. compositionis imperfectionem, quae in naturis creatis locum habet, excludit; significare vult *b*. duas Christi naturas integras et inconfusas unitas, unione *c*. non quacunque, sed unione tali, vi cujus non essent in Christo *duae* personae, ut Nestorius finxit, sed *una* tantum, hypostasis scil. Verbi, quatenus hoc naturam humanam ita assumpsit, attraxit suamque sibi fecit, ut eadem maneret persona quamvis duplicem possidens naturam.

unum Christum, unum Dominum, unum unigenitum Filium ac Dei Verbum, Jesum Dominum nostrum, duplicem ipsius generationem venerantes; alteram ex Patre ante secula, causa omni[1]), et tempore, et natura sublimiorem; alteram extremis temporibus, nostri causa, nostri instar ac supra nos; nostri causa, inquam, ut nobis salutem afferret: nostri instar, quia homo ex muliere ac consueto partus tempore editus est: supra nos denique, quia non ex semine, sed de Spiritu sancto sanctaque Virgine Maria, quod quidem pariendi lege eminentius est. Non ut eum Deum praedicemus nostra nudum humanitate, aut rursus solum hominem divinitate spoliatum, aut denique alium et alium; sed unum eundemque Deum simul et hominem, Deum perfectum et hominem perfectum, totum Deum et totum hominem: totum Deum una cum ipsius carne, et totum hominem etiam adjuncta ipsius praecelsissima dei-

---

[3]) *Causa omni . . . sublimiorem* opponitur illi *nostri causa.* Natus scil. est *in tempore* libere, misericordia motus, ut nos salvaret; non ejusmodi est generatio aeterna, quae non est liberae electionis opus, neque simili quadam ratione inductus vel motus Pater ab aeterno genuit Filium, sed ea ita est necessaria sicut ipsa exsistentia Dei.

tate. Porro cum Deum perfectum et perfectum hominem dicimus, naturarum plenitudinem, ut nihil in eis desideretur, declaramus: cum vero totum Deum et totum hominem, individuam personae singularitatem ostendimus.

22. *Una Dei Verbi natura incarnata.* Quinimo unam Dei Verbi naturam incarnatam confitemur; per id quod *incarnatam* dicimus, carnis substantiam significantes, secundum beatum Cyrillum[1]). Ac proinde incarnatum est Verbum, nec tamen a natura sua materiae experte descivit; totum incarnatum est, et totum incircumscriptum manet. Suscepto corpore minuitur et contrahitur; divinitate vero circumscriptionem respuit. Neque enim ipsius caro una cum divinitate, quae circumscribi nequit, se porrigit et extendit.

Porro totus est perfectus Deus, at non in totum Deus (neque enim solum Deus, sed etiam homo), totusque item homo perfectus,

---

[1]) Hac formula μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη passim utitur Cyrillus alex., propterea a nonnullis accusatus, quasi dualitatem naturarum in Christo negaverit. Verum in ep. 2. (46.) *ad Successum* omnem hujus erroris suspicionem amovet ea ratione formulam explicans, quam Damascenus hic proponit. Cf. infra c. 11.

verum non in totum homo. Non enim dumtaxat homo, sed etiam Deus. *Totum* quippe naturam declarat; *totus* autem personam: non secus atque *aliud* naturam indicat, *alius* personam.

23. *Naturarum in eo commeatio ex divinitate.* — Sciendum est autem quod, quamvis Domini nostri naturas se mutuo permeare dicamus, attamen hujusmodi permeationem a natura divina fieri constat; quippe quae pro libitu suo omnia pervadit, nihil ipsam pervadente. Quin suas quidem dotes carni impertit, cum ipsa interim impassibilis et carnis affectionum exsors maneat. Cum enim sol multiplicis virtutis suae nos participes faciat, ut tamen in rerum nostrarum partem minime veniat, quanto minus solis opifex et Dominus!

CAPUT VIII.

Ad eos qui sciscitantur: An ad continuam quantitatem, vel ad discretam Domini naturae reducantur.

24. *Aliud solvit argumentum Severi.* — Quod si quis de Domini naturis pertentetur [1]),

---

[1]) Sophisma est hoc Severianorum, qui duce Severo, quondam patriarcha antiocheno (ineunte sec. VI.) errori monophysitarum communi de una Christi natura alios addebant errores sectamque propriam consistuebant.

ad continuamne quantitatem, an ad discretam referantur, sic respondebimus: Domini naturas neque corpus unum esse, neque lineam unam, neque tempus, neque locum, ut ad continuam quantitatem reducantur. Haec enim sunt, quae continue quanta censentur.

Sciendum porro est ea in numerum cadere quae inter se distinguuntur, nec numerari ea posse inter quae nulla distinctio est: sed quatenus distinguuntur, eatenus numerari; ex gr. Petrus et Paulus, qua ratione uniti sunt, non numerantur; nam, cum secundum essentiam copulentur, dici non possunt duae naturae[1]): at vero, cum ratione personae differunt, duae proinde personae dicuntur. Ex quo patet numerum iis convenire, quae inter se differunt; et quatenus differunt, hactenus quoque ea numerari.

25. *Duae Christi naturae discretae.* — Quocirca Domini naturae, quantum ad per-

---

[1]) *Dici non possunt duae naturae.* Dici possunt *duae* naturae numero, nam natura humana pro numero personarum multiplicatur, sed sunt duae naturae subsistentes proinde *personae*; una sunt natura *specie.* Vero ergo quodam sensu dici potest, plures homines non esse plures naturas, sed plures personas: non esse unam personam, sed unam naturam. Hoc significare vult Damascenus.

sonam attinet, absque confusione unitae sunt; quantum autem ad differentiae rationem, absque divisione distinguuntur. Ac quidem qua ratione unitae sunt, minime numerantur (neque enim duas quantum ad personam dicimus esse Christi naturas), qua autem citra divisionem distinctae sunt, numerantur[1]). Duae enim Christi naturae sunt, distinctionis ratione et modo: nam quia ratione personae unitae sunt, et invicem se pervadunt, citra confusionem uniuntur, suam naturalem differentiam ambae retinentes. Quare, cum distinctionis modo ejusque sola ratione numerentur, ad discretam quantitatem redigentur.

26. *Quomodo Christi caro adoretur.* — Quapropter unus est Christus, Deus perfectus et homo perfectus, cui unam eandemque adorationem cum Patre et Spiritu, non exclusa immaculata ejus carne, adhibemus. Neque enim adorandam esse carnem ejus negamus: quippe quae adoratur in una Verbi persona, quae quidem ipsi persona et hypostasis facta est. Qua in re non creaturae

---

[1]) *Numerantur.* Aliis verbis: numerantur quatenus sunt distinctae (ratione essentiae), non numerantur ac si essent ab invicem separatae ἰδίᾳ καὶ ἰδικῶς seorsim ac suae sibi exsistentes.

servimus; non enim illam ceu nudam carnem adoramus, sed velut divinitati unitam: et quia duae ipsius naturae ad unam Dei Verbi personam reducuntur unamque subsistentiam. Carbonem tangere ob ignem cum ligno conjunctum vereor. Ambas Chrisi naturas ob unitam carni divinitatem adoro. Non quartam Trinitati personam infero: absit! sed unam Dei Verbi carnisque ipsius peronam confiteor. Trinitas quippe etiam post Verbi incarnationem Trinitas mansit[1]).

---

[8]) Post caput 80. seu 9. libri IV., in editis et compluribus mss. denuo de eadem quaestione disputatur, cum eadem inscriptione iisdemque pene verbis. Quae, quia desunt in codicibus S. Hil. et Reg. 2427. et in 2428. superflua declarantur, addita in ora libri voce περιττόν, ad illum locum pertinere non debent, sed insititia esse prorsus apparent; idcirco huicce capiti 52. seu octavo libri III. subjicienda censui, secundum tritam methodum, quam tenui in Dialecticis, et ne praeter auctoris propositum, quod veteres indices aliaque monumenta significant, liber *De fide orthodoxa* ultra centesimum caput exporrigatur. Lequien.

Ad eos qui sciscitantur, utrum ad continuam quantitatem, vel ad discretam, duae naturae referantur.

Domini naturae nec unum corpus sunt, nec superficies una, nec linea, nec locus, nec tempus, ut ad continuam quantitatem reducantur. Istaec enim sunt, quae numerantur. At Domini naturae citra confusionem ullam secundum hypostasim inter se unitae sunt, ac citra

CAPUT IX.

Ad illud quod quaeritur, sitne ulla natura, quae subsistentia careat, responsio.

27. Quamvis enim nulla sit natura, quae subsistentia careat, nec ulla substantia, quae personae expers exsistat (quippe cum et substantia et natura in subsistentiis considerentur et personis), at non idcirco necesse est ut naturae illae, quae secundum hypostasim

---

divisionem discretae, ratione nimirum et modo discriminis utriusque. Et quidem qua ratione unitae sunt, non numerantur, neque duas esse personas Christi naturas dicimus, aut duo secundum hypostasim. Qua vero ratione indivisim distinguuntur, hac numerantur. Duae siquidem naturae sunt, ratione et modo discriminis. Cum enim inter se secundum hypostasim uniantur seseque mutuo pervadant, citra confusionem copulantur; ita ut altera in alteram non mutetur, sed suum utraque discrimen naturale etiam post unitionem conservet. Nam quod creatum est, creatum mansit, et quod increatum, increatum. Quare, cum differentiae modo eoque solo numerentur, ad discretam quantitatem reducendae sunt. Neque enim fieri possit, ut quae nullatenus inter se discrepant, numerentur: sed qua ratione quaedam differunt, ea quoque numerari solent. Ex. gr. Petrus et Paulus, quatenus simul uniuntur, numerum respuunt; quia, cum essentiae ratone uniantur, duae naturae nec sunt, nec dicuntur: quatenus vero personaliter inter se discrepant, duae personae dicuntur. Ex quo perspicuum fit differentiam esse causam numeri.

inter se unitae sunt, suam singulae hypostasim habeant. Fieri enim potest, ut in unam personam convenientes, nec substantia careant, nec rursus separatam ac propriam subsistentiam habeant, sed ambae unam et eandem. Nam cum una et eadem Verbi persona ambarum naturarum persona exstiterit, nec utramvis harum subsistentia carere sinit, nec rursus eas diversam inter se subsistentiam habere concedit, nec demum ut nunc hujus, nunc illius persona sit, sed utriusque semper citra divisionem et separationem hypostasis exsistit: sic nimirum ut non in partes secetur ac dividatur, suique partem huic, partemque illi tribuat, sed tota hujus ac tota illius indivise atque in totum sit. Neque enim ut seorsim subsisteret, Dei Verbi caro condita est, aut praeter Dei Verbi personam alia facta fuit persona: sed cum in ea subsisteret, facta est potius ἐνυπόστατος, id est, in alio substans, quam seorsim in seipsa substans hypostasis. Quamobrem nec caret subsistentia, nec alteram in Trinitate personam inducit.

CAPUT X.

De hymno trisagio.

28. *Divina nomina communia.* — Quae cum ita sint[1]), appendicem illam, quam Petrus Cnapheus seu Fullo Trisagio hymno adjecit, impiam esse statuimus, ut quae quartam inducat personam, ac Dei Filium, vim illam nimirum Patris vere subsistentem, seorsim collocet, et seorsim rursus eum, qui cruci affixus est, ac si ab illo *forti* diversus esset, vel Trinitatem sanctam passioni obnoxiam opinetur, Patremque ac Spiritum sanctum in crucem agat. Procul sit blasphema haec et adulterina nugacitas. Nos quippe illud *sanctus Deus* de Patre accipi-

---

[1]) Ἐντεῦθεν δέ. *Quae cum ita sint*, etc. Nimirum Petrus Fullo, occupata sede antiochena, sub colore nestoriani erroris eliminandi, celebratissimum hymnum hunc sic adauxisse fertur: *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, qui crucifixus es pro nobis, miserere nostri.* Quam interpolationem jacobitae syri armenique admisere, propter quam, quia Christi deitati perpessionem affingere videbantur, theopaschitae etiam audierunt. Insuper quia communis fidelium sensus erat, ejusmodi Trisagiis singulas Trinitatis personas compellari, multi arbitrati sunt a Fullone, vel Trinitatem ipsam, ceu affixam cruci, praedicari, aut quendam alium a Filio, qui crucifixus esset, ut Noster explicat. Lequien.

mus: non quod ipsi soli divinitatis assignemus nomen. Nam et Filium et Spiritum sanctum Deum agnoscimus. Itidem illud *sanctus fortis* Filio tribuimus: non quod Patrem et Spiritum sanctum virtute spoliemus. Ac denique illud *sanctus immortalis*, Spiritui sancto adscribimus: non ut Patrem et Filium ab immortalitate excludamus, sed ut in unaquaque persona omnia divina nomina simpliciter et absolute sumamus, divinum scilicet Apostolum imitantes, cujus haec verba sunt: *Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos ex ipso; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum* (1. Cor. 8, 6.). et unus Spiritus sanctus, in quo omnia, et nos in ipso. Itemque Gregorium illum Theologum ad hunc modum loquentem (or. 39. n. 12.): „*Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia* (1. Cor. 8, 6.); et unus Spiritus sanctus, in quo omnia: his voculis, *ex quo, per quem* et *in quo*, non scindentibus naturas (neque enim alioqui praepositiones illae aut nominum ordines unquam mutarentur), verum unius ac inconfusae naturae proprietates exprimentibus. Idque liquet ex eo, quod rursus in unum colliguntur, si modo

quispiam illud apud Apostolum haud negligenter legat: *Ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in secula seculorum. Amen* (Rom. 11, 36.)."

29. Nam quod non de Filio dumtaxat, sed de sancta Trinitate dictus sit ter sanctus hymnus, testantur divinus sacerque Athanasius, Basilius et Gregorius, ac totus patrum a Deo afflatorum chorus; nempe quod sancta illa seraphim per trinam sanctitatem tres superessentialis divinitatis personas nobis indicent; per unam autem dominationem, unam divinae Trinitatis substantiam imperiumque declarent [1]. Ait quippe Gregorius Theologus: Sic porro Sancta sanctorum, quae etiam a seraphim obteguntur, ac tribus sanctificationibus celebrantur, in unam dominationem et divinitatem conveniunt; id quod et alius quispiam majorum nostrorum pulcherrime ac sublimissime edisseruit.

30. *Trisagii traditio, sub Proclo pontifice.* — Jam vero narrant ecclesiasticae historiae

---

[1]) Hoc fusius ostendit in l. *de hymno trisagio* c. 2. et plurium patrum effatis demonstravimus *opusc.* XVI, 178. annot. Quae mox sequuntur derivata sunt, ex Gregorii naz. *or. 38.* n. 8. Illum autem „quempiam majorum" putant nonnulli esse s. Athanasium.

scriptores, cum plebs constantinopolitana, Proclo archiepiscopum agente, minaci quadam immissa divinitus tempestate conterrita, supplex Deo preces adhiberet, puerum quendam e plebe in sublime raptum, angelis quibusdam magistris trisagium hunc hymnum didicisse: *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, miserere nobis.* Cumque loco suo puer redditus id quod didicerat, retulisset, multitudinem universam hymnum hunc cecinisse, atque hoc pacto imminentem calamitatem quievisse. Quin in sancto magnoque et universali quarto illo concilio, quod Chalcedone coactum est, ita cantatus fuisse hic hymnus traditur, quemadmodum in sanctae hujus synodi actis (act. 1.) recitatur. Quamobrem ridiculum prorsus et ludicrum fuerit, canticum istud trisagium ab angelis acceptum, ingruentiumque malorum depulsione firmatum, quod conferta sanctorum patrum synodus comprobavit,quin et seraphim pridem cecinerant, velut quo tres deitatis personae exprimerentur, Cnaphei iniqua opinatione, quasi ille seraphim antecelleret, pedibus proculcari, aut saltem emendari. Proh insignem arrogantiam, ne dicam amentiam! Nos vero (rumpantur licet etiam daemones) ita dicimus:

Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.

CAPUT XI.

De natura quae in specie, et quae in individuo consideratur, deque differentia unionis et incarnationis: et quomodo illud accipiendum sit, „Unam Dei Verbi naturam incarnatam."

31. *Naturae triplex status: utque assumpta a Verbo humana natura. Verbi natura quid proprie.* — Natura vel sola cogitatione consideratur (neque enim per se subsistit), vel communiter in omnibus ejusdem speciei personis, ut videlicet eas conjungit; ac tum dicitur in specie considerata natura: aut in totum eadem ipsa cum assumptis accidentibus, in una persona; diciturque in individuo considerata natura, quae tamen eadem est ac ea quae in specie consideratur. Itaque Deus Verbum, carnem assumens, nec naturam quae sola cogitatione conspicitur, accepit (neque enim hoc incarnatio fuerit, sed impostura et incarnationis larva), neque eam quae in specie conspicitur (non enim personas omnes assumpsit), verum illam demum, quae in individuo est, eandemmet ac ea, quae est in specie (primitias enim nostrae carnis assumpsit), non quae seorsim in se

et individuum prius fuerit, posteaque ab eo assumpta sit, sed quae in ipsius persona exstiterit. Hac porro ratione *Verbum caro factum est* (Joan. 1, 14.), sine ulla conversione; caroque item Verbum citra mutationem, et Deus homo. Deus enim est Verbum, et homo Deus, ob hypostaticam unionem. Idem igitur est Verbi naturam dicere, atque naturam illam quae in idividuo est. Neque enim individuum[1]), id est hypostasim, proprie et solitarie declarat, nec personarum communitatem: verum communem naturam in una ex suis personis consideratam, et inquisitione facta cognitam.

32. *Unio et incarnatio in quo differant. Una Verbi natura incarnata ab ipso Cyrillo exposita.* — Jam vero aliud est unio

[1]) *Neque enim individuum.* Formula φύσις τοῦ Λόγου neque primario designat τὸ ἄτομον, individuum, solam persouam, personalitatem, neque τὸ κοινὸν id quod tribus personis est commune, sed naturam, quae quidem tribus est communis, sed quatenus in una consideratur et subsistit, τὴν κοινὴν φύσιν ἐν μιᾷ τῶν ὑποστάσεων θεωρουμένην καὶ ἐξεταζομένην seu, ut supra brevius dixerat: τὴν ἐν ἀτόμῳ φύσιν. Theologi scholae forte dicerent *substantiam relativam*, quae relatione concipitur constitui persona distincta ab aliis personis. Fatetur tamen infra. Cyrillum subinde dictionem φύσις τοῦ Λόγου accepisse pro *persona*.

et aliud incarnatio. Unio enim solam conjunctionem indicat; cum quo autem haec conjunctio facta sit, non item. At incarnatio (quod perinde est, ac si humanationem dicas) cum carne, sive homine, conjunctionem ostendit, veluti et ferri ignitio unionem cum igne. Sane beatus ipse Cyrillus in secunda ad Successum epistola illud exponens, *unam naturam Dei Verbi incarnatam*, ait: „Etenim si, cum unam Verbi naturam diximus, protinus tacuissemus, nec *incarnatam* subjunxissemus, sed humanitatis assumptionem veluti foras exclusissemus, probabilitate forsitan aliqua non caruisset eorum oratio, cum dissimulanter ita rogarant: Si una natura totum est, eccubi tandem illa in humanitate perfectio est, aut quo pacto consistit nostrae aequalis essentia? Quoniam autem et in humanitate perfectio et substantiae nostrae declaratio invecta est per id, quod dixi, *incarnatam*, desinant tandem scipione arundineo niti.“ Hic igitur Verbi naturam pro natura ipsa collocavit. Nam si pro persona naturam accepisset, haud absurdum fuisset, id etiam citra hoc vocabulum, *incarnatam* enunciare. Unam enim hypostasim Dei Verbi absolute dicentes, nequaquam aberramus. Consimilem etiam in modum Leontius byzantinus

(*de sect.* act. 8.) de natura hunc locum intellexit, non de persona. At vero b. Cyrillus in ea apologia, qua Theodoreti adversus secundum anathematismum suum criminationes refellit, ita loquitur: „Natura Verbi, id est, persona, quod est Verbum ipsum.“ Quare Verbi naturam dicere, nec personam solam, nec personarum communitatem significat, sed communem naturam in Verbi persona hypostasi integre et perfecte consideratam.

33. *Propositionum delectus in materia subjecta.* — Quamquam autem Verbi naturam incarnatam, hoc est carni unitam esse dictum sit: tamen Verbi naturam carne passam ad hunc usque diem non audivimus: verum Christum carne passum didicimus. Ex quo colligitur, non significari personam, cum Verbi naturam dicimus. Relinquitur itaque, ut dicamus idem esse incarnatum, quod carni unitum; at Verbum carnem factum esse, idem quod ipsam Verbi personam absque ulla conversione carnis personam factam fuisse. Eodem modo illud quoque dictum est, quod Deus factus sit homo, et homo Deus (Verbum enim, Deus exsistens, sine ulla mutatione factus est homo), sed quod divinitas homo facta sit, aut incarnata, vel humanam naturam induerit, hoc nusquam audivimus.

Illud quidem edocti sumus divinitatem in una suarum personarum humanitati unitam esse: item traditum est quod Deus formam, hoc est alienam substantiam, nostram nimirum, induerit (cuilibet enim personae vox *Deus* tribuitur), ad *divinitatis* vocabulum de persona usurpare non possumus. Nam quod divinitas Pater solus sit, aut solus Filius, aut solus Spiritus sanctus, nusquam a nobis auditum est. Divinitas enim naturam declarat, Pater autem personam, quemadmodum et humanitas naturam, Petrus vero personam. At vox *Deus*, et naturae communitatem significat, et unaquaque persona aeque locum habet, velut et *homo*. Deus enim is est, qui divinam habet naturam; et homo, qui humanam.

34. Praeter haec omnia sciendum est, Patrem et Spiritum sanctum nulla ratione carni Verbi communicare, nisi quantum ad miracula attinet, et quantum ad beneplacitum et voluntatem.

CAPUT XII.

Quod sancta Virgo Dei Genitrix sit, adversus Nestorianos.

35. *Sancta Maria Dei Mater proprie. Contra Valentinum et alios; ortam ex Maria*

Christi carnem. - Sanctam porro Virginem Dei proprie et vere genitricem praedicamus. Sicut enim verus est Deus, qui ex ipsa natus est; ita perinde Dei Mater est, quae verum Deum ex se incarnatum genuit. Deum porro ex ea natum esse dicimus, non quod Verbi divinitas exsistendi principium ex ipsa traxerit; sed quia Verbum ipsum, quod ante secula citra ullum tempus genitum est, ac sine exordio et sempiterne una cum Patre et Spiritu sancto est, in extremis diebus salutis nostrae causa, in utero ipsius habitavit, et assumpta carne ex ea genitum est sine sui demutatione. Non enim hominem purum sancta Virgo genuit, sed Deum verum; non nudum, sed carne vestitum; nec ita ut corpore de coelis allato, per eam velut per canalem transierit, sed ex ipsa carnem ejusdem ac nos substantiae acceperit, quae in seipso subsisteret. Nam si corpus e coelo devectum est, ac non ex natura nostra acceptum, quid tandem inhumanatione[1]) opus

[1]) *Inhumanatione.* Impugnat Valentini aliorumque errorem, secundum quem Christus carnem sideream habuit, quam non ex b. Maria V. assumsit, sed secum de coelis attulit. Sed qui, quaerit Damascenus, opus fuit in hac hypothesi, ut Dei Filius se subjiceret partus legi more aliorum hominum atque

erat? Etenim Dei Verbum humanitatem idcirco induit, ut ipsamet natura, quae peccaverat cecideratque et corrupta erat, tyrannum qui se deceperat, superaret, sicque a corruptione vindicaretur, ut divinus Apostolus ait: *Quoniam per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum* (1. Cor. 15, 21.). Si primum illud vere exstitit, sane et secundum.

36. Etsi autem his verbis utitur: *Primus Adam de terra terrenus, secundus Adam Dominus de coelo* (1. Cor. 15, 47.), non innuit, corpus ejus de coelo fluxisse, sed eum nudum hominem non esse ostendit. Nam, ut vides, et Adamum et Dominum eum appellavit, utrumque simul indicans. Adamus quippe *terrigenam* sonat. Liquet autem terrigenam esse hominis naturam, ut quae ex terra efficta sit. Domini autem vocabulum divinam naturam declarat.

37. Ac rursus ita loquitur Apostolus (Galat. 4, 4.): *Misit Deus Filium suum unigenitum factum ex muliere.* Non dixit *per mulierem*, sed *ex muliere.* Quocirca significavit eum ipsum esse unigenitum Dei Filium ac Deum, qui ex Virgine factus est homo: at-

---

nasceretur ex Maria V.? Utitur autem s. Doctor hoc in cap. Gregorii naz. ep. 1. *ad Cledonium.*

que item eum ipsum ex Virgine genitum esse, qui Dei Filius ac Deus est. Genitum porro corporeo modo, qua scilicet ratione homo factus est: ita nimirum, ut non in homine prius condito, tamquam in propheta habitaverit, verum ipse substantialiter ac vere factus sit homo; hoc est, in sua hypostasi carnem anima rationali et intelligente animatam substare fecerit, seipsum illius praebens hypostasim. Hanc enim significationem habet illud *factum ex muliere.* Nam quo tandem pacto ipsummet Dei Verbum sub lege factum esset, nisi homo ejusdem ac nos substantiae exstitisset?

38. *Dei Genitricis nomen totum mysterium declarat.* — Merito igitur et vere sanctam Mariam Deiparam appellamus. Hoc enim nomen totum incarnationis mysterium adstruit. Nam si Dei Mater est quae genuit, profecto Deus est, qui ex ipsa genitus est: profecto etiam homo. Nam qui fieri potuisset, ut Deus, qui ante secula exstabat, ex muliere nasceretur, nisi homo factus esset? Qui enim filius est hominis, homo etiam ipse sit necessum est. Quod si ille ipse, qui ex muliere natus est, Deus est, unus procul dubio atque idem est, qui ex Deo Patre genitus est, quod ad divinam et initii expertem substan-

tiam attinet, quique extremis temporibus ea substantia, quae initium habuit temporique subjecta est, hoc est, humana, ex Virgine natus est. Hoc vero unam Domini nostri Jesu personam, duasque naturas et duas generationes significat.

39. *Christiparam Patres dicere detrectarunt. Nestorii vox, ut dicatur Christus* Θεοφόρος, *recte sentientium, ut Deus incarnatus. Natura humana in ipsa conceptione Verbo unita.* — At vero sanctam Virginem neutiquam Christiparam nuncupamus, quia ad abolendum *Deiparae* vocabulum Nestorius, impurus ille et exsecrandus, animoque judaeus, illud ignominiae vas, in contemptum ejus, quae super creaturam omnem sola vere colenda est, Dei Genitricis (disrumpatur licet ille cum patre suo satana), hoc nominis excogitavit, quod obtruderet. Enimvero rex David Christus quoque dicitur, et pontifex Aaron, quippe cum reges et sacerdotes ungi solerent: quinimo quivis homo pius, et cui Deus aspiraverit, Christus dici possit, at non perinde natura Deus; juxta ac exitiabilis ille Nestorius eum, qui de Virgine natus est, deiferum ore fremebundo pronunciavit. Verum hoc absit a nobis, ut eum afflatum a Deo deiferumve dicamus, vel cogitemus; imo potius incarna-

tum Deum. Ipsummet enim Verbum factum est caro, ut conceptum quidem de Virgine fuerit, Deus vero prodierit cum assumpta natura, quam deificarat simul atque producta est. Exinde tria pariter una contigerunt, nimirum quod assumpta sit, quod exstiterit, quod deificata a Verbo fuerit. Hinc fit ut Virgo sancta Dei Genitrix tum intelligatur, tum appelletur, non modo propter naturam Verbi, sed etiam ob humanitatem deitate donatam, stupendo miraculo patratis simul horum et conceptione et exsistentia, Verbi quidem conceptione, carnis vero exsistentia in ipso Verbo. Ipsa namque Dei Genitrix supra naturae leges rerum omnium fictori subministrabat, unde ipse quoque fingeretur, universorumque conditori Deo, ut assumptam humanitatem deitate donans, homo ipse fieret, cum interim unio, quae unita sunt, talia servaret, qualia unita essent, hoc est, non divinitatem solum, sed etiam Christi humanitatem; nec illud solum quod supra nos, sed et id quod nostrum est. Non enim cum ante nostri similis exstitisset, postea superior nobis evasit: sed semper a primo ortu utrumque exstitit: quoniam a primordiis conceptionis in ipso Verbo exsistentiam habuit. Quocirca, quod assumptum fuit suapte qui-

dem natura humanum est, Dei autem et divinum[1]) supernaturali quodam modo. Quin animatae quidem carnis proprietates habuit: eas enim dispensationis suae ratione Verbum suscepit, quae secundum naturalis motus ordinem vere naturales sunt.

CAPUT XIII.

De ambarum naturarum proprietatibus.

40. *Duae in Christo voluntates et operationes.* — Eundem porro Dominum nostrum Jesum Christum et perfectum hominem praedicantes, hoc profitemur, eundem et omnia habere, quae Pater habet, excepta ingeniti proprietate; et omnia item, quae primus Adam, excepto solum peccato, hoc est, corpus et animam ratione et intelligentia praeditam: quin habere etiam eum, uti duabus naturis consentaneum est, duplices naturarum duarum naturales proprietates; hoc est, duas naturales operationes, divinam et humanam; duas naturales arbitrii libertates,

[1]) *Divinum.* Natura humana non est facta divina per *mutationem,* ut toties etiam inculcat Damascenus errorem monophysitarum damnans, sed *participatione,* seu ut patres dicere solent *deificatione,* qua irrigata fuit praerogativis supernaturalibus sicut decebat eam naturam, quae facta fuerit *propria* Dei.

divinam et humanam: ac denique sapientiam et scientiam duplicem, divinam et humanam. Nam cum ejusdem ac Pater substantiae sit, libere vult et agit ut Deus: rursus cum consubstantialis sit nobis, libere item vult et agit ut homo. Ipsius enim miracula sunt, ipsius quoque passiones.

CAPUT XIV.

De Domini nostri Jesu Christi duplici voluntate arbitriique libertate.

41. *Totuplex voluntas et actus, quotuplex substantia.* — Quoniam igitur duae Christi naturae sunt, duas proinde ejus naturales voluntates et duas naturales operationes dicimus. Quia vero una duarum naturarum ipsius est hypostasis, unum et eundem esse dicimus, qui juxta eas naturas, ex quibus et in quibus, et quae est Christus Deus noster, naturaliter velit et agat; eum autem insuper

---

[1]) *Non divise sed conjunctim,* οὐ διῃρημένως, ἀλλ' ἡνωμένως, non ut sint duo operantes, sed unus operans, unus volens, una persona, cujus sunt duplices operationes. Quae sequuntur, sunt s. Leonis ex ep. 28. *ad Flavianum* c. 4. Cf. supra l. 2. c. 11. cum annot. subj.

velle et agere non divise, sed conjuncte dicimus[1]). „Vult enim et agit in utraque forma, cum alterius communione." Quorum enim eadem substantia est, eorum quoque eadem voluntas et actio sit necesse est: quorum autem diversa est, horum etiam diversa voluntas et actio sit, oportet. Et contra quorum voluntas et actio eadem est, eorum eadem quoque substantia est: quorum autem dispar voluntas et actio, horum etiam dispar est substantia.

42. Quocirca in Patre quidem et Filio et Spiritu sancto, quia eadem voluntas atque actio est, eandem quoque naturam esse agnoscimus. At in divina incarnatione ex actionum et voluntatum discrimine naturarum quoque discrimen agnoscimus, ac naturarum discrimen exploratum habentes, voluntatum etiam et actionum discrimen confitemur. Quemadmodum enim unius et ejusdem Christi naturarum numerus, si pie intelligatur et praedicetur, unum Christum nequaquam dividit; verum incolumem etiam in unione differentiam ostendit: ita earum voluntatum et actionum numerus, quae substantialiter ipsis naturis conveniunt (etenim secundum utramque naturam ita comparatus erat ut vellet et operaretur), divisionem

non inducit (absit), sed earum dumtaxat etiam in unione conservationem et incolumitatem prodit. Naturales siquidem esse, ac non personales, voluntates et actiones dicimus; hoc est vim ipsam volendi et agendi, per quam volunt et agunt. Si enim personales esse concesserimus, tres sanctae Trinitatis personas diversae inter se voluntatis atque actionis necessario dicemus.

43. *Ut voluntas et actio naturae, sic talis voluntas atque actio personae.* — Sciendum enim est, non idem esse velle atque hoc vel illo modo velle. Velle siquidem naturae est, ut et videre. Omnibus enim hominibus hoc convenit. At certo modo velle, non naturae est, sed nostri consilii et sententiae: quemadmodum et certo modo videre, hoc est bene vel male. Non enim omnes homines eodem modo volunt, neque eodem modo vident. Hoc autem etiam in actionibus concedemus. Nam certo modo velle, certo modo videre, certo modo agere, modus est, quo quis voluntate utitur necnon videndi atque agendi facultate, quae soli utenti adest, eumque secundum rationem differentiae communiter dictae ab aliis secernit.

44. Θέλησις, Θελητὸν, Θελητικὸν, Θέλων. — Itaque velle simpliciter voluntas ϑέλησις

dicitur, sive facultas volendi, quae est appetitus rationabilis et voluntas naturalis: at certo talique modo velle, sive quod est voluntati subjectum, res illa est quam volumus, et voluntas arbitrii [1]). Θελητικὸν autem illud est, cui a natura inest vis volendi: ut puta natura divina vim habet volendi, itemque humana. Volens denique est, qui voluntate utitur, sive persona, ut Petrus.

45. *Voluntas in Christo duplex*, γνωμικὸν *unum.* — Quoniam igitur unus Christus unaque itidem ejus persona est, unus etiam proinde est volens, tam divina quam humana ratione. Rursus, quia duas naturas volendi facultate praedita habet, utpote rationales (quidquid enim rationale est, illud quoque ad volendum habile est ac liberum), idcirco duas etiam in eo naturales voluntates dici-

---

[1]) *Res i'la est quam volumus et voluntas arbitrii*, graece τὸ δὲ πῶς θέλειν ἤτοι τὸ τῇ θελήσει ὑποκείμενον, θελητὸν καί θέλημα γνωμικόν. Θελητὸν est, ut supra dixerat l. 2. c. 22. n. 114. τὸ τῇ θελήσει ὑποκείμενον ἤγουν ὃ θελομεν, quod volumus, volitionis objectum (materiale cum formali). θέλημα γνωμικὸν ese τὸπῶς θέλειν seu volitio γνώμῃ judicio ultimo practico et electione formata et determinata, quae ratione objecti (materialis et formalis), quo veluti formata concipitur etiam θελητὸν dicι potest. Utitur hic Maximi ab. *dialogo cum Pyrrho.*

mus. Idem enim ipse propter utramque naturam volendi facultate pollet; quippe qui eam assumpsit vim volendi, quae nobis a natura est. Et quoniam unus idemque Christus est, qui utriusque naturae ratione vult, idem proinde voluntatis subjectum[1]) in eo dicemus; non quod ea sola vellet, quae naturaliter uti Deus volebat (neque enim divinitati convenit, ut edere velit, et bibere aliaque id genus), sed etiam ea quae naturam humanam constituunt: istud vero non sententiae contrarietate, sed naturarum proprietate. Tum demum enim naturaliter haec volebat, cum divina voluntas ipsius ita volebat, et carnem ea, quae sibi propria erant, pati et agere permittebat.

46. *Inest homini a natura voluntas.* — Quod autem voluntas homini insit a natura,

---

[1]) *Idem voluntatis subjectum* τὸ αὐτὸ θελητὸν (cf. annot. praec.). Licet fuerit in Christo duplex voluntas, non tamen ea ferebatur in duplex *contrarium* objectum, ut ratione objecti pugna esset inter utramque voluntatem; sed utraque voluntas ferebatur miro consensu in *idem objectum.* Quae enim Christus volebat ut Deus, secundum divinam voluntatem, approbabat secundum humanam voluntatem de eoque gaudebat; quae vero volebat ut homo humana voluntate, volebat Verbum, ut in ea ferretur voluntas humana, approbabat vel permittebat. Cf. infra c. 15. n. 69. 71. ss.; c. 19; l. 4. c. 1.

hinc perspicuum est. Nam praeter divinam tres sunt vitae species, vegetans, sentiens ac intelligens. Vegetantis vero peculiaris est motus ille nutriendi, augescendi et generandi; sentientis motus impulsionis; rationalis et intelligentis motus liber. Quare si vegetanti naturaliter inest motus nutriendi; sentienti vero motus impulsionis; naturaliter proinde rationali et intelligenti adest motus liberi arbitrii. Arbitrii porro libertas nihil aliud est, quam voluntas. Unde cum Verbum caro animata et intelligentia arbitriique libertate praedita factum sit, volendi quoque facultate instructum exstitit.

Deinde ea, quae naturalia sunt, disciplina non comparantur. Neque enim quisquam est, qui cogitare discat, aut vivere, aut fama vel siti laborare, aut dormire. Atqui nec etiam velle discimus: igitur naturale est quod velimus.

Et rursus, si in brutis natura ducit ac regit, ducitur autem in homine, ut qui libera potestate per voluntatem moveatur; sequitur, ut homo volendi facultate suapte natura instructus sit.

47. *Liberum arbitrium ipsa voluntas.* — Et rursum, si ad beatae et superessentialis divinitatis imaginem conditus est homo, profecto cum natura divina libera sit, et

virtute volendi suapte natura polleat, homo quoque qui ejus imago est, iisdem a natura praeditus erit. Etenim patres liberum arbitrium voluntatem esse definierunt[1]).

Ad haec insuper, si cunctis hominibus velle inest, ac non ut quibusdam insit, quibusdam non insit; procul dubio, cum id quod communiter in omnibus consideratur, naturae notam in subjectis ei individuis exprimat, homo volendi facultatem habet.

Ac rursus, si natura nec magis, nec minus recipit, sane cum omnibus peraeque velle insit, ac non aliis uberius, aliis parcius, ex natura sua proinde volendi facultate praeditus est homo: ex quo efficitur, ut cum homo virtute volendi polleat, ea itidem naturaliter polleat Dominus, non modo qua Deus est, sed etiam qua factus homo. Sicut enim naturam nostram assumpsit, sic et voluntatem nostram ex ordine naturae assumpsit. Atque hac ratione patres eum voluntatem nostram in se expressisse ajunt.

---

[1]) *Voluntatem esse definierunt,* non ac si liberum arbitrium et voluntas sint prorsus idem, sed quatenus liberum arbitrium est praecipua voluntatis rationalis praerogativa, quae sponte sua consequitur voluntatem rationalem, neque extra hanc facultatem concipi potest.

48. Si naturalis voluntas non est, certe vel personalis[1]) erit vel contra naturam. Si personalis, ergo Filii voluntas hac ratione a paterna discrepabit, aliaque ab ea erit. Etenim quod personale est, personae solius exprimendae vim habet. Sin autem contra naturam est, defectio a natura voluntas erit. Quae enim naturae adversa sunt, destruunt ea quae naturae conveniunt.

Rerum omnium Deus et Pater vult, vel quatenus Pater, vel quatenus Deus. Si quatenus Pater, alia erit ejus voluntas, alia Filii; neque enim Pater Filius est. Sin autem quatenus Deus, certe cum Filius quoque Deus sit, itemque Spiritus sanctus Deus, voluntatem naturae esse naturalemve, fatendum est.

49. Insuper, si quorum voluntas una est, horum etiam, ut patres senserunt, una est essentia: sane, si una divinitatis Christi atque humanitatis voluntas sit, una quoque et eadem earum substantia erit.

Ac rursus si de patrum sententia, naturae discrimen in una voluntate non elucet, ne-

---

[1]) *Personalis* ὑποστατικὸν, proprietas erit et praerogativa consequens rationem personae, fundata in personalitate. Probat autem s. doctor in seqq. voluntatem non esse proprietatem personalem, alioquin essent in Deo tres voluntates.

cesse est, ut vel unam dicendo voluntatem, naturale discrimen non dicamus, vel naturarum distinctionem praedicantes, voluntatem unam non statuamus.

Ac rursus, si ut in divina Evangelio habetur, profectus Dominus in partes Tyri et Sidonis, *et ingressus domum, neminem scire voluit, nec tamen latere potuit* (Marc. 7, 24.), profecto cum divina ipsius voluntas omnia possit, volens vero latere non potuerit, sequitur, ut quatenus homo id voluerit, nec potuerit, atque adeo, ut quatenus homo volendi facultatem habuerit.

Ac rursus, *Cum venisset*, inquit, *ad locum, dixit: Sitio. Et dederunt ei vinum felle mixtum: et cum gustasset, noluit bibere* (Joan. 19, 28.). Porro si, quatenus Deus, siti correptus est, et cum gustasset, noluit bibere: ergo etiam quatenus Deus passionibus obnoxius erat: sunt enim tum sitis, tum gustatio, passiones. Sin autem quatenus homo sitivit, utique quatenus homo voluntate instructus erat.

50. *Obedientia ejus qui velit, et subditus sit.* — Quin beatus quoque Paulus apostolus: *Factus*, inquit, *obediens usque ad mortem, mortem autem crucis* (Philipp. 2, 8.). Atque obedientia ejus voluntatis, quae revera est,

subjectio est, non ejus quae non est: non enim brutum animal obediens dicemus, aut inobediens. Porro Dominus Patri factus est obediens, non quatenus Deus, sed quatenus homo. Nam quatenus Deus, nec obediens est, nec inobediens. Haec enim, ut divinus Gregorius ait (or. 30. n. 6.), illis conveniunt, quae potestati subjiciuntur. Igitur Christus qua homo voluntate praeditus fuit.

51. *Voluntas cum naturalis, tum libera.* — Enimvero cum voluntatem naturalem pronunciamus, non eam necessitate obstrictam, sed liberam dicimus. Nam quia rationem comitatur, utique et libera est. Neque enim divina solum et increata coactionem non admittit, sed ne intelligens quidem et creata. Idque perspicuum est: quia Deus, cum natura bonus sit, et natura conditor rerum et natura Deus, nequaquam haec omnia necessitate est. Ecquis enim hanc ei necessitatem induxit?

52. *Liberum arbitrium Deo aliter, aliter angelis, alio modo hominibus convenit.* — Sciendum autem est, arbitrii libertatem aequivoce dici, aliter Deo convenire, aliter angelis et aliter hominibus. In Deo enim superessentiali modo haec vox accipienda est: in angelis ita ut aggressio habitum commi-

tetur[1]), nec ullam temporis intercapedinem admittat. Nam cum angelus arbitrii libertatem suapte natura habeat, libere ac sine ullo impedimento ea utitur, ut qui nec ullam ex corpore sentiat repugnantiam, nec quemquam habeat a quo impetatur. In hominibus denique ita, ut habitus tempore anterior aggressione intelligatur. Quamvis enim liberi arbitrii homo sit, eoque ex sua natura polleat, habet tamen etiam diäboli impressionem et corporis motum. Quare cum propter vim illam diaboli, tum propter corporis pondus, aggressio habitu posterior est.

53. *Ratio ut debuerit voluntas humana libera a Verbo assumi.* — Itaque, si volens Adamus suggerenti scelus assensum praestitit volensque comedit: ergo prima in nobis voluntas morbum contraxit. Quod si voluntas prima morbo subjacuit, neque hanc Verbum incarnatum una cum natura assumpsit, sequitur nos a peccato liberatos non fuisse[2]).

---

[1]) *Ut aggressio habitum comitetur,* ὡς συντρεχούσης τῇ ἕξει τῆς προχειρίσεως, scil. in angelis non intercedit longa deliberatio et consiliorum alternatio inter actum primum liberae voluntatis et actum ejusdem secundum, quo opus libere aggreditur, ut in homine.

[2]) *Nos a peccato liberatos non fuisse,* secundum

Praeterea, si naturae libertatem ipse condidit, hanc autem non assumpsit; aut igitur opificium suum velut non bonum reprobavit, aut ejus sanationem nobis invidit, sicque nos plena perfectaque curatione privavit, ac sepsum passioni subjacentem ostendit, qui perfectam salutem afferre noluerit, vel certe nequiverit.

54. *Non potuisse ex divina et humana unam componi.* — Jam vero fas non est, ut unum aliquid ex duabus conflatum voluntatibus dicamus, quemadmodum ex naturis duabus compositam personam. Primum, quia compositiones eorum sunt, quae subsistunt, non quae alia et non propria ratione considerantur [1]). Deinde, si voluntatum et actionum compositionem dicamus, aliarum quoque naturalium proprietatum compositionem

---

illud patrum axioma, quod a Verbum non fuit assumptum, sanatum non fuisse.

[1]) *Non propria ratione considerantur.* Componi tantum possunt, quae subsistentiam quandam habent, ut substantiae, partes substantiales vel materiales, non autem actus, qui a diversis facultatibus eliciuntur, vel facultates, quae ex essentiis dimanare concipiuntur, quare ut in Christo unica esse volitio, deberet esse una volendi facultas; et ut una esset voluntas, una deberet esse natura, quod ne monotheletae quidem concedunt.

necessario fatebimur, hoc est, increati et creati, invisibilis et visibilis, aliorumque id genus. At quonam tandem modo voluntas ex duabus voluntatibus conflata nuncupabitur? Neque enim fieri possit, ut quod compositum est, earum rerum quibus constat, nominibus appelletur. Nam alioqui illud etiam, quod ex naturis compositum est, naturam vocabimus, non personam. Huc accedit, quod si in Christo voluntatem unam compositam dixerimus, voluntate eum a Patre disjungemus. Non enim voluntas Patris composita est. Superest igitur, ut solam Christi personam compositam dicamus, communemque, ut naturis, ita etiam naturalibus proprietatibus.

55. *Sententia et electio proprie non sunt in Christo.* — At vero sententiam et electionem in Domino dicere non possumus[1]), si quidem proprie loqui studeamus. Sententia enim post ignotae rei investigationem et deliberationem, consiliumve et judicium, affectio et dispositio est in id, quod decretum fuit. Quam quidem

---

[1]) *Dicere non possumus.* Sententiam et electionem γνώμην καὶ προαίρεσιν a Christo excludit Damascenus, quatenus imperfectionem includit et praesertim peccandi possibilitatem, ut patet ex contextu.

affectionem sequitur electio, quae alterum prae altero eligit et amplectitur. Atqui Dominus, cum purus homo non esset, verum etiam Deus, omniaque perspecta haberet, nec consideratione, nec inquisitione, nec deliberatione egebat, neque etiam judicio; quamobrem natura comparatus erat, ut necessitudine quadam bono adhaereret, ac rursus a malo averteretur. Sic enim et Isaias propheta ait: *Antequam sciat puer praeeligere mala, eliget bonum: quoniam antequam cognoscat puer bonum et malum, malitiam reprobabit, eligendo bonum.* — Haec vox *antequam*, hoc indicat quod non more nostro ex investigatione et deliberatione praevia, sed, ut qui Deus esset, divinoque modo subsistentiam carni tribueret, cui secundum hypostasim erat unitus, eo ipso quod erat omniaque norat, suapte natura bonum habebat. Naturales enim virtutes sunt, ac naturaliter et peraeque omnibus insunt, etiam si non omnes aequaliter ea, quae naturae consentanea sunt, operemur. Ex eo siquidem, quod secundum naturam erat, in quod contra naturam est, divini mandati transgressione prolapsi sumus. At Dominus ex eo quod est contra naturam, in id quod naturae consentaneum est, nos revocavit. Hoc enim est,

quod his verbis significatur, *ad imaginem et similitudinem.* Quin piae vitae exercitia et labores non excogitata sunt, ut virtutem extrinsecus adscititiam adipiscamur, sed ut adventitium et naturae inimicum vitium abjiciamus [1]; non secus ac ferri rubigine, quae minime naturalis est, sed ex incuria contrahitur, non sine labore submota, naturalem ferri splendorem perspicuum reddimus.

56. *Vocis γνώμη varia significata.* — Sciendum autem, γνώμης, hoc est, senten-

---

[1]) Quae ut rite intelligantur, adverte **1.** virtutes, quibus modo per Christum donamur et quibus modo justi praediti esse debent, eo sensu dici posse *naturales,* quatenus naturam perficiunt, ornant, elevant, naturae sunt consentaneae: quo sensu opponuntur peccato, quod est *contra* naturam, et hoc sensu negat virtutem esse extrinsecus adscititiam (ἔξωθεν ἐπείσακτον). Possunt **2.** dici naturales, quatenus Adamo erant ab *origine* divinitus infusae, eo proinde sensu, quo naturale dicitur quod est ab origine, *originale.* Nullatenus vero **3** possunt virtutes illae dici naturales sensu proprio et stricto, ac si essent *debitae* vel viribus naturae acquisitae. Quare **4.** si per gratiam revocamur ad id, quod naturae est consentaneum, ad *naturalem* veluti splendorem, eodem sensu haec intelligi debent: revocamur scil. ad statum et splendorem *supernaturalem,* qui naturam ultra debitum perficit, ideoque ei est consentaneus, et qui in Adamo, licet *indebitus,* fuit *originalis,* cum natura consertus et cum natura propagandus.

tiae nomen variam et multiplicem significationem habere. Interdum enim adhortationem significat, ut cum ait divinus Apostolus: *De virginibus praeceptum Domini non habeo, γνώμην autem do* (1. Cor. 7, 25.); interdum autem consilium, ut cum dixit propheta David: *Super populum tuum malignaverunt consilium* (Ps. 92, 4.). Quandoque vero decretum judicialemve sententiam, ut apud Danielem: *A quo exiit impudens hoc decretum* (Dan. 2, 15.). Nonnunquam denique pro fide aut opinione aut animi sensu sumitur. Atque, ut paucis dicam, γνώμης vocabulum viginti et octo modis accipitur.

CAPUT XV.

De operationibus quae in Domino nostro Jesu Christo sunt.

57. *Duplex in Christo operatio, ut natura.* - Porro duas etiam in Domino nostro Jesu Christo operationes dicimus. Nam uti Deus Patrique consubstantialis, divinam peraeque operationem habebat; et ut factus homo et consubstantialis nobis, humanae quoque natura operationem.

Atqui sciendum est aliud esse actum sive operationem, aliud esse id quod actuosum

est, aliud effectum, aliud denique operantem. Actus enim est efficax et substantivus animae motus. Actuosum est ipsa natura, ex qua operatio proficiscitur. Effectum est illud quod actu efficitur. Tandem operans ille est qui actu utitur, sive persona. Porro nonnunquam actus ipse effectum dicitur, et vicissim effectum actus, sicut κτίσμα dicitur κτίσις Dicimus enim πᾶσα ἡ κτίσις, quod est *omnis creatio*, ut res creatas significemus.

58. *Vocis* ἐνέργεια *multiplex acceptio.* — Observandum etiam est, actum sive actionem esse motionem, agique potius, quam agere, juxta atque Gregorius ait in oratione de Spiritu sancto (or. 31. n. 6.): „Si autem est actio, agetur utique, non vero aget; et simul atque acta fuerit, desinet."

Illud etiam est advertendum, vitam quoque actum esse, imo primarium animalis actum; quin et totam animalis functionem, sive nutriendi et crescendi virtutem, hoc est vegetatricem, sive motum, qui fit per impulsum, id est sentientem, sive tandem motum intellectus et liberi arbitrii. Actus autem est potentiae perfectio. Cum itaque haec in Christo perspiciamus, fateamur ergo humanam quoque in eo operationem esse.

59. *Alia actuum genera. Ut naturarum, sic operationum cum unione distinctio in Christo.* — Ἐνέργεια etiam dicitur ea cogitatio, quae primum in nobis consurgit, estque simplex, nullamque habitudinem implicans operatio, mente secum ipsa et occulte sensa sua producente, quibus sublatis ne mens quidem merito dici possit[1]). Dicitur etiam rursus actus earum rerum, quae animo cogitantur, per sermonis prolationem patefactio et explicatio. Hic porro non jam simplex est et omni relatione solutus, quin potius in relatione consideratur, quia ex cogitatione et sermone constat. Habitudo etiam illa quam habet ille, qui aliquid agit, ad id quod efficitur, actus est; ipsaque res quae fit, actus dicitur. Atquè illud quidem animae solius est, hoc vero animae corpore utentis; aliud corporis anima intelligente animati; aliud denique ipsum effectum. Mens siquidem, cum prius id quod futurum est considerarit, ita demum per corpus operatur: ac proinde anima principatum tenet. Utitur enim corpore tamquam instrumento, ipsum agens ac moderans. Altera autem est corporis actio ab anima gu-

---

[1]) Derivata haec sunt ex l. Anastasii antiocheni *de operationibus.*

bernati et impulsi. Jam vero effectum, quod ad corpus attinet, tactus est et in manus acceptio, atque ejus quod efficitur, veluti complexus; quod autem ad animam, ejus quod efficitur, veluti figuratio et informatio. Ad hunc modum in Domino quoque nostro Jesu Christo, virtus miraculorum divinitatis ipsius actus erat; at manuum opera, et velle, et dicere: *Volo, mundare* (Matth. 8, 3.), humanitatis ipsius erat actio: opus autem, siquidem humanam naturam spectes, panum fractio, quodque leprosus audierit, *Volo;* si autem divinam, panum multiplicatio, leprosi mundatio. Utraque enim actione, hoc est animae et corporis, unam et eandem, cognatam et aequalem, divinam operationem ostendebat. Sicut enim ipsius naturas inter se unitas seque invicem pervadentes agnoscimus, nec tamen propterea distinctionem earum inficiamur, quin eas numeramus, licet divisionis expertes noscamus; sic et voluntatum et actionum; tum conjunctionem, tum etiam distinctionem agnoscimus, sicque eas numeramus, ut tamen divisionem non inducamus. Ut enim caro, quamvis deitate donata, non tamen naturae suae proinde mutationem subiit; eodem modo, licet voluntas et actio divinitate affectae sint, non tamen a finibus suis excesserunt. Unus

enim idemque est, qui et hoc et illud est; et hoc et illo modo, hoc est, divino et humano, vult et agit.

60. Cum itaque duae in Christo naturae sint, duas quoque in eo actiones dicere necesse est. Quorum enim diversa natura est, horum quoque dispar est actio; et contra, quorum natura eadem est, horum et actio eadem: quorum autem una est actio, horum etiam, secundum patres divinorum sermonum interpretes, una est essentia. Itaque duorum alterum sit oportet, aut unam actionem in Christo dicentes, unam quoque essentiam dicamus; aut, si veritatis studiosi sumus, duasque essentias ex Evangelii et patrum doctrina confitemur, duas itidem actiones consentanee eas comitantes fateamur. Nam cum divinitatis ratione Patri consubstantialis sit, aequalis quoque quantum ad actionem erit. Ac rursus, cum idem ratione humanitatis nobis sit consubstantialis, par etiam quantum ad operationem erit. Ait quippe beatus Gregorius episcopus nyssenus: „Quorum actio una est, horum prorsus et vis eadem.“ Omnis enim actus et operatio est potentiae perfectio. Fieri porro nequit, ut increatae et creatae naturae una sit natura, vis et operatio. Quod si unam in Christo actionem dixerimus, nihil

afferri poterit, quin Verbi divinitati animae intelligentis affectiones, puta metum, moerorem et mortis angores attribuamus.

61. *Adversariorum evasio. Auctoris instantia.* — Si dixerint, equidem sanctos patres, cum de Trinitate disputarent, hoc adstruxisse, „quorum una sit essentia, eorum et unam actionem esse: et quorum dispar sit essentia, horum quoque disparem esse actionem;" sed non aequum esse, ut ea quae de divinitate dicuntur, ad incarnationem detorqueamus; his ita respondebimus: Si de divinitate solum hoc a patribus dictum est, ac non etiam post incarnationem Filius eandem quam Pater actionem habet, profecto nec ejusdem cum eo substantiae erit. At cui tandem illud assignabimus: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* (Joan. 5, 17.), et: *Quae videt Patrem facientem, haec et Filius similiter facit* (ibid. 19.), et: *Si mihi non creditis, operibus meis credite* (Joan. 5, 21.), et: *Opera quae ego facio ipsa testimonium perhibent de me*, et: *Sicut Pater suscitat mortuos et vivificat: ita et Filius quos vult, vivificat* (Joan. 5, 21.)? Haec enim omnia non modo eum, etiam post incarnationem, Patri consubstantialem esse osten-

dunt, sed et eandem cum illo actionem servare.

62. Ac rursus, si providentia totius universi non solum ad Patrem et Spiritum sanctum sed etiam ad Filium, necnon post incarnationem spectat, profecto cum ipsa sit actio, sequitur eum eandem cum Patre actionem habere.

Quod si ex editis miraculis Christum ejusdem cum Patre essentiae esse comperimus, Dei vero actiones miracula sunt; oportet ut etiam post incarnationem ejusdem cum Patre actionis sit.

Quod si una divinitatis et carnis ipsius actio est, haec composita erit, atque ita, aut diversam ille a Patre actionem habebit, aut etiam Patris actio composita erit. Si composita ipsius actio fuerit, sane et natura.

63. *Non inferri ex actione personam, vel vicissim.* — Quod si contendant una cum actione personam induci[1]), tum subjungamus: Si una cum actione persona inducitur, consentaneum vicissim est, ut et una cum persona actio inferatur. Atque ita fiet, ut si-

[1]) *Una cum actione personam induci,* scil. actionem sequi personam, adeo ut tot sint personae, quot actiones.

cut tres sunt personae sive tres sanctae Trinitatis hypostases, sic tres quoque actiones sint: aut contra quemadmodum una est actio, ita una quoque persona et hypostasis. Atqui sancti patres hoc una voce docuerunt, ea quae ejusdem substantiae sunt, ejusdem quoque actionis esse.

Deinde vero, si persona una cum actione infertur, qui nec unam, nec duas Christi actiones dicendas praescripserunt, proinde neque personam unam, neque duas dicere praeceperunt.

64. *Exemplum Basilio aliique familiare.* — Sed et in candenti gladio, uti tum ignis, tum ferri naturae servantur, ita et duae actiones et earum effecta. Nam et ferrum secandi, et ignis urendi vim habent; ut sectio quidem actionis ferri opus sit, ustio autem ignis: ac discrimen tum in ferri ardenti sectione, tum in secta ustione servatur; tametsi post hujusmodi unionem, nec ustio citra sectionem sit, nec sectio sine ustione: nec quia duplex est naturalis actio, duos proinde candentes gladios dicimus; nec rursus, quia unus dumtaxat incensus est gladius, ob eam causam substantialem horum distinctionem confundimus. Eodem modo in Christo quoque divinitatis quidem ipsius divina et omnipotens

operatio est: humanitatis autem ipsius humana et nostrae similis. Humanae porro actionis opus id fuit, quod manu puellam tenuerit atque traxerit; divinae autem quod eam ad vitam revocaverit. Aliud enim hoc et aliud illud est; tametsi in theandrica seu in Dei simul et hominis actione nequeant disjungi. Quod si, quia una Domini persona sive hypostasis est, una quoque operatio futura est; profecto etiam, eo quod una persona sit, una quoque substantia erit.

65. Et rursus, si operationem unam in Domino dicamus, aut divinam esse, aut humanam, aut neutram fatebimur. Si divinam, Deum tantummodo ipsum nostra vacuum humanitate asseremus. Si humanam, hominem illum purum impie adstruemus. Si denique nec divinam, nec humanam, ne Deum quidem, nec hominem, nec Patri, nec nobis esse consubstantialem statuemus. Contingit enim ex unione identitas secundum hypostasim, nec ob id tamen naturarum discrimen aufertur. Servata autem naturarum distinctione, plane servabuntur etiam earum operationes. Nulla enim natura est actionis expers.

66. *Actio naturalis, naturae index et nota.* — Insuper, si una Christi Domini

actio est, aut creata erit, aut increata; neque enim media alia operatio interjecta est, uti nec natura. Quare si creata est, solam creatam naturam indicabit: sin autem increata, solam increatam essentiam exprimet. Nam quae naturalia sunt, ea cum naturis congruant necesse est. Neque enim fieri potest, ut natura exsistat, quae minime perfecta sit. Ceterum actio naturae consentanea ex iis non est, quae extra sunt. Quod exinde perspicuum fit, quod sine operatione naturae consentanea nec esse, nec cognosci ulla natura potest. Ex eo enim quod aliquid agit, naturae suae argumentum edit, ab eo quod est minime desciscens.

67. Praeterea si una Christi actio est, eadem et divinarum et humanarum rerum erit effectrix. Atqui nulla res est, quae in naturali suo statu manens contraria efficere queat. Neque enim ignis refrigerat et calefacit: neque aqua exsiccat et humectat. Quonam pacto igitur ille qui natura Deus est et natura factus est homo, unica actione tum miracula ediderit, tum passiones obierit?

Quod si Christus mentem humanam assumpsit, hoc est, animam ratione et intelligentia praeditam, cogitabit: ac proinde quia cogitatio est mentis actio, Christus certe,

quatenus homo est, actuosus est, et semper actuosus.

68. *Christi passio actio est.* — Quin etiam sapientissimus et magnus ille vir sanctus Joannes Chrysostomus, in Actorum explanatione homilia secunda (hom. 1. n. 3.) sic loquitur: „Haud quispiam aberraverit, si ipsius quoque passionem *actionem* appellarit. In eo enim quod omnia perpessus est, ingens illud atque mirandum opus patravit, mortem destruens aliaque omnia operans."

69. *Christi actiones utriusque formae communiter.* — Jam si omnis operatio ita definitur, ut sit naturae cujuspiam substantialis motus, sicut harum periti tradiderunt, ubinam tandem aliquis naturam immobilem aut operationis expertem novit, aut ejusmodi operationem invenit, quae potentiae naturalis motus non esset? Unam porro naturalem actionem Dei et creaturae nemo prudens concesserit, auctore beato Cyrillo[1]). Nec enim

---

[1]) Μίαν δὲ φυσικήν. *Unam porro* etc. Monotheletae post Severum hoc Cyrilli loco (*in Joan.* p. 351) nitebantur: *Cum archisynagogi filiam suscitavit, dicendo, „Puella surge", tenuit manum ejus; jussu quidem vitam reddens, quo omnia condidit, tamquam Deus, itemque propriae carnis,* μίαν τε καὶ συγγενῆ δι' ἀμφοῖν δεικνὺς τὴν ἐνέργειαν, *unam et*

humana natura Lazarum a mortuis excitat (Joan. 9, 1.); nec rursus lacrymatur divina potentia (lacrymae siquidem humanitatis propriae sunt; vita autem verae illius ac subsistentis vitae): sunt tamen utraque his communia, quia una eademque persona est. Nam unus quidem Christus est, atque una ejus persona seu hypostasis: ceterum duas naturas habet, deitatis nimirum et humanitatis suae. Et quidem claritas naturaliter ex divinitate prodiens utrique substantiae communis effecta est ob personae identitatem;

---

congenerem per utramque operationem edens. Maximus *Dial. cum Pyrrh.* necnon epistolis ad Nicandr. et ad monachos Sicil. reponit, sanctum doctorem alio loco (*Thes.* lib. XXXII. assert. 2) dixisse, ὅτι ποιητοῦ καὶ ποιήματος μίαν ἐνέργειαν οὐκ ἄν τις δοίη σωφρόνως. *Unam factoris et facturae operationem esse prudens nemo concesserit*; et rursum, *eorum quae diversae naturae sunt, diversam esse operationem:* nec non, *quae sunt ejusdem operationis, ejusdem substantiae.* Quamobrem Cyrillum, ut ostenderet unam esse operationem divinitatis, sive cum carne, sive extra carnem, unam dixisse quae per utramque edita sit, quando Verbum assumpta carne, non solo jussu, miracula patravit, sed et contactu, corporum more, ut palam faceret carnem suam vivificam esse, quae suiipsius, non alterius esset; eo fere modo quo ignis unitus cum ferro efficit, ut ferrum comburat, adeo ut adustio ferri ipsius, nedum ignis, propria sit.

et rursus ob carnem, quae humilia erant, utrique naturae communia fuere. Unus enim et idem est, qui et hoc et illud est, nempe Deus et homo; ejusdemque sunt, tum quae divinitati, tum quae humanitati conveniunt. Etenim divina signa edebat, at non sine carne: caro rursus humilia, at non seorsim a divinitate. Nam et patienti carni conjuncta erat divinitas, impassibilis perseverans, passionesque salutares reddens et perficiens: ac rursus operanti Verbi divinitati mens sancta copulata erat, cogitans et intelligens ea quae peragebantur.

70. At divinitas quidem corpori praerogativas suas impertiebat, cum interim ipsa corporis dolorum immunis maneret. Non enim, quemadmodum Verbi divinitas per carnem operatur, ita etiam per divinitatem caro ipsius perpetiebatur. Divinitatis enim organum caro fuit. Quamquam igitur a prima conceptione nullum omnino inter utramque formam divisio locum invenit, verum unius personae actiones, quovis tempore editae sint, utriusque formae exsisterunt; nos tamen ea, quae citra separationem gesta sunt, nullo modo confundimus, sed quid cujusque formae esset, ex operum qualitate cognoscimus.

71. *Verbi nutu humanitas sua exsequebatur.* — Quocirca Christus secundum utramque naturam suam operatur, ac in eo utraque natura cum alterius communione operatur: Verbo nimirum quae Verbi sunt, cum auctoritate et potentia deitatis efficiente, hoc est regia omnia et quae principatum decent: corpore autem, quae sunt corporis exsequente, ad Verbi sibi uniti, cujus etiam proprium factum est, arbitrium. Neque enim suopte nutu ad naturales affectus prosiliebat, nec rursus molesta refugiebat ac detrectabat, aut ea quae externe ingruebant, patiebatur; sed secundum naturae conditionem movebatur, Verbo volente certoque consilio permittente ipsum pati et agere quod proprium erat, ut per opera veritati naturae fides adstrueretur.

72. *Humana Christus divino modo agebat, et e contra.* — Quemadmodum autem supra quam substantia ferat, virgineo partu substantiam induit, ita etiam supra quam ferat humana conditio, ea quae hominum sunt agebat; ut cum in fluxa minimeque stabili aqua terrenis pedibus gradiebatur, non ut terrae instar aqua obduresceret, sed ut superexcellenti divinitatis potentia ita compararetur, ut nequaquam diffluеret, nec

corporeorum pedum gravitati cederet. Non enim humano more humana factitabat, qui non homo solum, verum et Deus esset (unde passiones quoque ipsius vivificae fuerunt et salutares), nec divina rursum divino modo agebat; quippe qui non Deus tantum, sed insuper homo erat: quamobrem tactu, et sermone, aliisque ejusmodi adminiculis, divina signa patrabat.

73. *Monotheletarum responsio. Nullius rei status ex comparatione cognoscitur.* — Sin autem quis dicat: Non submovendae humanae actionis gratia unam in Christo actionem dicimus; sed quia humana actio, ut contra divinam actionem distinguitur, dicitur passio, hacque ratione unam in Christo actionem docemus; reponemus eadem quoque ratione, illi qui naturam unam asserunt, non tollendae humanae causa hanc adstruere; sed quia humana natura, cum ex adverso divina natura distinguitur, patibilis dicitur. Absit autem hoc a nobis, ut ad humanam actionem a divina distinguendam, humanum motum passionem appellemus. Nullius enim rei, ut universe dicam, exstantia aut status ex comparatione et collatione cognoscitur, aut definitur. Hoc enim pacto res quae sunt, sibi mutuo causae esse invenirentur. Nam

cant. Nam et numerus haud raro permutatione nominum indicatur, quemadmodum et dicendo, quod divinum et humanum est. Differentia enim rerum earum est differentia, qua inter se differunt; quo autem pacto differant, quae non sunt?

CAPUT XVI.

Adversus eos qui dicunt: Si duplicis naturae et actionis est homo, necesse est tres esse in Christo naturas, totidemque actiones dicere.

75. *Quivis homo duplicis naturae.* — Quivis homo, cum ex naturis duabus, puta anima et corpore, compositus sit, eaque in seipso invariabilia habeat, duae subinde naturae dicetur. Amborum enim proprietates etiam post unitionem retinet. Neque enim corpus immortale est, sed interitui obnoxium; nec anima mortalis, sed immortalis: nec rursum corpus invisibile est, nec anima oculis corporeis conspici potest: sed haec quidem rationalis, intelligens et incorporea est; illud autem crassum, aspectabile et ratione carens. Non unius autem naturae sunt ea, quae essentiae ratione ex opposito dividuntur: non ergo anima et corpus ejusdem sunt essentiae.

Ac rursus, si animal rationale, mortale, homo est; omnis autem definitio subjectas

naturas explicat: profecto cum non idem natura sit rationale atque mortale, sequitur ergo, ut secundum definitionis suae normam homo non sit unius naturae.

76. *Unius naturae omnes homines sunt sumpta natura pro specie. Quin et omnes res creatae. Neutro modo in Christo una natura est.* — Quod si quandoque unius naturae homo esse dicatur, tunc speciei loco naturae nomen usurpatur; ut dum dicimus, nulla naturae differentia hominem ab homine discrepare; imo cum eodem modo omnes homines coagmentati sint, ex anima et corpore compositi, singulique duae sint naturae, sub unam proinde definitionem redigi. Neque id a ratione alienum videtur; quippe cum sacer Athanasius in ea oratione, quam scripsit adversus illos, qui Spiritum sanctum impie deprimebant, unam omnium rerum conditarum, qua sunt conditae, naturam esse dixerit, ad hunc modum loquens: Quod autem Spiritus sanctus supra res creatas emineat, aliudque sit praeter creaturarum naturam, ac proprius divinitatis, hinc rursum perspicere licet. Quidquid enim communiter et in multis consideratur, nec alicui uberius, alicui parcius inest, essentia nominatur (secundum sensum in epist. 2. *ad Serap.*, versus finem.).

Quia igitur omnis homo ex anima et corpore compositus est, ob eam causam una omnium natura dicitur. In Domini autem persona naturam unam dicere non possumus. Nam et utraque natura proprietatem naturalem, etiam post unitionem, retinet, nec christorum speciem reperire sit. Neque enim alius ex divinitate et humanitate Christus exstitit, qui idem Deus esset et homo[1]).

77. Ac rursus: Non idem est secundum speciem unum esse, atque unum esse secundum corporis et animae substantiam. Siquidem unum secundum hominis speciem, exactissimam in omnibus hominibus similitudinem ostendit: at unum secundum animae et corporis essentiam, ipsum illorum esse interimit, eaque prorsus

---

[1]) Cf. quae supra annotavimus ad c. 3. n. 7. Iterum hic et in n. seq. abnuit concedere, hominem ex anima et corpore constantem esse unam substantiam οὐσίαν, seu animam et corpus in homine constituere unam naturam. Timet enim, ne inde sequatur, vel animae cum corpore confusio et unius naturae in alteram commutatio, vel in Christo unam esse naturam. Verum neutrum est timendum, dummodo prae oculis habeantur, quae patres dextere et sagaciter animadvertunt (cf. *opusc.* IX, 186. ss. annot.) de discrimine unionis Verbi cum natura humana assumpta et ab unione animae cum corpore.

in nihilum redigit. Aut enim alterum in alterius essentiam migrabit, aut ex aliis aliud efficietur, ac sic ambo mutabuntur, aut intra metas suas consistentia duas naturas constituent. Non enim quantum ad essentiam attinet, idem sunt corpus et res incorporea. Quocirca necesse non est, ut qui unam in homine essentiam dicimus, non propterea quod eadem qualitas sit animae et corporis, sed propter exactissimam individuorum quae ad eandem speciem referuntur aequalitatem, unam quoque in Christo, ubi species ejusmodi nulla est, qua multae personae contineantur, dicamus naturam.

78. Huc accedit, quod omnis compositio ex his, quae proxime componuntur, constare dicitur. Non enim domum ex aqua et terra, sed ex lateribus et lignis constructam esse dicimus. Alias dicendum foret hominem ex quinque ut minimum naturis conflatum esse; nempe ex quatuor elementis et anima. Sic et in Domino nostro Jesu Christo, non partium partes spectamus, sed quae proxime composita sunt, hoc est divinitatem et humanitatem.

Deinde vero, si, quia hominem duabus naturis constare dicimus, tres proinde in Christo naturas dicere cogemur, vos quoque

qui ex duabus naturis hominem esse dicatis, Christum ex tribus naturis compositum esse itidem asseretis. Quod etiam de actionibus dicendum erit: consentanea enim naturae actio sit oportet. Quod autem homo duplicis naturae dicatur et sit, testis est Gregorius Theologus (ep. 101. ad Cledon. 1.); „Duae enim, inquit, naturae sunt, Deus et homo: quandoquidem duae quoque anima et corpus." Ac rursus in Oratione de baptismo (40. n. 8.) haec ait: „Cum autem duplici natura constemus, anima nimirum et corpore, altera quidem visibili, altera autem invisibili, duplex quoque est baptismus, nempe per aquam et Spiritum."

CAPUT XVII.

De eo quod carnis Domini natura et voluntas deificata sit.

79. *Carnis Christi deificatio, ut intelligenda.* — Illud autem scire operae pretium est, quod Domini caro [1]) deificata sit, ejusdem-

[1]) *Domini caro* i. e. natura humana assumpta, quo sensu dicitur *Verbum caro factum est* Joan. 1, 14. Haec autem deificata fuit non solum per qualem cunque participationem praerogativarum divinarum, sed per *unionem hypostaticam*, vi cujus, sicut dici potest Deus factus est homo, ita etiam homo est Deus.

que deitatis consors, quin et Deus esse dicitur; sic enim Gregorius Theologus (or. 45. al. orat. 42. n. 9.) loquitur: „Quorum alterum deitate donavit, alterum deitate donatum est, et, audacter dicam, ejusdem deitatis consors. Quodque et id quod unxit, homo factum sit, et Deus, id quod unctum est.“ Non ob naturae immutationem, aut conversionem, alterationem, aut confusionem ista dicuntur. Nec enim haec verba naturae mutationem ullam significant, sed potius dispensationis unionem, seu secundum hypostasim, quatenus ita Deo conjuncta est, ut ab eo divelli non possit: atque ob id etiam quod naturae inter se vicissim immeent, veluti ferri quoque dicimus ignitionem. Velut enim humanationem citra mutationem et conversionem confitemur; sic item carnis deificationem factam esse censemus. Neque enim quia Verbum caro factum est, propterea e divinitatis suae gradibus divinisque illi competentibus dotibus excessit: nec rursus caro deificata a natura sua vel naturalibus suis proprietatibus descivit. Nam post unitionem tum naturae inconfusae, tum earum illaesae proprietates sunt. Caro autem Domini divinarum actionum opibus affluxit, ob sincerissimam illam cum Verbo unionem, quae est

secundum hypostasim: sic tamen ut proprietatum naturalium jacturam nullam pertulerit. Non enim propria vi, sed ob unitum sibi Verbum divina patrabat; Verbo nimirum vim suam per illam exercente. Nam et candens ferrum eo non urit, quod urendi vi a natura polleat, sed quod ex conjunctione cum igne vim eam contraxerit.

80. *Ut item deificata voluntas humana.* — Itaque eadem caro suapte natura mortalis erat, et ob hypostaticam cum Verbo unionem vitam conferebat. Consimili modo voluntatis quoque deificationem docemus, non quod naturalis motio immutata fuerit, sed quod divinae ipsius ac praepotenti voluntati unita sit, Deique facti hominis voluntas evaserit. Quo etiam factum est, ut cum latere vellet, id ex se non potuerit (Marc. 7, 24.): quia nempe Deo Verbo placebat, ut vere sibi inesse humanae voluntatis infirmitatem ostenderet. Rursumque volendo leprosi mundationem patravit (Matth. 8, 3.), propter unionem cum divina voluntate.

81. Sciendum autem est, naturae et voluntatis deificatione perquam liquido et expresse duas naturas et voluntates declarari. Sicut enim ignitio non rei ignitae naturam in ignis naturam mutat, verum et id quod

ignitum est et id quod ignitum fecit, ostendit: sic etiam deificatio non unam compositam naturam facit, sed duas unionemque secundum hypostasim. Ait quippe Theologus Gregorius (or. 45. n. 9.): „Quorum alterum deificavit, alterum deificatum est.“ Dicendo enim, *quorum* et *alterum*, duas profecto res indicavit.

CAPUT XVIII.

Iterum de duplici voluntate arbitriique libertate, mente item scientiaque, et sapientia duplici.

82. *Assumpta natura humana, ut ipsa in Christo victrix fieret diaboli.* — Quandoquidem Christum perfectum Deum ac perfectum hominem dicimus, plane omnia quae tum Patri, tum matri naturalia sunt, ei tribuamus. Homo quippe factus est, ut quod victum fuerat vinceret. Haud enim ejus imbecillitatis erat ille, qui omnia potest, quin omnipotenti sua virtute hominem ex tyranni dominatu eripere valeret. Verum tyrannus querelae occasionem habuisset, si postquam hominem ipse vicerat, illata vi a Deo spoliatus esset. Quocirca Deus pro sua misericordia, et erga homines benevolentia homo fit, quo simile similis opera instauret.

83. *Assumpta anima atque mens humana, contra apollinaristas.* — Quod autem homo sit animal ratione et intelligentia praeditum, nemo ierit inficias. Quinam igitur factus est homo, si carnem inanimatam aut expertem mentis animam suscepit. Hoc enim nequaquam homo est. Quid vero rursum ex assumpta ab eo humanitate emolumenti ad nos rediit, si illi, qui primario contraxit labem, salus allata non est; neque id actum fuit, ut per conjunctionem cum divinitate novaretur et robur obtineret? Nam curatum non fuit, quod assumptum non est; quapropter totum hominem assumpsit, illamque adeo ipsius partem, quae obnoxia morbo fuerat, ut toti salutem largiretur. Nulla porro mens usquam fuerit, quae sapientia et cognitione destituta sit. Nam si iners et sine motu, nulla prorsus ratione exsistit.

84. *Mens in homine τὸ κατ᾽ εἰκόνα Verbi et carnis media.* — Itaque Deus Verbum, id quod ad sui imaginem erat instaurare volens, factus est homo. Quid vero illud fuit quod esset ad imaginem, praeterquam mens? Itane omisso potiori, quod deterius erat assumpsit? Mens siquidem in Dei et carnis meditullio est: carnis nimirum ut contubernalis, Dei autem ut imago. Mens itaque menti

jungitur, atque inter Dei puritatem et carnis crassitiem intercedit. Nam si Dominus animam mente vacuam assumpsit, bruti utique animam assumpsit.

85. *Apollinaristarum objectio solvitur. Anima et caro pro homine in Scriptura.* — Quod si evangelista Verbum carnem factum fuisse dixit, sciendum est in sacra Scriptura animam nonnunquam hominem appellari, ut in illo loco: *In septuaginta quinque animabus ingressus est Jacob in Aegyptum* (Gen. 46, 27. ap. LXX; Act. 7, 14.). Nonnunquam item carnem, ut est illud: *Videbit omnis caro salutare Dei* (Isa. 40, 5; Luc. 3, 6.). Ac proinde Dominus non caro inanima, nec mente vacua, sed homo factus est. Ait quippe ipse: *Quid me caedis, hominem qui veritatem locutus sum vobis* (Joan. 8, 40.)? Assumpsit igitur carnem anima rationali et intelligente animatam, quaeque, sicut carnis principatum tenebat, ita rursus divinitati parebat ab eaque regebatur.

86. *Voluntas humana Christi divinae subdita.* — Atqui ille quidem naturaliter, et ut Deus et ut homo habebat ut vellet: ceterum divinam ipsius voluntatem humana sequebatur, eique subdita erat, ut quae propria sententia non moveretur, verum ea demum

vellet, quae divina ejus voluntas ipsam volebat velle. Permittente siquidem divina voluntate, naturaliter ea quae sibi propria erant patiebatur. Etenim cum mortem detrectaret, hanc, divina ipsius voluntate ita ferente et concedente, naturaliter detrectabat, atque in mortis agonia erat. Rursus divina ipsius voluntate volente, ut humana voluntas mortem amplecteretur, voluntaria ipsi passio fuit. Non enim qua Deus dumtaxat morti se sponte tradidit, sed etiam quatenus homo. Unde nobis etiam animi audaciam adversus mortem comparavit. Ita quippe ante salutiferam passionem suam loquitur: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste* (Matth. 26, 39.). Illud porro constat, quod ut homo calicem bibiturus erat: non enim ut Deus. Quare tamquam homo calicem transire vult. Haec autem verba a naturali metu profecta sunt. *Verumtamen*, inquit, *non me voluntas fiat* (ibid.), hoc est, qua ratione diversae a te sum substantiae; *sed tua*, hoc est mea, quatenus eadem mihi ac tibi substantia est. Quae quidem iterum fortis animi verba sunt. Etenim anima Domini, qui benigna sua voluntate homo vere factus erat, cum naturalem infirmitatem ante experta esset, percepto doloris sensu ex corporis disjunctione, divina

rursum voluntate corroborata, adversus mortem audaciam concipit. Nam quia et totus Deus erat cum sua humanitate, et totus homo cum sua divinitate, ipse tamquam homo in se et per se id quod humanum erat, Deo et Patri subjecit, et Patri factus obediens, praestantissimam sese nobis formam et exemplum praebuit.

87. *Frustra ratio in homine, si desit illi libertas.* — Libere porro volebat tum divinae, tum humanae voluntatis ratione. Omni quippe naturae rationali libera voluntas a natura insita est. Quorsum enim alioqui partem rationalem habebit, si non libere ratiocinatur? Nam naturalem quidem appetitum summus Opifex brutis etiam indidit, quo ad suae naturae conservationem necessitate ducuntur. Cum enim ratione careant, ducere non possunt, verum naturali ducuntur appetitu. Ex quo fit, ut simul atque appetitus oritur, statim ad agendum prosiliant. Neque enim ratione aut consilio, aut consideratione, aut judicio utuntur. Ac proinde nec velut virtuti studentia laudantur, ac beata censentur; nec tamquam malum agentia plectuntur. Natura vero rationalis habet quidem naturalem appetitum, qui moveatur; ejusmodi tamen, ut in iis, quae naturae consen-

taneam rectitudinem servant, a ratione gubernetur ac componatur. Rationis enim praecellentia haec est, liberae potestatis voluntas: quam quidem naturalem motum in substantia rationali dicimus. Eaque de causa et cum virtutem colit, laudem obtinet, ac beata praedicatur; et cum se vitio dedit, punitur.

88. *Divinae et humanae voluntatis discrimen in Christo.* — Ergo volebat quidem Domini anima libere excitata, sed ea libere demum volebat, quae divina ipsius voluntas velle eam volebat. Non enim Verbi nutu caro movebatur, juxta ac Moses et sancti omnes divino nutu movebantur: verum idem ipse, cum et Deus et homo esset, tum divina, tum humana voluntate volebat. Ob eam causam non consilio ac sententia, sed naturalis potius facultatis ratione, duae Domini voluntates inter se differebant. Etenim divina ejus voluntas principii expers omnisque rei effectrix erat, utpote comitem potentia habens et pati nescia. At humana ipsius voluntas, tum ipsa in tempore initium habuit, tum eas passiones sustinuit, quae naturales et innocuae erant. Ac natura quidem omnipotens non erat; ut autem Dei Verbi vere ac naturalis facta erat, nihil quoque ipsa non poterat.

CAPUT XIX.

De theandrica seu deivirili actione.

89. Cum beatus Dionysius[1]) Christum novam quandam theandricam, seu Dei simul et viri, actionem nobiscum obiisse dicit, non ut naturales actiones tollat, unam ex humana et divina actionem conflatam docet (ad hunc enim modum unam quoque novam naturam ex divina et humana effectam diceremus; quia quorum actio una est, horum etiam, ut sentiunt patres, una est essentia), verum ita loquitur, ut novum illud et arcanum modum, quo naturales Christi actiones se explicant, arcano illi mutuae naturarum ipsius immeationis modo congruentem, humanum item vitae genus novum et admirabile, inque rerum natura incognitum; ac denique alternae illius communicationis, quae ex ineffabili unitione oritur, rationem indicaret. Non enim aut sejunctas actiones, aut naturas divisim operare dicimus, sed conjunctim utramque

---

[1]) *Cum b. Dionysius* scil. vulgatus Areopagita ep. 4. *ad Cajum.* Praeclare explicat, qua ratione Dionysius admittat καινήν τινα θεανδρικὴν ἐνέργειαν, qua locutione inepte abusi sunt monothelethae. Cf. supra c. 15. n. 69. ss.

nis expers: rursumque divina ipsius actio humanae ipsius actionis exsors non erat; verum utraque una cum altera considerabatur. Porro modus hic loquendi περίφρασις dicitur, quando quis duo quaedam una dictione complectitur. Quemadmodum enim igniti gladii incisam unam ustionem atque inustam sectionem dicimus, et tamen sectionem distinctam ab ustione esse, necnon alius aliusque naturae asserimus; ignis nempe ustionem, ac ferri sectionem: ad eundem modum theandricam unam Christi actionem dicentes, duas ambarum ipsius naturarum actiones intelligimus; divinitatis videlicet ipsius divinam, humanitatis autem humanam actionem.

CAPUT XX.

De naturalibus et inculpatis passionibus.

93. *Innoxiae passiones a Christo assumptae. Quaenam naturales et inculpatae passiones humanae.* — Christum porro naturales minimeque reprehendendas hominis passiones assumpsisse confitemur. Nam suscepit totum hominem et quaecunque hominis sunt,

---

semper actio divina, ut in primis cernitur in patratione miraculorum. Cf. l. 3. c. 15. n. 69. 71. ss.; l. 4. c. 1.

excepto peccato. Neque enim istud naturale est, neque a Creatore nobis insitum; verum superserente diabolo in libera nostra voluntate exsurgit, non tamen ut per vim nobis dominetur. Naturales porro et inculpatae passiones hae sunt, quae in arbitrio nostro sitae non sunt, quae nimirum in violati praecepti poenam humanae vitae irrepserunt: velut fames, sitis, defatigatio, labor, lacrymae, interitus, mortis fuga, metus et agonia, ex qua sudores et sanguinis guttae; auxilium ob naturae infirmitatem ab angelis allatum, aliaque id generis, quae quidem natura universo hominum generi conveniunt[1]).

Omnia igitur assumpsit, ut omnibus sanctitatem conciliaret. Tentatus est vicitque, ut victoriam nobis pararet, adversariique vicendi vim naturae conferret: quo videlicet natura jampridem victa, per quos insultus superata fuerat, suo tandem victori victoriam extorqueret.

94. *Christus tentatus absque interna suggestione.* — Ceterum malus ille extrinsecus, non suggestis cogitationibus, Christum adortus est, quemadmodum et Adamum. Nam

---

[1]) Cf. quae ex aliis patribus de hoc doctrinae capite annotavimus *opusc.* XIV, 160. ss.

ne illum quidem per immissas cogitationes, sed per serpentem impetivit. Dominus autem adversarii conatum propulsavit, et instar fumi discussit: ut quae ipsum invaserunt passiones atque ab eo superatae sunt, a nobis etiam facile vinci possent, sicque adeo novus Adam veterem salvaret.

95. *In eo naturaliter et supra naturam nostrae passiones.* — Denique naturales passiones nostrae et secundum naturam in Christo erant, et supra naturam. Etenim secundum naturam in illo ciebantur, cum naturam pati sineret quae carni erant propria: supra naturam autem, quia in Domino, quae naturalia erant, voluntatem minime praevertebant. Neque enim coactum quid in eo conspicitur, sed omnia voluntaria. Volens enim fame, volens siti, volens metu, volens morte affectus est.

CAPUT XXI.

De ignorantia et servitute.

96. *Christi anima ex unione ac omni ignoratione libera.* — Nosse oportet Christum ignorantem et servam naturam assumpsisse. Hominis quippe natura Dei conditoris sui serva est, nec futurorum pollet scientia.

Quare si de Gregorii Theologi sententia (or. 30. n. 15.), id quod videtur ab eo quod mente percipitur, distraxeris, serva et ignorans caro dicitur. Verum ob personae identitatem atque indivulsam unionem, Domini anima futurorum cognitione ut et reliquis mirabilibus locupletata est. Velut enim hominum caro suapte natura secundum hypostasim vivifica non est; Domini autem caro Deo Verbo unita, non quidem a naturali mortalitate exempta fuit, sed tamen ob hypostaticam cum Verbo unionem vivifica facta est, nec dicere fas est eam vel non vivificam fuisse, vel non semper esse: sic humana natura suapte quidem essentia futurorum notitiam non habet: at Domini anima ob unionem cum ipso Deo Verbo et hypostasis identitatem, ut reliquorum miraculorum potestate, sic etiam futurarum rerum, ut dixi, cognitione ditata fuit.

97. *Christus servus dici non potest: licet natura quam assumpsit ex semet serva sit. Nestorianae haeresis dicere quod Christus servus sit.* — Illud quoque sciendum est, eum ne servum quidem[1]) dicere nos posse:

---

[1]) *Non servum quidem.* Christus dici nequit *servus* sensu presso et stricto, quatenus hoc vocabulo designatur *conditio filiationi opposita*; sensu vero *laxiori* quatenus designat eum, *qui alterius voluntati*

servitutis enim et dominationis vocabula non naturas, sed quae ad aliquid referuntur, indicant, ut paternitatis et filiationis voces. Haec enim non essentiam, sed relationem declarant. Sicut ergo de ignorantia a nobis dictum est, si exsilibus cogitationibus, hoc est subtilibus animi considerationibus, id quod creatum est ab increato sejunxeris, servilis est caro, nisi Deo Verbo copulata esset. At cum semel secundum hypostasim unita sit, quonam pacto serva erit? Cum enim Christus unus sit, sui ipsius profecto et servus et Dominus esse non potest. Haec enim non ex iis sunt, quae absolute dicuntur, sed quae relatione ad alterum. Cujusnam igitur servus erit? Patrisne? Ergo non omnia quae habet Pater, Filii quoque sunt. Siquidem Patris servus est, sui autem ipsius minime. Quonam autem modo de nobis, qui per eum adoptati sumus, Apostolus ait: *Itaque jam non est servus, sed filius* (Galat. 4, 7.), siquidem ipse servus exsistat? Ex quo patet eum appellatione sola dici servum, cum hoc minime sit, verum nostri causa servi formam susceperit, servusque nobiscum sit vocatus. Nam

---

obsequitur, dicitur et a patribus nonnullis, imo et in V. T. servus. Cum tamen in N. T. ejusmodi appellatio non occurrat, ea sine explicatione non est adhibenda.

cum ab omni passione immunis esset, nostri causa passionibus servivit, salutisque nostrae ministerio perfunctus est. Illi autem qui servum eum dicunt, unum Christum ad instar Nestorii in duos dividunt. At nos herum ipsum dicimus omniumque creaturarum Dominum, unum Christum, eundem simul Deum atque hominem, et qui sciat omnia; *In ipso enim sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi* (Coloss. 2, 3.).

CAPUT XXII.

De profectu.

98. *Christi profectus in sapientia et gratia. Gratia Christi animae ex unione et ut in capite et fonte.* — Proficere autem sapientia et aetate et gratia idcirco dicitur (Luc. 2, 52.), quod aetate quidem cresceret; per aetatis autem augmentum sapientiam, quae in se erat, in lucem proferret; ac propterea quod hominum in sapientia et gratia progressum paternaeque voluntatis expletionem, hoc est, hominum in Deum fidem atque salutem, profectum suum duceret, ubique quod nostrum erat sibi vindicans. Qui autem sic eum sapientia et gratia profecisse ajunt, tamquam horum incrementum acciperet, non a

primo carnis ortu factam esse unionem asserunt, nec unionem secundum hypostasim tuentur; verum vanissimo Nestorio potius auscultantes, unionem quandam secundum affectionem et respectum, ac nudam inhabitationem prodigiose fingunt, *nescientes nec quae dicunt, nec de quibus affirmant* (1. Tim. 1, 7.). Nam si caro a primo statim ortu vere Deo unita est, imo potius in ipso exstitit, et identitatem secundum hypostasim cum eo habuit; qui fieri potuit, ut non omnibus prorsus sapientiae gratiaeque dotibus affluxerit? Non quidem ut gratiam participaret, nec per gratiam in communionem eorum quae Verbi erant veniret; quin potius ob unionem illam secundum hypostasim, cum humana divinaque unius Christi propria facta essent, quippe qui Deus simul homoque erat, gratiam et sapientiam, et bonorum omnium plenitudinem fontis instar mundo profuderit.

CAPUT XXIII.

De timore.

99. *Timor duplex. Quis timor naturalis, et ut in Christo.* — Timoris nomen duplicem habet intellectum. Est enim timor naturalis, quando anima sejungi non vult a corpore ob

naturalem affectionem et necessitudinem, qui ex ipsomet ortu ab opifice ei insita est, qua fit ut pertimescat, angatur et mortem recuset. Cujus timoris haec definitio est: Timor naturalis est vis sibi esse vindicandi cum contractione. Nam quia cuncta ex nihilo a Conditore rerum producta sunt, idcirco naturaliter esse appetunt, haudquaquam vero non esse. Illis autem a natura proprium est, ut in ea ferantur, quorum ope consistunt. Quocirca Dei quoque Filius, cum factus esset homo, hunc appetitum habuit, suam quidem erga illa quae naturam constituunt propensionem ostendens, tum cibi potusque et somni cupiditate, tum facto horum ex naturae legibus periculo; in iis autem quae interitum pariunt, fugam praetendens, ut passionis tempore mortis timore voluntarie compressionem admiserit. Quamquam enim naturae lege fiebant, quae fiebant; at non ut in nobis vi et necessario. Ea siquidem quae natura erant, sponte et libens suscepit. Ac proinde metus hic et trepidatio pavorque, naturalis et inculpata, nec subjecta peccato affectio est.

100. *Quis non naturalis. Hunc Christus non admisit.* — Est rursus aliud timoris genus, quod ex cogitationum defectione et diffidentia, exque eo quod quis mortis horam

ignoret, exsurgit: ut cum noctu, oborto aliquo strepitu, timore afficimur: qui quidem timor non naturalis est, sicque definitur: Timor non naturalis est improvisa contractio. Hunc porro timorem Dominus non assumpsit. Quapropter nunquam timuit, nisi passionis tempore: etsi alioqui certo consilio saepe se subduxit. Non enim tempus ignorabat.

101. Quod autem vere timuerit, testis est sanctus Athanasius in Oratione adversus Apollinarium (l. 1. n. 16.) his verbis: „Ob eam causam dicebat Dominus: *Nunc anima mea turbata est* (Joan. 12, 27.). Quod autem ait, *nunc*, idem est ac, cum voluit. Attamen id quod erat ostendit. Non enim illud quod non erat, ac si adesset, nominavit: perinde scilicet ac si in speciem dumtaxat fierent ea quae dicebantur. Natura enim ac vere omnia fiebant.“ Ac post alia (l. 2. n. 13.): „Nullo autem modo divinitas passionem recipit sine corpore quod patiatur, nec sine anima quae tristetur ac turbetur, turbationem moeroremque ostendit: neque anxia est, et exorat mente nequaquam anxia et exorante. Etenim quamvis non victae naturae consternatione ista contingerent, attamen facta sunt, ut quis esset palam innotesceret.“ Quod au-

tem non naturae succumbentis ignavia contingerent, quae fiebant, hinc liquet quod haud invitus ea sustinuerit.

CAPUT XXIV.

De Domini oratione.

102. *Quid oratio, atque ut Christus oraverit.* — Oratio est ascensus mentis in Deum: aut eorum quae consentanea sunt postulatio a Deo. Qui ergo fiebat ut Dominus in Lazari suscitatione ac passionis tempore oraret? neque enim sancta ipsius mens elevatione in Deum egebat, quippe quae semel Deo secundum hypostasim unita esset; nec rursum ei opus erat, ut quidquam a Deo postularet (unus enim est Christus), verum quia personam nostram sustinebat, id quod nostrum erat in seipso exprimens, sese nobis exemplum praebuit, docendo nos a Deo postularet et mentes ad illum erigere, perque sanctam mentem suam ascensum nobis ad Deum muniendo. Quemadmodum enim passiones tolerabat, ut nobis sicut dicebam, ascensum ad Deum sterneret, et pro nobis, velut Joanni aiebat, justitiam omnem impleret (Matth. 3, 15.), nosque cum Patre reconciliaret: sic etiam ut eum ceu principium et causam sui

honore afficeret, seque Deo minime adversari commonstraret. Nam quando Lazari causa dicebat: *Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem sciebam quia semper me audis; sed propter populum qui circumstat, dixi, ut credant, quia tu me misisti* (Joan. 2, 42.); annon cuivis perspicuum est eum non alia de causa his verbis usum esse, nisi ut Patrem, tamquam sui principium et causam honoraret, seque Deo nequaquam adversari ostenderet.

103. Rursus cum ita loquebatur: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu* (Matth. 26, 39.); annon quisvis liquido perspicit, eum idcirco sic esse locutum, ut nos Dei solius opem in tentationibus implorare, divinamque voluntatem nostrae anteponere doceret: insuper ostenderet, ea quae nostrae naturae erant, vere sua fecisse, duasque voluntates, naturales quidem illas naturisque ipsius congruentes, ceterum nequaquam contrarias vere habuisse? *Pater*, inquit, tamquam ejusdem cum ipso substantiae, *si possibile est*, non velut ignoraret ita loquens (ecquid enim Deo impossibile esse queat?), verum ut nos exinde voluntati nostrae divinam anteferre disceremus. Hoc

enim solummodo impossibile est, quod Deus non vult, nec permittit: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Tamquam Deus eandem cum Patre voluntatem habet: et velut autem homo humanitatis voluntatem naturaliter ostendit. Haec enim naturaliter mortem refugit.

104. Ad vero illud, *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me* (Matth. 27,46.)? quia personam nostram gerebat, pronunciavit. Neque enim Deum suum Patrem dixisset, nisi id, quod sub aspectum cadit, ab eo, quod intellectu capiebatur, subtili mentis imaginatione discretum fuisset. Nec rursum a sua unquam divinitate desertus fuit; sed nos eramus derelicti illi et contempti. Quamobrem personam nostram assumens haec deprecatus est[1]).

CAPUT XXV.

De appropriatione seu vindicatione.

105. *Duobus modis sibi aliquis quidpiam suum facit.* — Scire oportet duplicem esse

---

[1]) Haec derivata sunt ex Gregorii naz. *or. 30.* theol. 4. (*opusc.* XXIX, 256.). Haec praeclara verborum Christi explicatio haud infrequens est apud patres. Cf. *opusc.* XXII, 168. annot.

vindicationem, unam naturalem et substantialem, alteram personalem et secundum respectum. At naturalis quidem et substantialis est, qua Deus pro sua erga homines benevolentia, tum naturam nostram, tum omnia naturalia suscepit, natura et vere factus homo et ea expertus, quae in naturam nostram cadunt: quae vero personalis est et secundum respectum, tunc locum habet, cum quis affectione quadam, miseratione puta vel dilectione, alterius personam gerit, pro eo sermones nihil ad se attinentes illius vice proferens. Quo quidem vindicationis genere Dominus, tum maledictionem, tum derelictionem nostram aliaque ejusmodi, quae naturalia non sunt, sua ipse fecit: non ut ipse hoc esset, aut unquam exstiterit; sed quia personam nostram subiens, in nostrum ordinem se adscriberet. Quo sensu sumitur illud: *Factus est pro nobis maledictum* (Galat. 3, 15.).

CAPUT XXVI.

De corporis Domini passiones ipsiusque divinitatis impassibilitate.

106. Ipsum igitur Dei Verbum omnia carne pertulit, divina interim ac sola impassibili ipsius natura ab omni perpessione

immuni persistente. Nam cum unus idemque Christus, qui ex divinitate et humanitate compositus est, inque divinitate et humanitate exsistit, vere pateretur, pars quidem illa, quae naturali sua conditione hoc habebat, ut pati posset, patiebatur; ceterum ea, quae impassibilis erat, haud simul patiebatur. Nam anima quidem, passibilis cum sit, tametsi inciso corpore ipsa minime incidatur, una tamen cum corpore dolorem persensit: at deitas quia impassibilis est, nihil patiebatur dum corpus pateretur.

107. *Deus carne passus non per carnem: non passa deitas.* Illud porro sciendum, quod Deum quidem carne passum dicimus; divinitatem autem carne passam, aut Deum per carnem passum, non item. Sicut enim, si sole arbori illucente securis arborem inciderit, sol tamen nihil laesus manet; a fortiori impassibilis Verbi divinitas carni secundum hypostasim unita, patiente carne incolumis mansit. Et quemadmodum, si quis aquam ignito ferro infundat, id quod ita comparatum est, ut ab aqua afficiatur, hoc est ignis, ab aqua exstinguitur, ferrum autem omnis injuriae expers manet (non enim a natura id habet, ut ab aqua labefactetur), multo magis certe divinitas, quae sola ab omni perpessione re-

mota est, patiente carne nullam ipsa passionem admisit: quamvis alioqui ab illa inseparabilis esset. Non enim necesse est exempla esse rebus prorsus similia, ac hujusmodi, ut nihil omnino desideretur; quandoquidem in exemplis, tum id quod simile est, tum id quod diversum est, perspicere oportet, eo quod exempla sint. Nam quod omni ex parte simile est, ea ipsa res est, non exemplum, idque potissimum in Deo. Neque enim fieri potest, ut exemplum omnino simile reperiatur, sive cum de Deo, sive cum de incarnatione sermo habetur.

CAPUT XXVII.

Quod Verbi divinitas ab anima et corpore inseparabilis manserit, etiam in Domini morte: et quod una interim persona perstiterit.

108. Cum Dominus noster Jesus Christus ab omni peccati labe purus esset: *Non enim peccatum fecit,* qui peccatum tollit mundi; *nec dolus inventus est in ore ejus* (Isa. 53, 9; Joan. 1, 29.), morti nequaquam subjectus erat: siquidem per peccatum mors introivit in mundum (Rom. 5, 12.). Moritur itaque, mortem salutis nostrae causa suscipiens, ac seipsum Patri pro nobis hostiam offerens. In eum enim deliqueramus, eique proinde

redemptionis nostrae pretium pendendum erat, ut hoc pacto a condemnatione liberaremur. Absit enim, ut Domini sanguis oblatus tyranno fuerit. Accedit itaque mors, corporisque escam avide deglutiens divinitatis hamo transfigitur: atque degustato insonte ac vivifico corpore, ipsa interit, omnes quos olim absorpserat evomens. Velut enim tenebrae inducta luce submoventur, ita corruptio vitae appulsu depellitur, omnibusque accidit vita, corruptori autem interitus.

109. *Christi persona una, nusquam a se, etsi partibus distractis, divisa.* — Quamvis igitur Christus ut homo morem obierit, sanctaque ipsius anima ab immaculato corpore distracta sit, divinitas tamen a neutro, hoc est, nec ab anima, nec a corpore quoquo modo sejuncta est: neque propterea persona una in duas divisa fuit. Siquidem et corpus et anima simul ab initio in Verbi persona exsistentiam habuerunt; ac licet in morte divulsa sint, utrumque tamen eorum unam Verbi personam qua subsisteret, semper habuit. Quamobrem una eademque Verbi hypostasis tum Verbi, tum animae, tum corporis erat hypostasis. Neque enim unquam aut anima, aut corpus peculiarem atque a Verbi subsistentia distinctam subsistentiam

habuit; verum una semper fuit Verbi hypostasis et subsistentia, nec unquam duplex. Idcirco una quoque semper Christi persona fuit. Tametsi enim quoad locum anima a corpore sejuncta erat; hypostatice nihilominus per Verbum uniebatur.

CAPUT XXVIII.

De corruptione et corruptela.

110. *Corruptio duplex: priori genere corruptibile Christi corpus ante resurrectionem; posteriori, incorruptibile.* — Corruptionis vocabuli duplex est significatio. Nam et pro humanis hisce perpessionibus usurpatur, nempe fame, siti, lassitudine, clavorum perforatione, morte, seu animae a corpore separatione, aliisque id genus: quo quidem sensu corruptionis obnoxium fuisse Domini corpus dicimus: haec enim omnia sponte suscepit. Ac rursus corruptionis vox perfectam corporis in elementa ex quibus compositum est, dissolutionem exstinctionemque significat; quae etiam a plerisque διαφθορὰ appellatur. Quod quidem corruptionis genus Domini corpus expertum non fuit, ut ait David propheta: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* Ps. 15, 10.).

111. *Juliani et Gajani haeresis.* — Quocirca de priore corruptionis significatione, incorruptibile ante resurrectionem fuisse Domini corpus, ad instar vesani illius Juliani et Gajani[1]), asserere impium est. Nam si incorruptibile erat, non certe ejusdem nobiscum substantiae fuit: quin et hominum tantum opinione, ac non vere ea contigerit, quae contigisse evangelistae memorant, fames, sitis, clavi, lateris vulnus, mors. Quae si opinatione dumtaxat exstiterunt, illusio igitur ac mera larva erat humanitatis assumptae mysterium, atque adeo opinione ac non vere factus erit homo; et opinione ac non vere salus nobis allata erit: quod absit! et qui talia affirmant, a salute prorsus excidant.

---

[1]) Monophysitarum factio in plurimas divisa est sectas: quarum una, duce J u l i a n o ep. halicarnassensi, contendebat, corpus Christi fuisse plane incorruptibile, alioquin jam non una, sed duae fuissent in Christo naturae, cujus asseclae propterea dicti sunt ἀφθαρτοδοκῆται vel etiam *phantasiastae,* vel ab episcopo Gajano, quem in defuncti Timothei, patriarchae monophysitae alexandrini locum elegerunt, *gajanitae.* His adversabantur alii, qui tuebantur corpus Christi fuisse corruptibile, hinc φθαρτολάτραι, *corrupticolae,* vel *severiani* ab erroris auctore S e v e r o, quondam patriarcha antiocheno, vel *theodosiani* dicti sunt ab episcopo T h e o d o s i o, quem Gajano opposuere.

Nos vero salutem veram consecuti sumus et consequemur. Ceterum secunda corruptionis significatione incorruptibile corpus Domini confitemur, quemadmodum sancti patres nobis tradiderunt. Quin secundum priorem hunc quoque sensum post Salvatoris resurrectionem incorruptibile item corpus ipsius dicimus. Nam et corpori nostro Dominus resurrectionem, ac subinde incorruptionem per corpus suum donavit, ut qui et resurrectionis et impassibilitatis primitiae nobis factus sit. *Oportet,* ait divinus Apostolus, *corruptibile hoc induere incorruptionem* (1. Cor. 15, 53.).

CAPUT XXIX.

De descensu ad inferos.

112. Ob id porro deificata anima ad inferos descendit, ut quem admodum his, qui in terra versabantur, justitiae Sol ortus erat, ita etiam illis, qui subtus terram in tenebris et umbra mortis sedebant, illuceret: ac sicut iis qui in terra erant, pacem, captivis remissionem, coecis visum evangelizaverat, atque illis quidem qui crediderant salutis auctor exstiterat, incredulos autem infidelitatis arguerat: sic etiam eis, qui in inferno erant[1])

---

[1]) Οὕτω καὶ τοῖς ἐν ᾅδου, *Ita etiam illis qui in inferno erant.* Alludit ad hunc epist. 1. Petri

(1. Petr. 3, 19.). *Ut ipsi omne genu flecteretur, coelestium, terrestrium et infernorum* (Phil. 2, 10.). Hoc pacto, solutis illis, qui ab omni aevo vincti tenebantur, ipse rursus a morte ad vitam rediit, viam nobis ad resurrectionem sternens.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

De iis quae resurrectionem secuta sunt.

1. *Christus post resurrectionem impassibilis. Cur post eam cibum sumpserit. Humana omnia in eo integra.* — Postquam autem Christus a morte resurrexit, omnes quidem aegritudines exuit, puta corruptio-

---

3, 19. locum: *In quo et his qui in carcere erant spiritibus veniens praedicavit, qui increduli fuerant aliquando, quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noë*, etc. Propter quem Irenaeus lib. IV. c. 45. ait, Christum *descendisse in ea quae sunt sub terra, et evangelizasse remissam peccatorum exsistentem iis qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum ejus praenunciaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justi, et patriarchae, et prophetae, quibus similiter ut nobis remisit peccata.*

nem, famem, sitim, somnum, lassitudinem aliaque id generis. Nam etsi post resurrectionem cibum gustavit (Luc. 24, 43.), non tamen id naturae lege contigit: neque enim fame laboravit; sed certa dispensatione, ut fidem faceret, se vere ad vitam rediisse eandemque esse carnem, quae cum mortua fuisset, revixerat. Ceterum nullam naturae partem abjecit, non corpus, non animam. Quin potius et corpus et animam ratione et intellectu volendique et agendi facultate praeditam habuit, sicque in coelum ascendit, atque ad Patris dexteram sedet, divino humanoque modo salutem nostram volens: divino quidem, qua rebus omnibus providet, eas conservans et gubernans; humano autem conversationem suam, quam in terris gessit, mente recolens, vidensque et sciens se ab omni creatura rationali adorari. Sanctae etenim ipsius animae compertum est, tum quod Deo Verbo secundum hypostasim unita sit, tum quod una cum eo adoretur, uti Dei anima, ac non ut simpliciter anima. Quin hoc quoque ipsum quod e terra in coelum ascendit, ac denuo descensurus est, actiones sunt corporis circumscripti: *Sic enim,* inquit, *rursus veniet ad vos, quemadmodum vidistis eum euntem in coelum* (Act. 1, 11.).

CAPUT II.

De sessione ad dexteram Patris.

2. Porro Christum ad dexteram Dei et Patris sedere corporaliter dicimus: nec proinde loci instar esse Patris dexteram affirmamus. Qui enim fieri possit, ut qui circumscriptionis est expers, loco definitam dexteram habeat? Dextra enim et sinistra iis demum conveniunt, quae loco circumscribuntur. Quocirca per *paternae dexterae* vocabulum significamus divinitatis honorem et gloriam, in qua cum Dei Filius, tamquam Deus Patrique consubstantialis, ante secula esset, ad extremum caro factus corporeo quoque modo considet, in eandem nimirum gloriam adscita ipsius carne. Una enim eademque cum sua carne adoratione ab omnibus creatis rebus colitur.

CAPUT III.

Adversus eos qui ita objiciunt: Si duae naturae Christus est, aut creaturam colitis naturam creatam adorando, aut alteram naturam dicitis adorandam, alteram non adorandam.

3. *Christi caro, ut Verbi caro adoranda, non ratione sui.* — Dei Filium simul cum Patre et Spiritu sancto adoramus, corpore

quidem nudum antequam humanitatem assumpsisset, nunc autem eundem incarnatum hominemque factum, cum eo quod Deus est. Ac proinde ipsius caro suapte quidem natura, si subtili quadam consideratione id quod visibile est, ab eo quod ratione tantum intelligitur, distinxeris, nequaquam adoranda est, utpote creata, et cum Deo Verbo unita sit, propter ipsum et in ipso adoratur. Quemadmodum enim rex, et nudus et vestibus indutus adoratur; ac purpura quidem velut simplex calcatur et projicitur; postquam autem in regium indumentum adhibita est, tum honore et gloria afficitur, eaque conditione est, ut qui eam indecore tractarit, morte plerumque multetur: velut etiam simplex lignum non sic comparatum est, ut tangi non possit, ceterum ubi admoto igne carbo evasit, non quidem suapte vi, sed ob adjunctum ignem nec propius adiri, nec tangi omnino potest: non quod ea ligni natura sit, ut propiorem ad se accessum non ferat, sed quod jam carbo sit, seu lignum accensum: ad eundem quoque modum caro suapte quidem natura nequaquam est adoranda: sed cum incarnato Verbo adoratur, non quidem propter seipsam, sed propter Deum Verbum, quod secundum hypostasim ipsi copulatum

est. Neque enim fatemur nudam simplicem carnem adorari, verum Dei carnem sive Deum incarnatum (Cf. l. 3, c. 8.).

CAPUT IV.

Cur Dei Filius, non Pater, aut Spiritus sanctus, homo factus sit: quidque factus homo praestiterit.

4. Pater Pater est, et non Filius: Filius Filius est, et non Pater: Spiritus sanctus Spiritus, ac non Pater, nec Filius. Propietas enim immobilis est: quonam enim alio modo proprietas maneret, si moveretur exque alia in aliam transiret? Ob eam causam Dei Filius, hominis filius fit, ut proprietati immobilitas sua constet. Nam cum Dei Filius esset, factus est hominis filius, ex sancta Virgine carnem sumens, nec propterea ab ea proprietate quae Filium decet excedens.

5. *Notae et characteres divinae naturae. Cur Filius incarnatus.* — Hanc porro Dei Filius ut homo fieret causam habuit, ut id rursus homini beneficium afferret, cujus gratia illum a principio condiderat. Siquidem eum ad imaginem suam, intellectu et libertate praeditum effinxerat; nec non ad similitudinem suam, id est, omni virtutum genere perfectum, quantum quidem humanae naturae consequi datum esset. Haе quippe di-

vinae naturae veluti notae, nempe cura ac sollicitudine vacare, simplicitate, bonitate, sapientia et justitia pollere, atque ab omni vitio liberum esse. Porro cum hominem in eo statu constituisset, ut se ipsi comunicaret, eum etenim fecerat, ut corruptelae obnoxius non esset [1]), per sui communicationem ad incorruptionem eum subvehebat. Quoniam autem per mandati violationem imaginis divinae ductibus et characteribus obscuratis ac deletis, in malitiam provoluti divina communicatione orbati sumus: *Nam quae societas luci ad tenebras* (1. Cor. 6, 14.)? atque a vita exclusi in mortis interitum incidimus: quoniam, inquam, praestantius illud, quod nobis impertitus erat, minime custodivimus; idcirco ejus, quod deterius est, nostrae scilicet naturae, particeps ipse fit, ut per se quidem et in se imaginis similitudinisque decorem instauret, nos vero virtutibus ornatam agendae vitae rationem, per se nobis facile ad eam iter muniens, edoceat, ac per vitae communicationem ab interitu vindicet, factus ipse primitiae nostrae resurrectionis,

---

[1]) *Ut corruptelae obnoxius non esset* ἄφθαρτον: respicit Sap. 2, 23., ubi vulgata habet: *Deus creavit hominem inexterminabilem.* Similia habet Athanasius in praeclarissima orat. *de incarnatione.*

atque innovato vase quod obtritum et inutile redditum fuerat, nos demum ad sui cognitionem vocante Deo, a diaboli tyrannide ereptos, corroboret, et per patientiam et humilitatem ad debellandum vincendumque tyrannum erudiat.

6, *Quae per incarnationem praestita sint. Crucis Christi vis. Mors per Christi crucem utilior vita reddita.* — Enimvero cultus demum desiit: creatura ex divino cruore sanctitatem contraxit: arae templaque idolorum diruta sunt: Dei cognitio in animis hominum insita: consubstantialis Trinitas, increata colitur divinitas; unus, inquam, Deus verus, universorum conditor ac Dominus; virtutes studio sunt: resurrectionis spes per Christi resurrectionem donata est: homines, quos mancipio constrictos tenebant, daemones perhorrescunt: quodque mirificum est, haec omnia per crucem cruciatusque ac mortem gesta sunt: Evangelium, quo Dei cognitio patuit, toto orbe promulgatum est; non bello armisque et exercitibus adversarios fundens: verum homines pauci, nudi, pauperes ac literarum rudes, insectationibus ac verberibus afflicti, neci dati, eum qui in crucem actus mortuusque fuerat, praedicantes, doctos et potentés superarunt. Eorum enim comes

aderat omnipotens virtus ac potestas Crucifixi. Quin mors ipsa, quae terrorem maximum olim inferebat, prostrata fuit; et quae quondam odio et horrori erat, vita jam potior habetur. Haec Christi adventus praeclara facinora: haec ipsius potentiae indicia luculenta. Non enim, ut per Moysem, populum unum ex Aegypto ac servili Pharaonis jugo dissectis maris undis liberavit (Exod. 14, 16.), verum omne potius humanum genus ex mortis interitu et acerba peccati tyrannide vindicavit: non quidem ad virtutem vi adigens; non terra obruens, non flammis exurens, non peti saxis peccatores jubens, verum mansuetudine ac lenitate homines ad virtutem amplexandam alliciens, atque ita comparans, ut pro ea adipiscenda labore et certamina laeti susciperent. Etenim olim quidem licet cum peccabant poenas luerent, adhuc tamen peccato mordicus adhaerebant, quod instar numinis haberent. At nunc contra pietatis virtutisque causa verbera et cruciatus mortemque amplectuntur.

7. Euge, Christe, Dei Verbum, sapientia et potentia, atque omnipotens Deus, quid tibi nos inopes et egeni pro istis omnibus rependemus? Tua enim sunt omnia. Quin nihil quidquam a nobis exposcis, nisi salutem

nostram: cujus cum tu ipse largitor sis, nihilominus pro inenarrabili tua bonitate illis gratiam habes, qui eam consequuntur. Gratias tibi, qui et esse et bene esse nobis concessisti; cumque hinc excidissemus, inexplicabili demissione et indulgentia eodem nos reduxisti.

CAPUT V.

Ad eos qui quaerunt· Sitne Christi persona creata, an increata?

8. *Monophysitarum cavillationem aliam diluit. Christi persona increata et creata.* — Dei Verbi persona ante carnem assumptam simplex erat, nec composita, corporis expers et increata. Ex quo autem carnem suscepit, carni quoque persona facta est, compositaque evasit ex divinitate, quam nunquam non habuit, et ex carne, quam assumpsit, geritque adeo duplicis naturae proprietates, ut quae in duabus naturis noscatur. Quo fit ut una eademque persona et divinitatis ratione increata sit, et creata ratione humanitatis; visibilis simul et invisibilis. Nam alioqui in eas angustias adducemur, ut vel unum eundemque Christum dividamus, duas personas asserendo, vel naturarum distinctionem in-

ficiantes, conversionem vel confusionem inducamus.

CAPUT VI.

Quando Christus est appellatus.

9. Non, quemadmodum quidam falso praedicant, mens ante carnem ex Virgine assumptam, Deo Verbo copulata est, et jam tum Christi nomen accepit. Commentum enim hoc inter Origenis (*de princ.* l. 1. c. 6.) deliramenta recensetur, qui animas corporibus esse vetustiores docuerit. Nos vero Filium Deique Verbum tum demum fuisse Christum vocatumque esse dicimus, cum sanctae semperque Virginis uterum inhabitando, caro citra mutationem ullam factus est, unctaque caro fuit divinitate. Haec namque humanitatis unctio exstitit, ut ait Gregorius Theologus (or. 30. n. 21.). Sanctissimus item Alexandriae praesul Cyrillus imperatori Theodosio scribens, in hunc modum loquitur: „Equidem necessarium esse arbitror, ut nec Verbum, quod ex Deo sine humanitate natum est, nec rursus templum, quod ex muliere partu editum est, si Verbo unitum non sit, Jesum Christum nuncupemus. Etenim Verbum, quod ex Deo est, non aliter Christus censetur, nisi quatenus per dispensationis

unionem arcano modo cum humanitate conjunctum fuit." Rursumque ad imperatrices ita scribit: „Quidam Christi nomen Verbo soli, singulatimque in se considerato et exsistenti, ut a Patre genitum est, convenire asserunt. Nos vero ita sentire et loqui nequaquam edocti sumus. Nam quando Verbum factum est caro, tum primum etiam Christum Jesum nominatum fuisse dicimus. Nam quia exsultationis oleo, sive Spiritu, a Deo et Patre unctus est, eatenus Christus appellatur. Quod autem unctio in humanitate facta sit, in dubium nemo revocabit illorum, qui recte sentire consueverunt." Quin et Athanasius in oratione *de salutari adventu Christi* (l. 2. *de incarn.* n. 1. 2.) sic loquitur: „Deus qui ante exstabat, quam in carne adveniret, nequaquam homo erat, sed Deus apud Deum, invisibilis et impassibilis. Postquam autem factus est homo, Christi nomen propter carnem accivit sibi; quandoquidem passio et mors nominis hujus consectaria sunt."

§. 10. Quod si in divinis quoque Scripturis dicitur: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo laetitiae* (Psal. 44, 8.), scire attinet Scripturam sacram praeterito tempore pro futuro saepe uti. Quo in genere illud est: *Posthaec*

in terra visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruch. 3, 38.). Necdum enim visus fuerat Deus, nec cum hominibus versatus fuerat, cum haec dicebantur: Itemque illud: *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus* (Psal. 136, 1.). Nondum enim haec contigerant.

CAPUT VII.

Ad eos qui sciscitantur, an sancta Dei Genitrix duas naturas genuerat; et an duae naturae in cruce pependerint.

11. *Severianorum solvit objectionem. Prima a Deo creata, ingenita, id est non nata ex aliis. Gigni personae est, non naturae.* — Ἀγένητον et γενητὸν, cum unico ν scribuntur, naturae conveniunt, significantque increatum et creatum: at ἀγέννητον et γεννητὸν, id est, ingenitum et genitum, ubi dupplici νν efferuntur, non naturae, sed personae conveniunt. Porro divina quidem natura ἀγένητος est, sive increata: cetera vero praeter ipsam γενητὰ sive facta. Consideratur itaque in divina quidem et increata natura ingeniti proprietas in Patre (neque enim ille genitus est), generatio autem in Filio (siquidem ex Patre sempiterne natus est); processio denique in Spiritu sancto. In qualibet autem animan-

tium specie, ea quae sunt primo producta ἀγέννητα quidem sive ingenita sunt; at non item ἀγένητα vel increata. Etenim a summo Opifice creata sunt, non autem ex similibus nata. Nam γένησις quidem creatio est. At γέννησις, id est, generatio, cum de Deo agitur, est consubstantialis Filii ex solo Patre ortus: cum autem de corporibus, consubstantialis personae ex maris et feminae complexu processus. Ex quo perspicimus, gigni non ad naturam, sed ad personam pertinere. Nam si ad naturam spectaret, haudquaquam in una eademque natura genitum et ingenitum cerneretur. Eam ob rem sancta Dei Genitrix personam genuit in duabus naturis agnitam divinitatis quidem ratione citra ullum temporis spatium ex Patre genitum, ad extremum autem in tempore ex ipsa incarnatam et carne natam.

12. *Christus duae naturae. Passus est ea natura, quae passibilis erat.* — Sin autem percontatores nostri innuant ac velint eum, qui ex sancta Deipara natus est, duas naturas esse; ita sane dicemus, duae naturae est: quippe qui idem ipse Deus et homo est. Id quod etiam de crucifixione et de resurrectione, et de ascensione dicendum est. Neque enim ista naturae sint, sed hypostasis. Christus

itaque duplici natura constans, ea natura passus est et crucifixus, quae erat passibilis. Carne enim in cruce pendebat, non divinitate. Alioqui respondeant nobis hoc vicissim rogantibus: Duaene naturae mortuae sunt? Minime, inquient. Ergo neque duae naturae crucifixae. Verum genitus est Christus, hoc est, Deus Verbum, humana natura assumpta; carne genitus est, carne cruci affixus, carne passus, carne mortuus, cum impassibilis ipsius divinitas maneret.

CAPUT VIII.

Quomodo primogenitus dicatur unigenitus Dei Filius.

13. Primogenitus est, qui primus est genitus, sive ille unigenitus sit, sive etiam aliis fratribus natu major. Quocirca si Dei Filius primogenitus quidem, at non item unigenitus diceretur, suspicari utique potuissemus creaturarum primogenitum eum esse, ut qui etiam inter ipsas accenseretur: cum autem et primogenitus et unigenitus dicatur, atque utrumque in eo retinendum sit; idcirco *primogenitum eum omnis creaturae* (Coloss. 1, 15.) dicimus, quoniam et ipse ex Deo est, itemque ex Deo exsistant res creatae. Verum ipse quidem ut ex Dei ac Patris substantia,

solus citra omne tempus genitus, merito unigenitus Filius *primogenitus* dicetur, at non primum creatus. Nam res creatae non ex Patris substantia, sed ipsius voluntate ex nihilo productae sunt. *Primogenitus autem in multis fratribus* (Rom. 8, 29.), siquidem, cum matris etiam unigenitus esset, quoniam aeque ac nos participavit carni et sanguini (Hebr. 1, 14.) homoque factus est: nosque etiam per eum filii Dei facti sumus, per baptismum scilicet adoptati, ipse natura Dei Filius inter nos, qui adoptione et gratia in Dei filios cooptati sumus fratresque ipsius exstitimus, primogenitus factus est. Eo itaque nomine dicebat: *Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum* (Joan. 20, 17.). Non dixit, *Patrem nostrum, sed Patrem meum*, natura videlicet; *et Patrem vestrum*, gratia. Et: *Deum meum et Deum vestrum* (ibid.). Non dixit, *Deum nostrum*, sed *Deum meum;* ut subtiliori consideratione id quod visibile est, ab eo quod mente intelligitur, praescindas, et *Deum vestrum*, tamquam rerum omnium opificem et Dominum.

CAPUT IX.
De baptismo.

14. *Baptismi vis. Baptismus unus. Necessaria ad baptismum invocatio Trinitatis. Quid trina immersio. Quid in Christum baptizari. Eucharistia et baptismus e dominico latere fluxerunt. Baptismus duplex ut et homo.* — Jam vero unum baptismum in remissionem peccatorum et in vitam aeternam confitemur. Baptismus quippe mortem Domini significat (Rom. 6, 4.). Per baptismum enim cum Domino sepelimur, ut ait divinus Apostolus (Coloss. 2, 12.). Quemadmodum igitur Dominus mortuus est, sic nos etiam semel baptizari necessarium est; baptizari, inquam, sicut a Domino dictum est: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Quibus scilicet verbis Patris et Filii et Spiritus sancti confessionem edocemur. Quocirca qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum baptizati, unamque in tribus Deitatis personis naturam edocti, baptismum repetunt, ii, secundum divinum Apostolum, Christum rursus crucifigunt: *Impossibile enim est,* inquit, *eos qui semel illuminati sunt* etc., *rursus ad poenitentiam renovare, crucifigentes iterum sibi ipsis Christum, et ostentui habentes* (Hebr. 6, 4.). At qui in sanctam Trinitatem baptizati

non sunt, hi denuo baptizentur necesse est. Etsi enim Apostolus dicit: *In Christum et in mortem ipsius baptizati sumus* (Rom. 6, 3.); non tamen hoc vult, baptismi invocationom ex his verbis constare debere, verum hoc demum, baptismum mortis Christi figuram praeferre. Baptismus siquidem, qui trina immersione peragitur, tres dies significat, quibus Dominus tumulo conditus jacuit. Quare in Christum baptizatum esse nihil aliud indicat, quam in illum credendo salutifera aqua tingi. Fieri non potest ut in Christum credamus, nisi Patris et Filii et Spiritus santi confessione imbuti simus. Christus enim est Filius Dei vivi, quem Pater unxit Spiritu sancto, quemadmodum ait divinus David: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo laetitiae prae consortibus tuis* (Ps. 44, 3.). Isaias quoque ex Domini persona loquens: *Spiritus Domini super me propter quod unxit me* (61, 1.). Enimvero quaenam verborum forma adhibenda esset, Dominus discipulis suis exposuit: *Baptizantes eos*, inquiens, *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. 28, 19.). Quoniam enim immortalitatis consequendae causa nos Deus condiderat, violato autem ejus praecepto, mortis tabe, ne perpetuum et immortale malum

esset, nos item multaverat; idcirco pro sua indulgentia sese servis inclinans, nostrique similis effectus, passione sua nos a corruptione vindicavit, et ex sancto et immaculato suo latere veniae fontem nobis emisit: aquam scilicet ad regenerationem, necnon peccati et corruptelae abstersionem; sanguinem vero in potum, qui vitam aeternam procuraret. Quin hoc quoque mandavit nobis, ut per aquam et Spiritum regeneraremur (Joan. 3, 5.), Spiritu sancto ad aquam accedente, per verbum et orationem. Nam quoniam homo duplici natura constat, anima scilicet et corpore, duplicem proinde nobis purgationem dedit, per aquam nimirum et Spiritum: sic nempe ut Spiritus divinae imaginis similitudinisque decus in nobis instauraret, aqua vero per Spiritus gratiam a peccato corpus mundaret, atque a corruptione liberum redderet, aqua quidem mortis simulacrum exprimente, Spiritu autem vitae pignus et arrhabonem largiente.

15. *Aquae vis purgatoria.* — Etenim a principio *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (Gen. 1, 2.): quin et lustrandi virtute praeditam esse aquam Scriptura jam olim contestatur (Levit. 15, 10.). Noë temporibus Deus mundi peccatum per aquam eluit (Gen.

6, 17.). Per aquam quisquis immundus erat, lege praecipiente, mundabatur, et ita quidem ut et ipsae vestes aqua essent abluendae. Elias Spiritus gratiam admixtam aquis ostendit, tum nimirum cum holocaustum adhibita aqua cremavit (3. Reg. 18, 32.). Peneque omnia secundum legem aqua mundantur. Res enim visibiles earum quae mente percipiuntur signa sunt. Regeneratio porro in animo perficitur. Fides quippe vim eam habet, ut quamvis e rebus creatis simus, per Spiritum nos in Dei filios adoptet, atque ad pristinam felicitatem velut postliminio revocet.

16. *Baptismi gratia pro suscipientium fide et munditia.* — Quamvis autem peccatorum remissio omnibus per aquae baptismum detur: Spiritus tamen gratia pro fidei ac praeviae purgationis modo conceditur. Et nunc quidem Spiritus sancti primitias per baptismum accipimus, et regeneratio alterius nobis vitae initium, et signaculum, et praesidium et illuminatio efficitur.

Ceterum in id nobis totis viribus et enitendum, ne canis instar ad vomitum redeuntes (2. Petr. 1, 22.), peccati nosmetipsos denuo servituti mancipemus. Fides siquidem sine operibus mortua est, itemque opera sub-

lata fide (Jac. 2, 26.). Vera quippe fides per opera comprobatur.

17. *Cur in Trinitatem baptizemur.* — Ob id vero in sanctam Trinitatem baptizamur, quia quae baptizantur, ad sui tum constitutionem, tum conservationem, Trinitatis opera indigent: nec fieri potest, quin tres personae sibi invicem adsint; quoniam Trinitas nullatenus separabilis est.

18. *Varia baptismata. Joannis baptisma a baptismate Christi diversum. Poenitentiae baptismus; martyrii, et iste nobilissimus; sempiterni cruciatus.* — Primum baptisma diluvium fuit, quod exscindendi peccati causa contigit. Secundum illud fuit, quod per mare et nubem factum est (Ex. 13, 21.). Siquidem nubes, Spiritus; mare, aquae figuram gerebat (1. Cor. 10, 1.) Tertium legale erat. Quisquis enim immundus esset, aqua abluebatur, vestes lavabat, atque ita in castra ingrediebatur (Lev, 14, 15.). Quartum Joannis fuit, quod illos qui baptizabantur, ad poenitentiam adducebat, ut crederent in Christum: *Ego enim,* inquit, *baptizo vos aqua: qui autem post me veniet, ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igne* (Matth. 3, 11.). Itaque Joannes ad Spiritum suscipiendum ante per aquam purgabat. Quintum, Domini bapisma, quo

ipse baptizatus fuit. Baptizatus est autem, non quod ipse purgatione indigeret; sed meam sibi purgationem adsciscens, ut capita draconum in aquis contereret (Psal. 73, 13.); ut peccatum obrueret, ac totum veterem Adamum in aqua sepeliret; ut baptismum sanctificaret; ut legem impleret, ut Trinitatis mysterium aperiret; ut semet tandem suscipiendi baptismi formam et exemplum praeberet. Baptizamur autem et nos quoque perfecto Domini baptismo, per aquam videlicet et Spiritum. Porro Christus idcirco igne baptizare dicitur, quia Spiritus gratiam in sanctos apostolos effudit, quemadmodum Dominus ipse dixerat: *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto et igne non post multos hos dies* (Act. 1, 5.): vel etiam ob castigatorium ignis futuri baptismum. Sextum baptisma in poenitentia et lacrymis versatur: estque sane grave et molestum. Septimum est, quod sanguinis profusione ac martyrio perficitur, quo et Christus ipse nostri causa defunctus est (Luc. 12, 50.). Estque illud perquam augustum ac beatum, quod nullis posthac sordibus inquinetur. Octavum denique et postremum illud est, non jam salutiferum, verum ita malitiam auferens, quando suus jam ma-

litiae et peccato locus non erit, ut tamen sempiternum excruciet ac puniat.

19. *Spiritus sanctus columbae specie et ignis.* — Porro Spiritus sanctus corporali specie sicut columba ad Dominum descendit, sicque tum baptismi nostri primitias subindicabat, tum corpus cohonestabat: quoniam et hoc quoque per deificationem Deus erat. Adde quod columba cessasse diluvium olim nunciaverit. Ignis vero specie in sanctos apostolos descendit, eo quod Deus esset. *Deus enim ignis consumens est* (Deut. 4, 24.).

20. *Olei unctio.* — At vero oleum idcirco ad baptismum adhibetur, quia unctionem nostram significat, nosque christos facit, insuper Dei misericordiam per Spiritum sanctum nobis pollicetur. Nam et columba illis, qui incolumes e diluvio evaserant, oleae ramum praeter omnem spem olim attulit (Gen. 8, 11.).

21. *Joannes, ut baptizatus.* — Joannes imposita divino Domini capiti manu, et cruore proprio baptizatus fuit.

22. Ceterum baptismum diutius prorogare non oportet, dum accedentium fidem contestantur actiones. Si quis dolo ad baptismum accesserit, tantum abest ut hinc utili-

tatis quidpiam capiat, ut condemnationem potius accersat sibi.

CAPUT X.

De fide.

23. *Fides virtus. Infidelis est, qui non credit Ecclesiae traditioni, aut male vivit.* — Fides porro duplex est: *Est enim fides ex auditu* (Rom. 20, 17.). Scripturas namque sacras audiendo, Spiritus sancti doctrinae credimus. Atque haec fides per omnia illa, quae a Christo statuta sunt, perficitur: opere videlicet credens, pietatem colens, et ejus qui nos instauravit, praeceptis obsequens. Nam qui secundum Ecclesiae catholicae traditionem non credit, vel per flagitiosa opera cum diabolo communicat, hic infidelis est.

Fides donum Spiritus. — Rursus: *Fides est sperandarum substantia rerum argumentum non apparentium* (Hebr. 11, 1.); vel est spes minime dubia nec ambigua, qua confidimus fore, ut quae nobis divinitus promissa sunt, et quae postulamus, adipiscamur. Ac prior quidem nostrae voluntatis est; altera autem inter Spiritus dona censenda est.

Spiritalis circumcisio. — Sciendum est autem, integumentum omne quod nativitate

contraximus, peccatum scilicet, per baptismum circumcidi, nosque spiritales Israelitas ac Dei populum fieri.

CAPUT XI.

De cruce, ubi rursum de fide.

24. *Rerum ipsa creatio humanis rationibus comprehendi non potest. Fides univera necessaria. Quid fides. — Verbum crucis pereuntibus quidem stultitia est: iis autem qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est* (1. Cor. 1, 23.). Nam *spiritualis quidem judicat omnia: animalis autem homo non percipit ea quae Dei sunt* (1. Cor. 2, 15.). Stultitia enim illis est, qui ea suscipiunt, nec Dei bonitatem et omnipotentiam considerant; verum res divinas humanis naturalibusque rationibus investigant. Etenim quae Dei sunt, naturam et sermonem et cogitationem superant. Nam si quis animo volvat, quonam pacto et cur Deus omnia ex nihilo produxerit, naturalibusque rationibus id assequi contendat, nequaquam hoc comprehendet. Animalis enim et diabolica est hujusmodi scientia. Qui vero fide veluti manu ductus, Deum bonum, et omnipotentem, et verum, et sapientem, et justum cogitat, omnia plana

et aequabilia, viamque rectam inveniet. Nam fieri non potest, ut quis sine fide salutem consequatur (Hebr. 11, 6.). Fide siquidem tum humana omnia, tum spiritualia constant[1]). Neque enim agricola sine fide arvum proscindit, nec mercator exiguo ligno vectus animam suam furentibus maris undis committit, nec matrimonia contrahuntur, nec denique aliud quid quam eorum quae vita fert, suscipitur. Fide intelligimus Dei potentia cuncta ex nihilo producta esse. Fide omnia recte gerimus, tum humana, tum divina. Fides porro est assensus omni curiosa inquisitione vacans.

25. *Christi rerum nulla mirabilior cruce. Ejus beneficia.* — Quamquam autem omnis Christi actio et miracolurum editio, praeclara, divina ac mirabilis est: nihil tamen est ex omnibus, quod admiratione dignius sit, quam veneranda ipsius crux. Neque enim alia ulla re destructa mors fuit, primi parentis peccatum exstinctum, infernus spoliatus, resurrectio donata, vis tum praesentia, tum mortem ipsam contemnendi nobis concessa, reditus ad antiquam beatitudinem paratus, pa-

---

[1]) Quod alii quoque patres saepe inculcant, ut annotavimus *opusc.* VI, 59. ss.

radisi patefactae januae, natura nostra ad Dei dexteram collocata, nos denique filii Dei atque heredes facti, nisi per crucem Domini nostri Jesu Christi. Siquidem haec omnia crux praestitit: *Quicunque enim,* inquit Apostolus, *in Christum baptizati sumus, in mortem ipsius baptizati sumus* (Rom. 6, 3.). *Quicunque autem in Christum baptizati sumus, Christum induimus* (Gal. 3, 27). *Christus* porro est *Dei virtus et sapientia* (1. Cor. 1, 24.). En quo pacto Christi mors, sive crux subsistenti Dei sapientia et virtute nos vestivit. Dei autem virtus verbum crucis dicitur, vel quia Dei vis ac potentia, hoc est, victoria adversus mortem, per eam nobis manifestata est; vel quia, sicut quatuor extremae crucis partes per medium centrum inter se cohaerent et constringuntur, ita per Dei potentiam sublimitas et profunditas, longitudo et latitudo, hoc est, omnis tam visibilis quam invisibilis creatura, continetur (Basilius in cap. 9. Isaiae.).

26. *Crucis signum fideles inter et infideles discernit.* — Haec nobis signi loco in fronte data est, haud secus ac circumcisio Israeli. Per hanc nos fideles ab infidelibus distinguimur atque agnoscimur. Haec clypeus, armatura atque tropaeum est adversus dia-

bolum. Haec signaculum est ne nos exterminator angelus tangat, ut Scriptura loquitur (Exod. 9, 12.). Haec jacentium erectio est, stantium fulcimentum, infirmorum baculus, ovium virga, resipiscentium adminiculum, proficentium perfectio, animae et corporis salus, malorum omnium depulsio, bonorum omnium causa, peccati extinctio, resurrectionis planta, vitae aeternae lignum.

27. *Ligni crucis adoratio, ac aliorum quae Christus contactu suo sanctificavit.* — Hoc itaque pretiosum sane ac venerabile lignum, in quo se Christus pro nobis hostiam obtulit, uti sanctissimi corporis atque sanguinis tactu sanctificatum, jure debet adorari: clavique item, et lancea, et indumenta et sacrae ejus mansiones, hoc est, praesepe, specus, salutaris Golgatha, vivificum sepulcrum, Sion, ecclesiarum arx, ac similia, quemadmodum Dei parens[1]) David ajebat: *Introibimus in tabernacula ejus: adorabimus in loco, ubi steterunt pedes ejus* (Psal. 131, 7.). Quod autem hic crucem intelligat, argumento est id quod sequitur: *Surge Domine, in re-*

---

[1]) *Dei parens* θεοπάτωρ. Primum haec appellatio Davidi tributa occurrit apud vulgatum Dionysium *ep. 8.*

quiem tuam (ibid. 8.). Comes enim crucis est resurrectio. Nam si eorum quos diligimus, et domus, et lectus, et vestis, cara nobis sunt, quanto magis ea, quae Dei et Salvatoris nostri sunt, per quae etiam parta nobis est salus!

Adoranda crucis figura ut signum Christi. Materia crucis non adoranda. Quin figuram quoque pretiosae ac vivificae crucis adoramus, quamlibet ex alia materia constructa sit: non quod materiam colamus (hoc avertat Deus), sed figuram, velut qua Christus designatur. Etenim ipse discipulos suos praemonens: *Tunc*, inquit, *apparebit signum Filii hominis in coelo* (Matth. 24, 30.), crucem nimirum significans. Ac proinde resurrectionis Christi nuncius mulieribus dicebat: *Jesum quaeritis Nazarenum crucifixum* (Marc. 16, 6.). Et Apostolus: *Nos autem praedicamus Christum crucifixum* (1. Cor. 1, 23.). Multi enim Christi et Jesus sunt; at unus dumtaxat crucifixus. Non dicit lancea transfixum, sed *crucifixum*. Quocirca crucis signum adorandum nobis est: ubi enim signam fuerit, ibi quoque et ipse erit. Ceterum materia, ex qua constat figura crucis, destructa forte figura, nequaquam adoranda est. Cuncta igitur quae Deo dicata

consecrataque sunt, ita adoramus, ut cultum illorum ad eum referamus.

29. *Lignum vitae crucis figura.* — Lignum vitae, quod a Deo in paradiso consitum est, venerandae crucis figuram gessit. Quia enim per lignum morti aditus patuerat, decebat ut per lignum quoque vita et resurrectio donaretur. Primus Jacob adorans fastigium virgae Joseph (Gen. 47, 31 sec. LXX. Hebr. 11, 21.), crucem designavit: cancellatisque manibus benedicens filios (48, 14.), crucis imaginem perquam aperte delineavit. Idem etiam indicarunt, tum virga mosaica, qua veluti cruce percussum est mare, et quae Israeli salutem ferens, Pharaonem aquis mersit (Exod. 14, 16. seqq.); tum manus in crucis formam expansae atque Amalecitas in fugam vertentes (Exod. 17, 11.): aqua item amara ligno edulcata (Exod. 15, 25.), rupesque virgae ope dirupta latices fundens (Exod. 17, 6.): virga Aaroni sacerdotii dignitatem propter divinum responsum sanciens (Num. 17, 8. et 9.): erectus tropaei more in ligno serpens, veluti mortuus (Num. 21, 9.), ligno salutem iis afferente, qui cum fide mortuum hostem cernerent; sicut Christus, in carne peccati nescia, ligno confixus fuit. Magnus Moyses inclamat: *Videbitis vitam vestram in ligno*

pendentem ob oculos vestros (Deut. 28, 66.). Isaias item: *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem et contradicentem* (65, 2.). Nos qui crucem adoramus, ad Christi, qui cruci affixus est, participationem utinam perveniamus. Amen.

CAPUT XII.

De adoratione ad orientem.

30. *Cur Ecclesia ad orientem exteriusque adoret. Traditio non scripta.* — Non temere, nec sine causa, ad orientem conversi adoramus. Nam, quia ex visibili simul et invisibili natura, hoc est spirituali et sensibili constamus, duplicem quoque adorationem Creatori adhibemus, quemadmodum et mente corporisque labiis canimus, necnon aqua simul et Spiritu baptizamur; duplicique modo Domino copulamur, dum sacramenta et Spiritus gratiam percipimus.

31. Quoniam igitur Deus spirituale lumen est (Joan. 1, 5.), ac Christus sol justitiae (Malach. 4, 2.) et Oriens (Zach. 3, 8; Luc. 1, 78.) in sacris Literis appellatur; idcirco pars illa, qua sol oritur, ipsi adorationis ergo assignanda est; et siquidem par est, omne bonum consecrare Deo, a quo quidquid bonum est, bonum efficitur. Quin divinus quo-

que David his verbis utitur: *Regna terrae, cantate Deo, psallite Domino, qui ascendit super coelum coeli ad orientem* (Psal. 67, 33.). Scriptura dicit: *Plantaverat Deus paradisum in Eden ad orientem; in quo posuit hominem, quem formaverat* (Gen. 2, 8.): eumque violato praecepto expulit, *atque e regione paradisi voluptatis habitare fecit* (Gen. 3, 23.), hoc est, ad occasum. Quo fit, ut veteris patriae desiderio, defixis ad eam oculis, Deum adoremus. Sed et Moysis tabernaculum ad orientem velum habebat et propitiatorium (Levit. 16, 14.): tribus quoque Juda, ut praestantior ceteris, ad ortum solis castrametabatur (Num. 2, 3.). In celeberrimo illo Salomonis templo porta Domini ad orientem sita erat. Quinimo Dominus, cum in cruce penderet, verso ad occasum vultu erat: eaque de causa ita adoramus, ut in eum oculos intendamus. Rursus cum in coelum reciperetur, versus orientem ferebatur, sicque a discipulis adoratus fuit, atque ita venturus est, sicut eum in coelum euntem conspexerunt (Act. 1, 11.). Quemadmodum ipse quoque Dominus dixit: *Sicut fulgur exit ab oriente, et paret usque in occidentem, ita erit et adventus Filii hominis* (Matth. 24, 27.). Quocirca, quia ejus adventum exspectamus, ad

orientem adoramus. Est autem apostolorum haec traditio, in sacras Literas minime relata. Complura enim illi nobis tradiderunt, quae scriptis consignata non fuere.

CAPUT XIII.

De sacrosanctis et immaculatis Domini mysteriis.

32. *Humanae salutis oeconomia.* — Deus qui bonus, qui undequaque bonus, qui plusquam bonus, imo qui totus bonitas est, propter eximias bonitatis suae divitias, minime passus est, se solum esse bonum, suamve naturam, cujus nulla res particeps esset, verum et eam ob causam primum intelligentes coelestesque virtutes, tum deinde mundum hunc, qui sub aspectum et sensum cadit, postremo ex intelligente sensibilique substantia hominem creavit. Ac res quidem omnes quas condidit, quatenus sunt, bonitatem ipsius participant, cum ipse universis esse sit, quoniam *in ipso sunt omnia* (Rom. 11, 36.), non solum quia ex nihilo ea ipse produxit, verum ob id etiam, quod ejus actio res a se conditas tuetur et conservat; uberius autem animantia. Nam bonum cum eis communicat, tum quatenus sunt, tum quatenus vitam acceperunt. At vero quae ratione utuntur, tum ob ea quae modo dixi-

mus, tum ob rationem etiam qua pollent, boni participatione copiosius fruuntur. Arctiori etenim quodammodo necessitudine cum eo conjuncta sunt: tametsi alioqui ille incomparabili sublimitate omnia superet.

33. Atqui homo ratione liberaque voluntate praeditus cum esset, hanc acceperat potestatem, ut per suam electionem indesinenter cum Deo conjungeretur, siquidem in bono, hoc est in obedientia Creatoris perstitisset. Quoniam vero Creatoris sui violato praecepto, morti et corruptioni obnoxius fuit, idcirco generis nostri Productor et Opifex, ob misericordiae suae viscera, assimilatus est nobis, homo factus sine peccato, nostraeque naturae unitus fuit. Nam, quia imaginem ipsius et spiritum, quem nobis dederat, minime servavimus, ipse cum paupere infirmaque natura nostra commercium iniit, quo nos expiaret, aeque ad incorruptionis statum translatos suae rursum divinitatis redderet participes.

34. *Incarnationis vis in reliquis a Christo hominibus.* — Oportebat enim, ut non solum generis nostri primitiae, sed et quisquis hominum vellet, in illius summi boni participationem veniret et denuo nasceretur, novoque subinde cibo, qui hujusmodi nativitati

consentaneus esset, enutritus, perfectionis modum attingeret. Quamobrem per suam nativitatem sive incarnationem, baptismum item, passionem et resurrectionem, humanum genus a primi parentis peccato, morte quoque ac corruptione liberavit; resurrectionisque factus primitiae, seipsum viam normamque et exemplar constituit, ut nos quoque vestigiis ejus adhaerentes, quod ipse natura est, hoc adoptione essemus, filii nimirum et haeredes Dei, ipsiusque coheredes (Rom. 8, 17.). Nobis itaque secundam, ut dixi, nativitatem dédit; ut quemadmodum ex Adamo procreati, similitudinem ejus contraximus, maledictionemque et corruptionem hereditario veluti jure nacti sumus: sic ex ipso geniti, similes ei efficiamur, atque immortalitatis ipsius benedictionisque, ac gloriae hereditatem consequamur.

35. *Nativitas per Christum cibusque duplex. Eucharistiae institutio. Vetus Pascha comedit Christus.* — Ceterum quoniam hic Adam spiritualis est, par erat, ut tum nativitas spiritualis esset, tum pariter alimonia. Verum quia duplicis naturae sumus et compositi, duplicem quoque nativitatem atque item compositum cibum esse oportebat. Quocirca nativitas quidem nobis per aquam et

Spiritum, hoc est, per sanctum baptisma data est: cibus autem ipse est panis vitae, Dominus noster Jesus Christus, qui de coelo descendit (Joan. 3, 48.). Nam cum voluntariam mortem nostri causa suscepturus esset, ea nocte, qua seipsum tradebat, testamentum novum sanctis suis discipulis et apostolis, atque per eos universis, qui in ipsum crederent, condidit. Itaque in sanctae et illustris Sion coenaculo, cum vetus Pascha cum discipulis suis manducasset, testamento veteri expleto, discipulorum pedes lavit (Joan. 13, 1.); hoc suo utique facto symbolum praebens sancti baptismatis: tum deinde frangens panem, porrexit eis, dicens: *Accipite et comedite, hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum* (Matth. 26, 26.). Simili quoque modo calicem vino et aqua temperatum accipiens, impertivit eis, dicens: *Bibite ex hoc omnes: hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum; hoc facite in meam commemorationem. Quotiescunque enim manducatis panem hunc, et calicem bibitis, mortem Domini annunciatis, et resurrectionem ejus confitemini donec veniat* (Matth. 26, 27; Marc. 14, 21; Luc. 21, 17; 1. Cor. 11, 24. 26.).

36. *Asserta eucharistiae veritas. Verborum Domini vis in eucharistia. Spiritus sancti virtutis, quod ex pane fiat caro Christi.* — Quamobrem si *sermo Dei vivus est et efficax* (Hebr. 5, 12.); *et omnia quaecunque voluit Dominus fecit* (Psal. 134, 6.); si *dixit: Fiat lux, facta fuit: Fiat firmamentum, et factum est* (Gen. 1, 3.), si *verbo Domini coeli firmati sunt et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. 33, 6.): si coelum et terra, aqua et ignis et aer, omnisque eorum ornatus verbo Domini perfecta sunt; quin et nobilissimum hoc animal, quod homo nuncupatur: si denique ipse Deus Verbum pro sua voluntate homo factus est, atque ex sanctae semperque Virginis purissimis et intaminatis sanguinibus ipse sibi nullo semine carnem compegit: cur demum panem corpus, vinum item et aquam sanguinem suum efficiendi potens non sit? In principio dixit: *Producat terra herbam virentem* (Gen. 1, 11), et ad hanc usque diem, accedente imbre divino praecepto impulsa et roborata, fetus suos profert: dixit perinde Deus: *Hoc est corpus meum;* et: *Hic est sanguis meus;* et: *Hoc facite in meam commemorationem:* idque omnipotenti ejus praecepto, donec veniat, efficitur (ita quippe dictum est, *donec veniat*)

per invocationem huicce novae segeti imbre superveniente, Spiritus sancti nimirum obumbrante virtute. Velut enim quidquid fecit Deus, id Spiritus sancti fecit opera, ita nunc quoque Spiritus sancti operatione facta sunt, quae naturae modum excedunt, quaeque nisi fide sola, nec capi queunt, nec intelligi. *Quomodo mihi accidet istud*, ajebat Virgo sancta, *quoniam virum non cognosco* (Luc. 1, 35.)? Cui Gabriel archangelus: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* (ibid. 36.). Tu quoque nunc quaeris, qui panis fiat corpus Christi, ac vinum et aqua, sanguis illius. Ego vero tibi repono Spiritum sanctum supervenire, et ea facere, quae sermonem conceptumque omnem procul exsuperant[1]).

37. *Cur panis et vinum ad eucharistiam adhibeantur.* — Panis porro vinumque adhibentur, quia, cum Deo explorata sit imbecillitas humana, quae, ut plurimum, ea aversetur, quae usu minime trita sunt; hinc fit

---

[1]) Haec ad evidentiam usque probant dogma catholicum de reali corporis et sanguinis J. Christi in eucharistia praesentia deque transubstantiatione. Vero enim ridiculum foret in jejuna sacramentariorum opinione ita disserere. Cf. similia alia patrum effata *opusc.* VII, 85. ss. annot.

ut pro solita sua erga nos indulgentia, per ea quae naturae familiaria sunt, res natura sublimiores efficiat. Et sicut in baptismo, quoniam in more hominum positum est, ut aqua laventur et ungantur oleo, Spiritus gratiam cum oleo et aqua copulavit, ut lavacrum regenerationis illum faceret: consimili modo, quia hominum consuetudo fert ut panem edant, vinumque et aquam bibant; idcirco conjuncta cum illis sua divinitate, haec corpus et sanginem suum fecit, uti per usitata et naturae consentanea, assurgamus ad ea, quae supra naturam sunt.

38. *Corpus Christi in eucharistia non adductione, sed elementorum conversione.* — Corpus est divinitati vere unitum, quod ex sancta Virgine ortum habuit, non ut illud, quod in coelos receptum est, corpus descendat[1]; sed quia panis ipse et vinum in cor-

---

[1]) *Corpus descendat.* Corpus Christi verum praesens in eucharistia non fit *motu locali*, quasi coelum deserat et adveniat sub panis species, sed panis et vinum per veram conversionem, ut expresse inculcat, convertuntur in corpus et sanguinem Dei μεταποιοῦνται εἰς σῶμα καί αἷμα Θέοῦ: non ita, ut jam duplex sit corpus Christi, aliud verum in coelo, aliud eucharisticum in terris, sed unum et idem ἀλλ' ἓν καὶ τὸ αὐτό, ut infra docet. Damascenus compendio hic refert, quae Gregorius nyss. habet *or. catech.* c. 37.

pus et sanguinem Dei transmutantur. Si requiras, quonam pacto istud fiat, sat tibi sit audire, hoc fieri per Spiritum sanctum: quemadmodum et ex sancta Dei Genitrice Dominus sibiipsi carnem assumpsit, quae in seipso subsisteret: nec amplius quidquam nobis perspectum est et exploratum, quam quod Dei sermo verax efficaxque est, atque omnia potest; modus vero investigari prorsus nequit. Illud vero dicere alienum non est, quemadmodum naturaliter panis per comestionem, vinumque et aqua per potionem, in corpus et sanguinem comedentis et bibentis transmutantur, ut nec corpus fiant aliud a corpore ejus quod prius exstabat: sic panem qui in prothesi[1]) praeparatus fuit, vinum item et aquam per Spiritus sancti invocationem et adventum, modo qui naturae viribus et conditione sublimior est, in Christi corpus et sanguinem converti, ut nequaquam duo sint, sed unum et idem.

39. Quocirca illis, qui cum fide digne suscipiunt, in remissionem peccatorum et vitam aeternam cedit, necnon animae corporisque

---

[1]) *In prothesi.* Prothesis πρόθεσις graecis est mensa minor ad dexterum altaris latus seorsum posita, in qua sacerdotes consecrandum panem et calicem parant.

praesidium; illis contra, qui in incredulitate indigne sumunt, in poenam et supplicium: haud secus atque Domini mors, credentibus quidem vita et incorruptio est, ad aeternae felicitatis consecutionem; incredulis vero et iis, qui Dominum interfecerunt, ad poenam et vindictam sempiternam.

40. *Christi verum corpus, non figura.* — Nec vero panis et vinum, Christi corporis et sanguinis figura sunt (absit!), sed ipsum Domini corpus deitate dotatum[1]; cum ipse Dominus dixerit: *Hoc est*, non figura corporis, sed *corpus meum*, neque figura sanguinis, sed *sanguis meus.* Et antea judaeis dixerat: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Caro enim mea verus est cibus, et sanguis meus verus est potus.* Et rursum: *Qui manducat me, vivet* (Joan. 6, 54—58).

41. *Ritus dandi Eucharistiam in manibus.* — Quapropter cum omni timore et conscientia pura, fideque non dubia accedamus:

[1]) Plurima aliorum patrum testimonia, quibus negatur eucharistiam esse *figuram corporis Christi*, cf. *opusc.* XXIII, 43. ss. Addi possent verba Remigii antissiodorensis in *Ps. 21.* (Migne 131, 259.) et Gezonis *de corpore et sanguine Christi* c. 41. (ib. 137, 392.).

et erit omnino nobis, sicut credimus nihil haesitantes. Ipsum porro omni animi et corporis puritate veneremur: duplex enim est. Accedamus ad eum ardenti desiderio, compositisque in crucis formam manibus, crucifixi corpus suscipiamus, oculos, labia, frontem adhibentes, divinum carbonem sumamus, ut desiderii nostri ignis, accepto carbonis ardore, peccata nostra comburat, et corda illuminet, divinique adeo ignis commercio inardescamus, et in deos evadamus. Carbonem vidit Isaias (Isa. 6, 2.): carbo non est simplex lignum, sed igni unitum; sic quoque panis communionis, non simplex est panis[1]), sed divinitati unitus. Corpus autem, quod divinitati conjunctum est, non

---

[1]) *Non simplex est panis,* in corpus Christi conversus. In eucharistia non solum accipimus corpus Christi, quasi a divinitate sejunctum, sed hypostatice Verbo unitum, proinde totum Christum, nam *caro non prodest quidquam, Spiritus est qui vivificdt* (Joan. 6, 64.), ut solent patres saepe haec verba Christi explicare. Quare verba Damasceni nullatenus favent impanationis figmento, neque enim panis nomine intelligit s. doctor panis triticei substantiam, sed panem coelestem, panem jam in corpus Christi conversum. Quae vero de ritu accipiendae eucharistiae praescribit, derivata sunt ex Cyrilli hieros. *cat. mystag. 5.* n. 21. s., quare cf. quae ad ea annotavimus *omusc.* VII, 136. ss.

nostram vescimur. Quamobrem sive hoc, sive illo modo accipiatur, is esse Domini corpus haud absurde dicetur. Caro quippe Domini spiritus vivificus est, utpote quae ex vivifico Spiritu concepta sit. Quae tamen non a me dicuntur, ut corporis naturam submoveam, sed ut illius esse vivificam divinamque virtutem ostendam.

45. *Quo sensu Basilius Eucharistiam vocavit ἀντίτυπα corporis et sanguinis Christi.* — Quod si nonnulli panem vinumque corporis et sanguinis Domini ἀντίτυπα, seu imagines figurasve vocaverunt, velut divinus Basilius, non hoc post consecrationem dixerunt, sed antequam oblatio ipsa consecraretur, vocem hanc usurparunt.

46. Nuncupatur participatio, quia per ipsam divinitatis Jesu reddimur participes. Communio item appellatur, et revera est, quia per eam Christo communicamus, ejusque carnem ac divinitatem percipimus, quin etiam aliis alii communicamus ac copulamur. Nam quia ex uno pane participamus, omnes unum Christi corpus et unus sanguis, aliiqui aliorum membra efficimur, dum unius corporis sumus.

47. Ceterum illud pro viribus cavere nos oportet, ne vel ab haereticis communionem

accipiamus, vel illis tribuamus. Dominus siquidem ait: *Nolite dare sanctum canibus, et nolite projicere margaritas vestras ante porcos* (Matth. 7, 6.); ne eorum et errorem et damnationem contrahamus. Nam si omnino hoc praestat, ut tum Christo, tum aliis alii uniamur, extra dubium est omnibus, qui nobiscum percipiunt, animo et voluntate nos copulari. Voluntate siquidem ac non citra sententiam nostram copula haec patratur: *Omnes* enim *unum corpus sumus, quoniam ex uno pane participamus* (1. Cor. 10, 17.), ut divinus effatur Apostolus.

48. Ἀντίτυπα porro, hoc est exemplaria, futurorum dicuntur, non quod vere Christi corpus et sanguis non sint; sed quod nunc quidem divinitatis Christi per ea participes efficiamur, tunc autem intelligentia per solum aspectum.

CAPUT XIV.

De genere Domini, deque sancta Dei Genitrice.

49. Quoniam de sancta nec digne satis laudanda semper Virgine et Dei Genitrice Maria pauca jam in antecessum disputavimus, ea exponendo, quae praecipua magis erant, quemadmodum scilicet vere et proprie

Dei Genitrix sit et appelletur: modo superest ut quae residua sunt expleamus. Ipsa enim, quae ante omne aevum praescientiae Dei consilio praedestinata erat, variisque prophetarum imaginibus et sermonibus a Spiritu sancto adumbrata et praenunciata, praefinito tandem tempore ex radice Davidis, juxta ac illi promissum erat, orta est. Dictum quippe est: *Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eam; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam* (Psal. 131, 11.). Ac rursus: *Semel juravi in sancto meo, si David mentiar: Semen ejus in aeternum manebit. Et thronus ejus sicut sol in conspectu meo; et sicut luna perfecta in aeternum, et testis in coelo fidelis* (Psal. 88, 36.). Et Isaias: *Orietur virga ex Jesse, et flos de radice ejus ascendet* (Isa. 11, 1.).

50. *Evangelistarum apparens differentia in texendo Josephi genere.* — Ceterum quod Joseph ex Davidica tribu originem duxerit, sacratissimi evangelistae Matthaeus et Lucas liquido demonstrarunt. Verum Matthaeus ex Davide per Salomonem Josephum deducit; Lucas autem per Nathan. At vero sanctae Virginis genus uterque siluit.

Quocirca sciendum est, nec apud hebraeos, nec in Scriptura sacra, hunc morem fuisse,

ut mulierum genus recenseretur. Atqui lege cautum erat, ne tribus ulla ex aliena tribu conjuges accerseret (Num. 36, 6. seqq.): ac proinde Joseph, qui ex stirpe Davidica oriundus justusque erat (hanc enim ei laudem tribuit divinum Evangelium), sanctam Virginem praeter legis praescriptum haudquaquam despondisset, nisi ex eodem sceptro aut tribu traxisset genus: unde satis habuit evangelista Josephi genus demonstrare.

Quin illud quoque sciendum est, lege sancitum esse, ut, si quispiam sine liberis obiisset, ipsius frater uxorem mortui in matrimonium acciperet, fratri semen suscitaturus (Deut. 25, 5.). Atque ita quod pariebatur, natura, natura quidem secundi erat, hoc est, ejus qui genuerat: secundum legem vero, defuncti censebatur.

51. *Christi generis ratio.* — Igitur ex stirpe Nathan, filii David, nascitur Levi. Levi genuit Melchi et Pantherem. Panther autem genuit Barpantherem (nam ita vocabatur). Barpanther genuit Joachim; Joachim genuit sanctam Dei Genitricem (Luc. 3, 24. seqq.). Rursus ex stirpe Salomonis, filii David, Mathan uxorem habuit, ex qua genuit Jacob patrem Joseph. Mortuo autem Mathan, Melchi ex tribu Nathan, filius Levi ac frater

Pantheris, uxorem ipsius Mathan, quae etiam Jacob mater erat, duxit, ex qua genuit Heli. Quamobrem uterini fratres erant Jacob et Heli: ille nimirum ex tribu Salomonis, hic ex tribu Nathan. Porro Heli, qui ex tribu Nathan erat, nullis liberis susceptis mortuus est: qua de causa ipsius frater, qui ex tribu Salomonis erat, uxorem ejus accepit, suscitansque fratri semen, Josephum progenuit. Joseph itaque, natura quidem erat filius Jacob, ex Salomonis domo prognatus; secundum legem vero, filius erat Heli, ex Nathan oriundi.

52. Joachim ergo lectissimam illam et summis laudibus dignam mulierem Annam matrimonio sibi copulavit. Verum quemadmodum prisca illa Anna, cum sterilitatis morbo laboraret, facto voto (1. Reg. 1, 11.) per promissionem Samuelem genuit, eodem modo haec etiam per obsecrationem et promissionem Dei Genitricem a Deo accepit, ut ne in hoc quoque cuiquam ex illustribus matronis cederet. Itaque gratia (nam hoc sonat Annae vocabulum) Dominam parit (id enim Mariae nomine significatur, quae vere omnis creaturae Domina facta sit, cum Creatoris mater exstitit); nascitur autem in domo probaticae Joachim, atque ad templum adduci-

tur. Tum deinde in domo Dei plantata, et per Spiritum saginata, instar olivae fructiferae virtutum omnium domicilium instruitur; ut quae, abstracta mente ab omni seculi carnisque cupiditate, animum una cum corpore virginem conservasset, veluti decebat illam, quae sinu suo conceptura Deum erat, qui, cum ipse sanctus sit, in sanctis requiescit (Psal. 51, 10.). Unde sanctimoniam consectando, templum evadit sanctum et admirabile, Deique altissimi hospitio dignum.

53. Quoniam autem salutis nostrae hostis virgines observabat, propter Isaiae vaticinium, quo dixerat: *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel* (quod interpreteris: nobiscum Deus Isa. 7, 14.); idcirco ut ille qui sapientes comprehendit in astutia ipsorum (Job 5, 13; 1. Cor. 3, 19.), eum falleret, qui sapientiae nomine semper gloriatur, puella Josepho desponsatur, novus scilicet tomus scienti literas (Isa. 29, 11.). Haec porro desponsatio, et Virgini custodia, et ei qui virgines observabat, deceptio fuit. Ad ubi venit plenitudo temporis, angelus Domini missus ad eam fuit, Domini conceptionem annunciaturus. Quamobrem Dei Filium, veram illam subsistentemque Patris virtutem, *non ex vo-*

luntate carnis, nec ex voluntate viri (Joan. 1, 13.), hoc est non ex congressu et semine, sed ex benigna Patris voluntate, Spiritu sancto simul operante concepit. Hoc pacto et Creatori ut crearetur, et fictori ut effingeretur, Deique Filio ac Deo ut ex puris et immaculatis ejus carnibus et sanguinibus incarnaretur homoque fieret, subministravit, primae parentis partes persolvens. Quemadmodum enim illa citra coitum ex Adamo formata est: haec etiam novum Adam peperit: sic vero, ut hic consueto more partu ederetur, et supra quam ratio nascendi ferat. Editur enim sine patre ex muliere, qui ex patre sine matre natus exstabat. Et quidem quatenus ex muliere, secundum pariendi leges editus est: quatenus autem sine patre, supra generationis naturam. Ac rursus quatenus consueto tempore, novem expletis mensibus, et inchoato decimo, sua partui lex constitit: quatenus autem sine ullo sensus dolore, generationis legem superavit. Quam enim voluptas non anteivit, nec dolor sane in partu secutus est. Quo spectat illud prophetae: *Antequam parturiret, peperit* (Isa. 66, 7.), et illud rursus: *Antequam venisset tempus parturiendi, fugit ac peperit masculum* (ibid.).

54. Ex ea itaque Dei Filius assumpta carne natus est; non homo deifer Deoque afflatus, sed Deus incarnatus; non in prophetae morem efficientia inunctus, verum totius ungentis praesentia, ut et illud quod unxit, factum sit homo, et hoc quod unctum est, Deus; non immutatione naturae, sed unione secundum hypostasim. Idem enim erat et ungens et unctus, ungens ut Deus seipsum ut hominem. Eccur ergo Dei Genitrix non erit, quae Deum incarnatum ex se genuit? Profecto vere et proprie Dei Genitrix est et Domina, omnibusque creatis imperat, quae ancilla materque simul exstitit Creatoris. Quemadmodum autem ille, qui conceptus fuit, eam quae conceperat, Virginem servavit; sic nascendo virginitatem illius incolumem custodivit, solus per eam transiens clausamque conservans (Ezech. 44, 2.). Ac conceptio quidem per auditum facta est: ortus vero per eam partem, per quam exire fetus consuescit; quamvis aliqui fabulentur illum per Genitricis Dei latus editum esse. Neque enim hoc ei impossibile erat, ut per portam transiret, sigillis ejus nulla parte labefactatis.

55. *Adversus Antidicomarianitas. Primogeniti vox, cum etiam unicus genitus est.*

Vox donec quid significet. — Mansit ergo post partum virgo, quae semper virgo mansit, nulla ad obitum usque suum admissa cum viro consuetudine. Quamvis enim scriptum sit: *Et non cognovit eam, donec peperit filium suum primogenitum* (Matth. 1, 25.), attamen scire interest, primogenitum illum esse, qui primus sit procreatus, etiamsi alioqui unigenitus sit. Etenim primogeniti vox declarat quidem primum esse genitum aliquem; non perinde tamen alios posthac esse genitos indicat. Atqui haec particula *donec* ita praescripti temporis terminum significat, ut sequens tempus continuo non excludat. Dominus siquidem dixit: *Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi* (Matth. 28, 20.); non veluti consummato seculo sese sit abstracturus. Ait quippe Apostolus: *Et sic semper cum Domino erimus* (1. Thess. 4, 16.), scilicet post communem resurrectionem.

56. Enimvero qui fieri potuisset, ut quae Deum genuerat, et ex eorum quae secuta sunt experimento, miraculum noverat, viri complexum admisisset? absit haec opinio. Nequaquam casti animi fuerit talia cogitare, nedum perpetrare[1]).

---

[1]) Cf. integrum s. Hieronymi *de perpetua*

57. Verum beata haec atque beneficiis ejusmodi, quae naturae modum excedant, cumulata, quos in partu dolores effugerat, passionis tempore sustinuit, materno affectu lacerari sibi viscera sentiens, intimisque cogitationibus veluti gladio discerpta, cum illum quem gignendo Deum esse cognoverat, tamquam sceleratum aliquem morte affici cerneret. Sic porro intelligendum illud est: *Et tuam ipsius animam doloris gladius pertransibit* (Luc. 2, 35.). Ceterum moerorem excepit resurrectionis laetitia, quae Deum esse illum personabat, qui carne mortem obierat.

CAPUT XV.

Quis sanctis ipsorumque reliquiis honos habendus sit.

58. Sanctis ceu Christi amicis, ceu Dei filiis ac heredibus, suus habendus est honos, Joanne theologo et evangelista dicente: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan. 1, 12.). *Quocirca jam non sunt servi, sed filii. Quod*

Mariae virginitate libellum, in quo haec fusius evolvuntur et demonstrantur, cum annotationibus aliorum patrum fidem exhibentibus *opusc.* XII, 249. ss.

si filii, et heredes. Heredes quidem Dei; coheredes autem Christi (Galat. 4, 7; Rom. 8, 17.). Dominus quoque in sacris Evangeliis ad apostolos ita loquitur: *Vos amici mei estis* (Joan. 15, 14.); et: *Jam non dicam vos servos. Servus enim nescit quid faciat dominus ejus* (ibid. 15.). Ad haec cum Rex regum et Dominus dominantium (Apoc. 19, 16.), et Deus deorum (Psal. 49, 1.), summus ille omnium conditor ac Dominus dicatur, profecto sancti quoque tum dii, tum domini, tum reges sint necesse est. Horum Deus, Deus est, qui tum Dominus, tum Rex est et appellatur. *Ego enim*, inquit ad Moysen, *sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob* (Exod. 3, 6.). Quin Moyses deus Pharaonis a Deo constitutus fuit (Exod. 7, 1.). Deos porro et reges et dominos dico non natura, sed quia affectibus suis imperando dominandoque, divinae imaginis similitudinem, secundum quam conditi erant, nullatenus adulteratam servaverunt (ipsa quippe regis imago rex quoque dicitur), velut etiam qui libera voluntatis inductione Deo copulati fuerint, eumque hospitio cordis excipientes, id quod ille suapte natura est, hoc ipsi per gratiam evaserint. Quid igitur causae esse possit, quominus honore illos prosequamur,

qui famuli amicique et Dei filii sunt? Etenim is honor, qui conservis optimis habetur, propensi erga communem Dominum animi argumentum est (Basil. orat. in 40 martyr.).

59. Hi promptuaria et munda Dei domicilia facta sunt, quia Dominus dicit: *Inhabitabo in illis, et inambulabo, et ero illorum Deus* (Levit. 26, 12.; 2. Cor. 6, 16.). Quod item *justorum animae in manu Dei sint, nec mors eos attingat,* literis sacris proditum est (Sap. 3, 1.). Mors enim sanctorum somnus potius est quam mors. *Laboraverunt* enim *in hoc seculo, et vivent in finem* (Psal. 48, 9. 10.); et: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus* (Psal. 115, 15.). Quid certe pretiosum magis, quam in manu Dei esse? Deus quippe vita et lux est. Ita fit, ut qui in manu Dei sunt, in vita quoque et luce sint.

60. Quod autem et per mentem in ipsorum quoque corporibus Deus habitaverit, testatur Apostolus: *Nescitis quod corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui habitat in vobis* (1. Cor. 3, 16.)? *Dominus autem Spiritus est* (2. Cor. 3, 17.); et: *Si quis templum Dei violaverit, disperdet eum Deus* (1. Cor. 3, 17.). Cur ergo animatis Dei templis, vivisque ejus tabernaculis honor non sit

adhibendus? Hi dum viverent, cum fiducia Deo astiterunt (Aster. Hom. in ss. mart.).

61. Christus Dominus sanctorum reliquias velut salutares fontes praebuit, ex quibus plurima ad nos beneficia manant, suavissimumque unguentum profluit. Nec quisquam his fidem detrahat. Nam si aqua in deserto ex aspera et dura rupe (Exod. 17, 6.), atque ex asini maxilla ad sedandam Samsoni sitim (Judic. 15, 17.), Deo ita volente, prosiliit, cur incredibile videatur ex martyrum reliquiis suave unguentum scaturire? Minime certe, iis quidem quibus Dei potentia et honor, quo sanctos suos afficit, explorata sunt.

62. *Sancti mortuis non annumerandi. Totius humani generis patroni.* — In lege quisquis mortuum tetigerat, immundus censebatur (Num. 19, 11.). Verum hi in mortuorum numero habendi non sunt. Ex quo enim ille, qui ipsa vita est et vitae auctor, inter mortuos deputatus est: eos qui cum spe resurrectionis fideque in ipsum, obdormierunt, nequaquam mortuos appellamus. Qui enim corpus mortuum miracula edere queat? Quanam igitur ratione horum opera daemones expelluntur, morbi profligantur, aegroti sanantur, coeci visum recipiunt, leprosi mundantur, tentationes ac moerores,

omne datum optimum iis, qui fide non dubia postulant, per eos descendit a Patre luminum (Jac. 1, 17.)? Quid laboris non suscipias, ut patronum nanciscaris, qui te mortali regi offerat, et pro te ad eum verba faciat? Annon igitur ii honorandi, qui totius generis humani patroni sunt, Deoque pro nobis supplices preces adhibent? Honorandi, certe; et quidem ita, ut in eorum nomine templa Deo exstruamus, dona offeramus, memorias eorum colamus, atque in iis spiritualiter oblectemur: ea utique laetitia, quae illis arrideat, a quibus invitamur ne, dum demereri illos studemus, offendamus potius et irritemus. Quibus enim rebus Deus colitur, iisdem servi quoque ipsius oblectantur. Quibus autem Deus offenditur, iisdem etiam milites offenduntur. Quocirca in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus (Ephes. 5, 19.), in compunctione quoque et egenorum miseratione, quibus et Deus potissimum colitur, nos qui fideles sumus, colere sanctos oportet. Statuas eis et imagines quae videantur, erigamus: imo virtutes eorum imitando hoc consequamur, ut vivae ipsorum statuae imaginesque evadamus. Deiparam ceu vere et proprie Dei Genitricem honoremus; prophetam Joannem, uti praecursorem et ba-

ptistam, apostolumque et martyrem, quandoquidem Dominus dixit, *inter natos mulierum non surrexisse majorem Joanne Baptista* (Matth. 11, 11.): quin et ipse regni primus praedicator exstitit. Apostolos item, velut Domini fratres, qui eum oculis conspexerunt, ipsiusque perpessionum ministri fuerunt, *quos*, inquam, et Pater *praescivit ac praedestinavit, conformes fieri imaginis Filii sui* (Rom. 8, 29.), *primum apostolos, secundo prophetas, tertio pastores atque doctores* (1. Cor. 12, 28.). Martyres quoque ex omni classe electos, ut Christi milites, quique ipsius biberint calicem, vivificae mortis ipsius baptismo baptizati, tamquam passionum ipsius et gloriae socios (quorum antesignanus, et apostolus, et primus martyr Stephanus) tum etiam sanctos patres nostros deigerosque monachos, qui diuturniore ac molestiore conscientiae martyrio perfuncti sunt; *qui circuierunt in mellotis, in pellibus caprinis, egentes, afflicti, angustiati, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis et cavernis terrae, quibus dignus non erat mundus* (Hebr. 11, 37.). Eos denique, qui ante gratiam exstiterunt, prophetas, patriarchas, justos, qui Christi adventum praenunciarunt. Horum omnium intuentes conversationem,

imitemur fidem (Hebr. 13, 7.), dilectionem spem, zelum, vitam, passionum tolerantiam, patientiam ad sanguinem usque, ut earundem ac illi gloriae coronarum consortes et participes efficiamur.

CAPUT XVI.

De sanctorum imaginibus.

63. *Hominis adoratio ex Dei in eo imagine.* — Quoniam autem quidam nos culpant, quod Salvatoris et Dominae nostrae, reliquorumque sanctorum ac Christi servorum imagines adoramus et veneramur; audiant velim, quod Deus ab initio hominem ad imaginem suam fecerit (Gen. 1, 26.). Qui fit igitur, ut alii alios adoremus, nisi quia ad Dei imaginem facti sumus? Nam, ut ille rerum divinarum doctissimus interpres Basilius ait[1]): „Imaginis honor ad exemplar transit.“ Exemplar porro est id, cujus effigies exprimitur, ex quo forma derivatur. Quamobrem mosaicus populus tabernaculum, quod coelestium rerum, imo universae creaturae imaginem et

---

[1]) *De Spiritu sancto* c. 18. Nemo offendatur vocabulo *adorare*, cum dicit, nos sanctos, imo eorum imagines *adorare*. Idem enim saepe est graecis adorare προσκυνεῖν, quod latinis *colere*, cultus scil. non *unam* speciem i. e. *latriam* soli Deo debitam, sed *genus omne* cultus designat.

figuram gerebat, undique pronus adorabat (Exod. 33, 10.). Ait quippe Deus Moysi: *Vide, facito omnia secundum exemplar, quod tibi in monte ostensum est* (Exod. 25, 40; Hebr. 8, 5.). Quid cherubim illa, quae propitiatorium obumbrabant, nonne humanarum manuum opera erant (Exod. 25, 18.)? Quid autem celebratissimum illud delubrum hierosolymitanum? annon manu atque hominum arte constructum erat (3. Reg. 6, 1.)?

64. *Sculptilium adoratio gentilium vetita solum, ut et sacrificia.* — Divina autem Scriptura eos insimulat, qui adorant sculptilia; sed et eos qui daemoniis sacrificant. Atqui gentiles quidem sacrificabant, sacrificabant vero et judaei; verum gentiles daemoniis, judaei autem Deo. Ac proinde gentilium quidem victima rejiciebatur ac damnabatur: justorum autem sacrificium Deo acceptum erat. *Obtulit* enim *Noe sacrificium: et odoratus est Deus odorem suavitatis* (Gen. 8, 21.), ut qui probae ipsius voluntatis, atque erga se amoris et studii suavitatem comprobaret. Ita gentilium quidem sculptilia, quia daemonum simulacra erant, improbata atque interdicta sunt.

65. *Imaginum usus non tritus in veteri testamento, invisibili hactenus Deo. Cur in*

novo inductus. Adoratio imaginum ex traditione. — Praeterea quisnam est qui invisibilis et incorporei, incircumscriptique ac figura vacantis Dei simulacrum effingere queat? Unde extremae dementiae ac impietatis fuerit Deum figurare. Atque hinc est, quod in veteri testamento minime tritus erat imaginum usus. Postquam autem Deus per misericordiae suae viscera, nostrae salutis causa, vere factus est homo, neque jam, uti Abrahae, humana specie, neque, uti prophetis, se conspicandum praebuit, sed cum revera homo secundum substantiam exsisteret, in terris agens cum hominibus est conversatus (Baruch. 3, 38.), miracula edidit, passionem crucemque sustinuit, resurrexit et assumptus est: ex quo haec omnia gesta sunt, visaque ab hominibus fuere, literis subinde tum memoriae alendae gratia, tum eorum qui his praesentes non fuerunt, edocendorum, mandata sunt; ut qui ea non viderimus, audiendo atque credendo digni simus, qui beati a Domino praedicemur. Verum quia non omnes literas norunt, nec legendis libris vacant, inde patribus visum est, ut haec in imagines, tamquam in commentarium brevius, velut praeclara facinora, referrentur. Saepe sane contingit, ut cum de pas-

sione Domini minime cogitamus, conspecta crucifixionis Christi imagine, in salutiferae passionis memoriam revocemur, et cernui, non materiam, sed eum, cujus est imago, adoremus; quemadmodum scilicet nec evangelici codicis, nec crucis materiam adoramus, verum id quod per haec exprimitur. Quid enim alioqui discriminis est inter illam crucem, quae Dominum non exprimit, et illam quae eum repraesentat[1]? Quod etiam de Dei Matre sentiendum erit. Etenim is honor, quem ei adhibemus, ad illum refertur, qui ex ipsa carnem sumpsit. Itemque per egregia sanctorum virorum facinora ad fortitudinem et virtutis ipsorum aemulationem et imitationem, necnon in Dei laudes excitamur. Nam, sicut dictum est, ille honor, quem conservis optimis praestamus, nostri erga communem Dominum propensi studii argumentum est: quin et imagini habitus honos ad exemplar

[1]) *Quae eum repraesentat*, scil. crucem non propter se colimus, alioquin ubicunque ea occurrit, eam etiam coleremus, quod tamen non facimus; sed eam tantum colimus, quae et quatenus Christum repraesentat ejusque passionem in memoriam revocat. Evidens ergo argumentum, nos crucis cultu „non materiam (crucis), sed eum cujus est imago adorare.“ Quae hic Damascenus synoptice tantum attingit de cultu imaginum, fusius prosequitur in tribus orationibus plane egregiis *de imaginibus*.

transfertur. Est autem haec traditio ex illis, quae in Scripturis minime expressae sunt: ut ea qua ad orientem versi adoramus; necnon illa, qua crucem veneramur, aliaeque complures harum similes.

66. Fertur autem etiam ejusmodi historia[1]) quaedam; puta cum Abgarus Edessenorum rex pictorem misisset, qui Domini exprimeret effigiem, neque id pictor ob splendorem ex ejus vultu emicantem assequi posset, Dominum ipsum, admoto divinae vivificaeque faciei suae pallio, imaginem suam in eo depinxisse, quam ad Abgarum misit, ut hoc pacto desiderio ejus faceret satis.

67. Quod autem apostoli plurima nobis sine scriptis tradiderint, testatur ipse gentium apostolus Paulus: *State igitur, fratres,* inquit, *et tenete traditiones nostras, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram* (2. Thess. 2, 12.). Et ad Corinthios scribens: *Laudo vos, fratres, quod per omnia mei memores estis: et sicut tra-*

---

[1]) Φέρεται καί τις ἱστορία. *Fertur autem historia,* etc. Primus scriptorum ecclesiasticorum qui exstant, imaginis edessenae meminit Evagrius lib. IV. *Hist.* c. 27., ubi Procopium citat, qui epistolarum dumtaxat Abgari ad Christum, et Christi ad Abgarum mentionem facit lib. II. *De bellis* c. 12. Damasceni narrationem novis commentis sequiores graeci auxerunt.

didi vobis, traditiones tenetis (1. Cor. 11, 2.).

CAPUT XVII.

De Scriptura.

68. *Deus unus veteris et novi Testamenti auctor; contra gnosticos.* — Unus atque idem Deus est, quem tum vetus tum novum Testamentum praedicant, quique in Trinitate laudatur et celebratur; cum Dominus dixerit: *Non veni solvere legem, sed adimplere* (Matth. 5, 17.). Ipse enim salutem nostram operatus est, propter quam omnis Scriptura et mysterium omne revelata sunt. Ac rursus: *Scrutamini Scripturas: ipsae enim testimonium perhibent de me* (ibid. 39.); itemque dicente Apostolo: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus nostris in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio* (Hebr. 1, 1.). Quocirca per Spiritum sanctum et lex, et prophetae, et evangelistae, et apostoli, et pastores, et doctores locuti sunt.

69. *Omnis* igitur *Scriptura divinitus inspirata est,* ac prorus *utilis* (2. Tim. 3, 16.). Quapropter optimum est summeque animarum saluti conducibile, divinas Scripturas scrutari. Velut enim lignum plantatum secus decursus aquarum (Psal. 1, 3.), sic et

anima divinis Scripturis irrigata saginatur, fructumque maturum, hoc est rectam fidem, profert, ac perpetuo virentibus foliis, id est, Deo acceptis actionibus exornatur. Hoc siquidem afferunt Scripturae sanctae, ut et ad bonas actiones, et ad puram contemplationem nos componant. In eis namque tum cohortationem ad omnem virtutem, tum ab omni vitio dissuasionem invenire est. Quamobrem si discendi studiosi fuerimus, multam nobis eruditionem comparabimus: diligentia siquidem et labore, largientisque Dei beneficio, quidvis conficitur. Nam *qui petit, accipit; et qui quaerit, invenit: et pulsanti aperietur* (Luc. 11, 10.). Pulsemus igitur ad pulcherrimum illud pomarium Scripturarum, illud, inquam, mire fragrans, suave, elegantissimum, spiritualium divinarumque avium omnigenis garritibus aures nostras circumsonet, cor nostrum tangat, ac tum moerore confectum demulceat, tum ira percitum obleniat aeterna illud laetitia implens; quod mentem nostram in dorsum auro rutilans lucidissimumque columbae imponat (Psal. 67, 14.), cujus fulgentissimis pennis ad unigenitum Filium heredemque agricolae vineae illius intelligibilis subvehatur (Matth. 21, 38.), et ad Patrem luminum (Jac. 1, 17.) ejus

opera adducatur. Ceterum haud negligenter pulsandum nobis est, sed alacri constantique animo, ne pulsando tandem fatigemur. Sic enim demum nobis aperietur. Si semel atque iterum legerimus, nec quae a nobis lecta erunt, intelligamus, ne animis concidamus: sed persistamus, meditemur et interrogemus. Ait enim: *Interroga patrem tuum, et annunciabit tibi; majores tuos, et dicent tibi* (Deut. 32, 7.). Non enim omnium est scientia (1. Cor. 8, 7.). Ex hujus horti fonte perennes ac purissimos latices salientes in vitam aeternam hauriamus (Joan. 4, 14.). Hic in inexplebili quadam voluptate ac oblectatione versemur. Ejusmodi enim est Scripturarum gratia, ut exhauriri nequeat. Quinimo si quid utilitatis ex externis auctoribus decerpere possimus, quominus id faciamus, nihil vetat; dummodo probi nummularii simus, verum ac purum aurum aggerantes, adulterinum vero repudiantes. Quae bene ornateque dicta sunt, suscipiamus, ut ridicula numina absurdasque fabulas canibus projiciamus: ex ipsis enim adversus ipsos roboris plurimum licebit adipisci.

70. *Librorum veteris Testamenti numerus.* — Sciendum porro est[1]) viginti duos libros

[1]) *Sciendum porro est.* Canonem s. Scripturae

esse veteris Testamenti, totidem nempe quot hebraicae linguae elementa sunt; ex quibus quinque duplicantur: adeoque septem et viginti sunt. Duplex enim est litera *Caph*, et *Mem*, et *Nun*, et *Pe*, et *Sade*. Quo fit ut libri quoque eodem modo, duo quidem et viginti numerentur, ceterum septem et viginti reperiantur; quoniam scilicet quinque duplices sunt. Nam liber Ruth cum libro Judicum jungitur, unusque hebraeis liber censetur. Primus item et secundus Regnorum unus liber est. Tertius itidem et quartus Regnorum unus liber. Primus quoque et secundus Paralipomenon unus liber: ac denique primus et secundus Esdrae liber unus. Ad hunc modum libri omnes in quatuor pentateuchos quinquernionesve compinguntur; cumque alii duo supersint, sic pro-

---

proponens omittit libros, qui dicuntur *deuterocanonici*, quod hi deessent canoni hebraeorum et quod aliqui ex patribus vetustioribus de eorum canonicitate dubii haeserint. Sed sicut jam olim in Ecclesia latina praevaluit fides certe apostolica, non obstantibus quorundam dubiis, de horum librorum canonicitate, ita etiam in ecclesia graeca: hinc nulla unquam fuit controversia hac de re inter Ecclesiam latinam et graecam. Pariter evanuit in ecclesia graeca quorundam opinio singularis (n. 71.), quae apostolorum canones, certe apocryphos, sacris Scripturis adnumerat.

inde se habent libri in canone recepti: Legales quinque sunt, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Hic primus quinquernio est, qui lex etiam appellatur. Sequitur alter quinquernio, eorum quae γραφεῖα nuncupantur, a quibusdam vero *hagiographa*. Est autem hujusmodi: Jesus Nave, Judices una cum Ruth, liber unus, Regnorum primus cum secundo, liber unus; tertius item cum quarto, liber unus. Duo libri Paralipomenon, liber unus. Habes secundum quinquernionem. Tertius porro librorum quinquernio versibus constat, nempe liber Job, Psalterium, Proverbia Salomonis, ejusdem Ecclesiastes et Cantica canticorum. Quartus quinquernio prophetarum libros complectitum. Duodecim prophetae, liber unus; tum Isaias, Jeremias, Ezechiel et Daniel. His accedunt uterque Esdrae, qui libro uno continentur, et Esther. Panaretus autem (q. d. omnium virtutum promptuarium) id est Sapientia Salomonis, et Sapientia Jesu, quam a Sirach patre hebraice editam, ipsius nepos Jesus ac Sirach filius graece postea transtulit, quamvis alioqui praeclari et elegantes libri sint, non tamen illis aliis annumerantur, neque in arca positi erant.

71. *Libri novi Testamenti.* — Jam vero novi Testamenti libri isti sunt: quatuor Evangelia, nempe secundum Matthaeum, Marcum, Lucam, Joannem; Acta apostolorum, auctore Luca evangelista; septem catholicae epistolae, una Jacobi, duae Petri, tres Joannis, Judae una; Pauli apostoli epistolae quatuordecim; Joannis evangelistae Apocalypsis; canones denique sanctorum apostolorum per Clementem concinnati.

CAPUT XVIII.

De his quae de Christo dicuntur.

72. *Quadruplex praedicationis de Christo genus. Ante incarnationem septuplex.* — Eorum quae de Christo dicuntur, quadruplex, ut in genere dicam, est modus. Quaedam enim ei ante humanitatem assumptam conveniunt; quaedam in ipsa unione; quaedam post unionem; quaedam postremo post resurrectionem. Atque eorum quae humanitatis assumptione anteriora sunt, sex sunt modi. Alia enim naturae conjunctionem et consubstantialitatem cum Patre declarant, ut: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 10, 30.); et illud: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. 14, 9.); necnon: *Cum in forma Dei esset* (Philipp. 2, 6.), ceteraque id genus. Alia perfectionem indi-

cant, veluti, *Filius Dei* et *figura substantiae ejus* (Hebr. 1, 3.); et illud, *Magni consilii Angelus, admirabilis, consiliarius* (Isa. 9, 6.), et similia.

73. Alia mutuam personarum circumincessionem, ut illud: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. 14, 10.); nec non fixamque et insolubilem alterius in altera haesionem, v. g., Verbum, et sapientia, et potentia, et splendor. Nam et verbum in mente (verbum autem substantivum intelligo) itemque sapientia in sapiente, potentia quoque in potente, et in luce splendor, citra ullum excessum fixa sunt, ex illis profluentia.

74. Alia ita efferuntur, tamquam de eo qui Patrem auctorem agnoscat, ut illud: *Pater major me est* (Joan. 14, 28.). Ab ipso quippe habet tum quod est, tum ea omnia quae habet: quod est, inquam, per generationem, non per creationem, cujus generis illud est: *Ego ex Patre exivi, et venio* (Joan. 16, 28.); et: *Ego vivo propter Patrem* (Joan. 6, 58.). Omnia autem ea quae habet, non per concessionem aut discendo (οὐ μεταδοτικῶς, οὔτε διδακτικῶς), sed ut ex causa, velut cum ait: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi viderit Patrem ita facientem*

(Joan. 5, 19.). Nam si Pater non est, certé nec Filius. Ex Patre enim est Filius, et in Patre, et una cum Patre, et non post Patrem. Consimili modo, ea quae facit, ex ipso et cum ipso facit. Una enim et eadem est (eadem, inquam, et non similis) Patris et Filii et Spiritus sancti voluntas, operatio, et virtus.

75. Alia insuper dicuntnr, tamquam Patris voluntas opera illius impleatur, non ut per instrumentum aut servum, sed ut per substantivum et subsistens ipsius Verbum, sapientiam et potentiam: propterea quod unus in Patre et Filio motus consideratur. Sic illud: *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. 1, 3.). Et illud: *Misit Verbum suum, et sanavit eos* (Psal. 106, 20.). Ac rursus istud: *Ut cognoscant quia tu me misisti* (Joan. 11, 42.).

76. Alia denique prophetico modo; quorum etiam duplex genus est. Quaedam enim uti futura dicuntur, velut: *Manifeste veniet* (Psal. 49, 3.); et illud Zachariae: *Ecce Rex tuus veniet tibi* (Zach. 9, 9.); et quod a Michaea dictum est: *Ecce Dominus egredietur de loco suo, et descendet, et ascendet super excelsa terrae* (Mich. 1, 3.). Quaedam autem, licet futura, dicuntur tamen uti praeterita, ut: *Hic Deus noster: posthaec in*

terra visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruch. 3, 38.). Illud item: *Dominus creavit me initium suarum ad opera sua* (Prov. 8, 22.); et illud: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo laetitia prae consortibus tuis* (Psal. 44, 8.): et similia.

77. *In unione triplex praedicationis genus.* — Et quidem, ea quae unionem antecedunt, de ipso quoque post unionem dicuntur: quae autem unionem sequuntur, ante unionem non item, nisi secundum prophetiam, ut praediximus. At vero eorum, quae in unione sunt, triplex est modus. Nam cum a praestantiori parte verba facimus, carnis deificationem, et in Verbum assumptionem, et superexaltationem, ceteraque id generis dicimus, quo opes illas declaremus, quae carni ex sua cum sublimissimo Deo Verbo unione arctissimaque conjunctione accesserunt. Cum autem ab inferiori parte, incarnationem Dei Verbi, humanitatis assumptionem, exinanitionem, paupertatem et humiliationem dicimus. Haec enim et similia ob suam cum humanitate mixtionem Verbo ac Deo tribuuntur. Denique cum de utrisque simul nobis est sermo, unionem, communionem, unctionem, naturalem intimamque cohaerentiam, conformationem ceteraque id

generis vocabula usurpantur. Ob hunc igitur tertium modum praedicti duo modi dicuntur. Per unionem enim indicatur, quod utrumque ex sua cum eo quod una secum exsistit, compaginatione et circumincessione adeptum sit. Etenim ob unionem secundum hypostasim, et caro deificata ac Deus esse facta, divinitatisque cum Verbo socia dicitur: et rursus Deus Verbum carnem assumpsisse, et homo factus esse dicitur, creatura itidem, et novissimus appellatur (Isa. 53, 3.): non quod duae naturae in unam naturam compositam conversae sint (fieri enim nequit, ut in una eademque natura proprietates naturales inter se contrariae simul exsistant), sed quia duae naturae secundum hypostasim unitae sunt, mutuamque inter se citra confusionem et immutationem circumincessionem habent. Circumincessio autem non a carne, sed a divinitate profecta est. Neque enim fieri possit, ut caro divinitatem circumvadat; verum divina natura semel carnem permeando, carni quoque contulit, ut ad se modo quodam ineffabili commearet: quod quidem nos unionem dicimus.

78. *Quae cum reciprocatione dicantur.* — Sciendum autem est, in primo et secundo

genere eorum, quae in unione fiunt, reciprocationem considerari. Nam cum de carne sermonem habemus, deificationem, et assumptionem ad Verbum, superexaltationemque et unctionem dicimus. Haec enim a divinitate procifiscuntur, et circa carnem considerantur. Rursus, cum de Verbo loquimur, exinanitionem, incarnationem, humanationem, humiliationem, et similia vocabula adhibemus: quae quidem, ut diximus, a carne ad Verbum ac Deum transferuntur. Ipse enim istaec sponte sustinuit.

79. *Post unionem triplex genus.* — Jam vero eorum quae unionem secuta sunt, tres sunt modi. Primus, quo divina natura declaratur, cujusmodi est illud: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. 14, 10.); et illud: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 10, 30.). Ac denique omnia quae ante humanitatis assumptionem de eo dicuntur, etiam post assumptam humanitatem dicentur; uno hoc excepto, quod nondum assumpserat carnem et carnis naturales proprietates.

80. Secundus, quo natura humana insinuatur; ut in illo loco: *Quid me quaeritis interficere, hominem qui veritatem locutus sum vobis* (Joan. 8, 19; 7, 40.)? et in isto: *Ita*

exaltari oportet Filium hominis (Joan. 3, 14.), et alia hujusmodi.

81. *Sextuplex modus eorum quae de Christo humanitus post unionem dicuntur.* — Horum porro, quae humano more de Salvatore Christo praedicantur ac scripta sunt, sive dicta, sive gesta fuerint, sextuplex est modus. Quaedam enim ex illis naturaliter ratione carnis assumptae facta dictaque sunt: velut partus ex Virgine, atque aetatis incrementum, et profectus; fames item, et sitis, defatigatio, lacrymae, somnus, clavorum fixura, mors, aliaque similia, quae naturales et inculpatae passiones sunt. In his enim omnibus est divinae naturae cum humana conjunctio, etsi corporis ea vere esse creduntur: quippe cum divinitas nihil horum pertulerit, sed per ea salutem nobis procurarit.

82. Quaedam fingendi modo, ut cum Christus de Lazaro quaerit: *Ubi posuistis eum* (Joan. 11, 34.)? Cum ad ficulneam pergit (Matth. 21, 19.); cum se subducit (Matth. 11, 41.) et cum orat (Joan. 12, 15.): item cum fingit se longius ire (Luc. 24, 27.). His enim ac similibus, neque ut Deus, neque ut homo, opus habebat: verum humano more hoc praetexebat, quod necessitas atque utilitas exposcebat. Ex gr. idcirco precabatur, ut

se minime Deo adversari ostenderet utque Patrem (supra lib. 3. c. 24.), velut sui causam, honore afficeret. Interrogabat, non quod ignarus esset, sed ut se cum eo quod Deus manebat, hominem quoque vere esse demonstraret. Haec denique ipsi causa secedendi erat, ut nos doceret, pericula temere non adire, nec nos ipsos ultro prodere.

33. Quaedam rursus dicuntur per vindicationem et relationem[1]), ut illud: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti* (Matth. 27, 46.)? et: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit* (2. Cor. 5, 21.); et illud: *Factus pro nobis maledictum* (Galat. 3, 13.). Item: *Ipse Filius subjicietur ei, qui subjecit ipsi omnia* (1. Cor. 15, 36.). Nec enim quatenus Deus, nec quatenus homo a Patre unquam derelictus fuit: nec peccatum, nec maledictum factus est, nec Patri subjici opus habet. Etenim qua ratione Deus est, aequalis est Patri, non autem adversarius, nec sub-

---

[1]) *Per vindicationem et relationem* κατ᾽ οἰκείωσιν καὶ ἀναφοράν. Christus plura sibi vindicat, adscribit et tribuit, quatenus est caput, mediator, tutor noster, quo sensu capiti tribuuntur quae sunt membrorum.

jectus: qua autem homo, nunquam Patri contumax fuit, ut ei demum subjici necesse sit. Ex quo sequitur eum, nostri assumpta persona, partes nostras suscipiendo, his verbis usum esse. Nos siquidem illi eramus peccato et maledicto obnoxii, contumaces et refractarii, eoque nomine derelicti.

84. Quaedam autem per excogitatam mente praecisionem. Nam si ea, quae revera disjungi nequeunt, hoc est, carnem a Verbo sejunxeris, servus dicitur et ignarus, quia servae et ignorantis naturae erat: ac nisi caro Deo Verbo fuisset copulata, serva procul dubio et ignorans exstitisset (Cf. l. 3. c. 21.): verum ob hypostaticam cum Deo Verbo unionem id habuit, ut nec serva esset, nec ignara. Eadem de causa Patrem Deum suum vocavit.

85. Quaedam vero, ut se nobis manifestaret nostramque firmaret fidem. Velut cum ait: *Pater, clarifica me apud temetipsum, claritate quam habui, priusquam mundus esset apud te* (Joan. 17, 5.). Etenim ipse quidem et tunc clarificatus erat, et nunc clarificatur: nequaquam vero nobis claritas ejus patefacta comprobataque erat. Huc enim facit, quod ab Apostolo dictum est: *Qui definitus est Filius Dei in virtute, secundum*

Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum (Rom. 1, 4.). Siquidem per miracula resurrectionemque et sancti Spiritus adventum mundo declaratum est atque persuasum, eum Dei Filium esse. Ac illud quoque: *Proficiebat sapientia et gratia* (Luc. 2, 32.).

86. Nonnulla postremo ita de eo dicuntur tamquam judaeorum personam acciverit, se in eorum numerum adscribendo, ut dum samaritanae ait: *Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod scimus, quia salus ex judaeis est* (Joan. 5, 22.).

87. Tertius modus ille est, quo una hypostasis declaratur atque ambae simul naturae ostenduntur. Cujus generis illud est: *Ego vivo propter Patrem, et qui manducat me, et ipse vivet propter me* (Joan. 6, 58.). Et illud: *Vado ad Patrem, et jam non videbitis me* (Joan. 15, 10.). Item: *Dominum gloriae nunquam crucifixissent* (1. Cor. 2, 8.). Illudque tandem: *Nemo ascendit in coelum, nisi qui descendit de coelo, Filius hominis qui est in coelo* (Joan. 3, 13.), aliaque similia.

88. Eorum demum, quae resurrectionem sequuntur, quaedam divinitati conveniunt, ut: *Baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. 28, 19.). Nam hic

Filius uti Deus adhibetur. Et illud: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi* (ibid. 20.), aliaque hujus generis. Etenim ut Deus nobiscum est. Alia humanitati conveniunt, ut illud: *Tenuerunt pedes ejus* (ibid. 9.); et illud: *Illic me videbunt* (ibid. 10.), et similia.

89. Eorum porro quae post resurrectionem humanitati conveniunt, varii modi sunt. Nonnulla enim vere quidem, non tamen naturali modo, sed certa dispensatione contigerunt, ut cicatrices, manducatio ac potio postquam revixit. Quaedam autem vere et pro eo ac naturae consentaneum est; v. g. de locis in loca citra laborem migrare, ac per januas clausas ingredi. Quaedam per simulationem, uti *finxit se longius ire* (Luc. 24, 28.). Quaedam rursus utrique naturae congruunt, ut *Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum: et Deum meum et Deum vestrum* (Joan. 20, 18.). Et illud: *Introibit Rex gloriae* (Ps. 20, 7.). Item: *Sedet in dextera majestatis in excelsis* (Hebr. 1, 3.). Quaedam denique sic accipienda, tamquam in ordinem nostrum se adscribat, per mentis praecisionem scilicet, ut illud: *Deum meum et Deum vestrum.*

90. *Cuique naturae congrua illi tribuenda.* Quamobrem ea quae sublimia sunt, divinae

naturae omnique passione superiori ac incorporeae tribui necessum est; quae autem humilia, humanae: quae vero communia, composito, hoc est, uni Christo, qui Deus et homo est. Itemque compertum habere oportet, utraque unius et ejusdem Domini nostri Jesu Christi esse. Nam quod utriusque proprium est agnoscentes, atque utraque ab uno et eodem geri perspicientes, rectam tenebimus fidem, nec errabimus. Ex quibus omnibus unitarum naturarum discrimen dignoscitur, quodque, ut sacratissimi Cyrilli verbis utar[1]), licet in naturali qualitate non idem sint divinitas et humanitas, unus tamen sit Filius, et Christus et Dominus: et unus cum sit, una quoque sit ipsius persona; quippe cum ex eo, quod naturarum distinctio agnoscatur, nullam tamen partitionem unio secundum hypostasim admittat.

CAPUT XIX.

Deum auctorem malorum non esse.

91. *Actionis nomine in Scriptura dicta permissio.* — Scire illud attinet, moris esse Scripturae, ut Dei permissionem actionem ipsius appellet, velut cum ait Apostolus in

---

[1]) In epistola apologetica *ad Acacium Melitinae episc.*

epistola ad Romanos: *Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud autem in contumeliam* (Rom. 9, 21.)? Idcirco nimirum, quod ipse et haec et illa facit. Solus enim ipse universorum opifex est. Haud tamen ipse vel nobilia vel ignobilia vasa efficit, verum sua cujusque voluntas ac electio. Atque id liquet ex his verbis, quibus idem Apostolus utitur Epistola ad Timotheum secunda (2, 20. s.): *In magna domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia: et quaedam quidem in honorem, quaedam autem in contumeliam. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum paratum.* Constat autem purgationem voluntate fieri. *Si quis* enim, inquit, *emundaverit se.* Atqui consectaria conversio ex adverso respondet, quod, si non emundaverit, erit vas in contumeliam, inutile Domino, ac dignum quod confringatur. Quocirca tum locus hic, quem adduximus, tum ille: *Conclusit Deus omnes in incredulitate* (Rom. 11, 32.); et iste: *Dedit eis Deus spiritum conpunctionis, oculos ut non videant et aures ut non audiant* (Isa. 6, 10; Rom. 11, 10.); haec, inquam, omnia non

non ita accipienda sunt, quasi Deus haec ipse effecerit, sed quod permiserit, tum ob arbitrii libertatem, tum quia bonum ejusmodi naturae est, ut a vi et coactione liberum sit[1]).

92. Scripturae ergo consuetudo est, ut Dei permissionem vocet, ac si ejus actio et opus esset. Quin etiam cum a Deo *mala creari* ait (Isa. 45, 7.), *nec malum in civitate quod non fecerit Dominus* (Amos 3, 6.), his verbis Deum malorum auctorem esse minime ostendit: sed quia mali vocabulum anceps est duplicemque significationem habet. Interdum enim id quod suapte natura malum est indicat, quod quidem cum virtute ac Dei voluntate pugnat: interdum quod sensui nostro malum ac molestum est, velut afflictiones et immissae calamitates, at revera bonae. Iis enim qui sagacis animi sunt, ad conversionem et salutem conferunt. Atque harum demum Scriptura Deum auctorem esse commemorat.

Sciendum autem est, harum etiam cau-

---

1) Notetur haec sana et sobria *harmoniae Scripturarum innixa* interpretatio loci alioquin difficilis, et ne recurramus statim sive ad reprobationem positivam vel negativam, sive ad nescio quas praedeterminationes physicas ad ejusmodi testimonia explicanda.

sam in nobis esse. Etenim ex voluntariis malis oriuntur involuntaria.

93. *Quae sunt eventus, causaliter dicuntur.* — Illud item advertendum est, hoc Scripturae familiare esse, ut nonnulla, quae ex eventu dici debebant, ita exprimat, tamquam causam significent. Cujus generis illud est: *Tibi soli peccavi et malum coram te feci: ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris* (Psal. 50, 6.). Non enim qui peccavit, eo peccavit, ut Deus victoriam obtineret: nec vero Deus peccato nostro opus habebat, ut ex illo victor appareret. Deus enim citra comparationem ullam, omnes prorsus, atque illos etiam qui non peccant, vincit ac superat, ut qui rerum conditor sit, incomprehensibilis et increatus, naturalemque ac non adventitiam gloriam habeat; sed quia nobis peccantibus nihil injuste agit, cum infert iram; cumque poenitentibus ignoscit, vitii nostri ac nequitiae victor ostenditur; non tamen ut nos idcirco peccemus, sed quia ita contingit. Perinde ac si quis, dum ad opus sedet, superveniente amico dicat: Idcirco amicus venit, ut nihil hodie operis facias. Atqui amicus non eo venit, ut nihil ille operis faciat, sed ita eventus tulit. Nam dum in suscipiendo hospite distrahitur, ab

opere abstinet. Dicuntur autem haec eventitia, quoniam res ita eveniunt. Deus porro non solus ipse justus esse vult, sed et omnes quantum fieri potest, ad sui similitudinem accedere.

CAPUT XX.

Non esse duo principia.

94. *Adversus manichaeos, non esse duo principia.* — Quod non sint duo principia, alterum bonum et alterum malum, hinc nobis perspectum fiet. Pugnant enim inter se bonum et malum, seque mutuo destruunt: neque alterum in altero, aut cum altero possunt exsistere. Itaque in sua quoque parte universi erunt. Ac primum quidem non modo ab ipsa universitate, sed et ab universi parte utrumque horum circumscribetur.

95. Deinde quaero, quisnam suam utrique regionem assignarit? Neque enim ea amice inter se coiisse aut foedus sanxisse inquient; quandoquidem malum mali nomen amittet, si pacem colat, et cum bono conveniat: nec rursus bonum boni nomen retinebit, si cum malo necessitudinem habeat. Quod si alius quispiam est, qui utrique sedem attribuerit, ille Deus potius erit.

96. Quin et duorum alterum necesse erit, nempe ut vel se invicem tangant atque destruant: vel medius quispiam locus sit, ubi nec bonum, nec malum versetur, velut septum quoddam ab altero alterum dirimens. Ita jam non duo, sed tria futura sunt.

97. Horum item alterum sit oportet, nempe ut vel pacem inter se colant, quod quidem a malo alienum est (non enim malum est, quod pacem servat); vel inter se pugnent, quod itidem a boni natura abhorret (nam quod pugnat, bonum perfecte non est); vel malum quidem pugnet, bonum autem non repugnet, verum a malo corrumpatur, vel in perpetuo moerore et molestia versetur, quod sane a bono alienum est. Perspicuum igitur est unum dumtaxat esse principium ab omni malo liberum et immune.

98. *Malum boni privatio, non substantia aliqua.* — At, inquiunt, si res ita se habet, quaenam mali origo est? Neque enim fieri potest, ut malum a bono originem traxerit. Respondemus, malum nihil aliud esse quam privationem boni, atque ab eo quod naturae consentaneum est, in id quod naturae repugnat, deflexionem. Nulla res enim suapte natura mala est. Omnia quippe quae fecit Deus, quatenus exstant, valde bona sunt

(Gen. 1, 31.). Quo fit ut, dum ita manent, sicut condita fuere, valde bona sint. At dum sponte ab eo quod naturae consentaneum est, abscedunt, atque ad id quod naturae adversatur, sese conferunt, in malum labuntur.

95. Atqui sic comparatum est, ut cuncta Conditori serviant illique obediant. Quare cum creaturarum aliqua frenum excutit, contumaxque fit creatori suo, tum denique sui ipsa vitii auctor est. Malum enim non substantia aliqua, neque substantiae proprietas est, sed accidens; hoc est, ex eo quod naturae aptissimum est, in id quod naturae repugnat, voluntaria deflexio sive peccatum.

100. *Peccati parens diabolus, voluntate, non natura.* — Undenam igitur peccatum? Liberae nimirum diaboli voluntatis inventum est. Ergo diabolus malus? Certe quatenus conditus est, non est malus, sed bonus. Angelus enim lucidus ac eximie splendidus ab Opifice conditus fuit, arbitriique libertate praeditus, utpote rationalis. Ceterum a virtute, quae naturae consentanea est, sponte desciscens, in malitiae caliginem provolutus est, discedens procul a Deo, qui solus bonus est ac vitae et lucis parens: ex ipso enim bonitatem trahit, quidquid est bonum, et

quatenus ab ipso voluntate (non enim loco) abscedit, in malo haeret.

CAPUT XXI.

Cur Deus eos condiderit, qui peccaturi essent, nec poenitentiam acturi.

101. *Malos praescitos creat Deus, ne sua bonitas vinci videatur a malo.* — Deus pro sua bonitate ea quae fiunt, ex nihilo producit, praesciusque est futurorum. Itaque nisi exstituri essent, ne mali quidem futuri essent, nec praenoscerentur. Eorum enim quae sunt, cognitiones sunt eodemque modo, eorum quae omnino futura sunt, praenotiones. Prius enim est, ut aliquid sit: ac tum ut bonum sit vel malum. Quod si, cum propter Dei bonitatem exstituri essent, idcirco eorum ortus impeditus fuisset, quod propria voluntate mali futuri erant, malum certe Dei bonitatem vinceret. Quocirca Deus omnia quae facit, bona facit: at propria cujusque voluntate accidit, ut bonus vel malus sit. Ergo cum diceret Dominus: *Melius erat homini illi, si natus non fuisset* (Marc. 14, 21.), nequaquam opus suum improbabat, sed malitiam illam, quam res a se condita ex propria voluntate et socordia contraxerat. Nam per voluntatis ignaviam inutile sibi conditoris

beneficium reddiderat. Haud secus ac si quis, cum opes et imperium a rege acceperit, eum qui de se tam bene meritus sit, tyranni more opprimat: quem rex, in potestatem redactum, merito poena afficiet, siquidem illum a tyrannidis occupandae proposito abduci non posse conspexerit.

CAPUT XXII.

De lege Dei et lege peccati.

102. *Bonum est quidquid Deus vult.* — Bonus est Deus, et omni bonitate sublimior; bonaque item est ipsius voluntas. Id demum enim est bonum, quod vult Deus. Lex autem illud praeceptum est, quo hoc edocemur; ut in ipso manentes, in luce versemur (1. Joan. 1, 7.). Cujus praecepti transgressio peccatum est. Hoc porro suggerente diabolo nobisque nulla vi impressa libere suscipientibus conflatur. Atqui ipsum quoque peccatum lex appellatur (Rom. 7, 23.).

103. *Dei lex ac mentis nostrae. Peccati lex et quae est in carnis nostrae membris.* — Dei itaque lex mentem nostram inscendens, eam ad se trahit, conscientiam nostram exstimulando, quae et ipsa mentis nostrae lex dicitur: quinimo maligni suggestio, hoc est

lex peccati, membra carnis inscendens, per eam nos aggreditur. Nam, quia sponte semel Dei legem infregimus, admissa nequissimi suggestione, ei deinceps ad nos aditum aperuimus, qui nos ipsi peccato vendiderimus. Quo fit ut corpus nostrum prompte et facile ad illud impellatur. Quocirca ille peccati odor sensusque, qui in corpore residet, sive concupiscentia et voluptas, lex in membris carnis nostrae appellatur.

104. *Scripturae locus de harum legum pugna expositus.* — Ac proinde lex quidem mentis meae, id est conscientia, condelectatur legi Dei sive praecepto, illudque vult. At lex peccati (ibid. 22.), hoc est suggestio, per eam legem, quae est in membris meis, sive per corporis atque illius animae partis, quae rationis est expers, cupiditatem propensionemque ac motum repugnat legi mentis meae, hoc est conscientiae, et captivat me (tametsi Dei legem velim et amem, nolimque peccatum, atque illud averser), ob commixtionem[1]) nimirum, ac tum per laevorem mollitiemque voluptatis, tum per corporis et

[1]) *Ob commixtionem* κατὰ ἀνάκρισιν, propter conjunctionem animae cum corpore peccati lex seu concupiscentia per omnia veluti membra diffusa, omnibus admixta est.

brutae illius, ut dixi, animae partis concupiscentiam me ludificatur, adducitque ut peccato serviam. *At Deus id quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur* (lex) *per carnem, mittens Filium suum in similitudinem carnis peccati* (carnem enim ille assumpsit, peccatum non item), *damnavit peccatum in carne, ut justificatio legis impleretur, in iis, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum Spiritum* (Rom. 8, 3, 4.). Nam *Spiritus adjuvat infirmitatem nostram* (ibid. 26.), legique mentis nostrae adversus eam, quae est in membris nostris, vires praestat. Illud siquidem: *Quid oremus sicut oportet, nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus* (ibid.), idem est ac si diceret, ipse nos docet quid orandum sit. Ex quo fit, ut Dei praecepta nisi per patientiam et orationem impleri non possint.

CAPUT XXIII.

Adversus judaeos, de sabbato.

105. *Diei septimi religio.* — Sabbatum dies septimus vocatus est, et requiem significat. Deus enim eo die, sicut ait Scriptura, *requievit ab operibus suis* (Gen. 2, 2.), ut

numerus dierum ad septimum usque progressus, rursus in orbem redeat, atque a primo initium sumat. Hic porro numerus apud judaeos in honore est: quippe quem Deus coli praeceperit, idque non defunctorie, sed gravissimis etiam poenis statutis in eos, qui illud transgressi essent (Exod. 13, 6; Num. 15, 35.). Nec vero temere id ille imperavit: sed certis quibusdam rationibus adductus, quas viri spirituales mentisque perspicacitate praediti intelligunt.

106. *Conjectatio auctoris, cur praecepta judaeis requies sabbati.* — Quantum autem ego, alioquin imeritus, assequi possum (ut ab inferioribus ac crassioribus incipiam), cum sciret Deus israeliticum populum pinguem esse, et carni addictum, inque res terrenas impense pronum, nec discretionis ullius, hanc legem sanxit: primum. *ut servus et jumentum requiescerent,* sicut scriptum est (Deut. 5, 15.). Etenim *justus miseratur animas jumentorum suorum* (Prov. 11, 10.): deinde vero, ut ipsi terrenis occupationibus feriati, ad Deum se colligerent; septimum nempe diem in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus divinarumque Scripturarum lectione totum expendentes, atque in Deo conquiescentes. Nam, quando lex non erat, nec Scri-

ptura divinitus inspirata, ne sabbatum quidem Deo consecratum erat[1]). At postquam Scriptura divina per Moysen data est, sabbatum quoque Deo dicatum fuit, ut ejus meditationi vacarent, qui totum vitae tempus Deo non impendunt, nec Domino tamquam patri toto desiderio serviunt: sed velut ingrati servi, parvam saltem ac perexiguam vitae particulam illi impertirent, idque poenarum ac objurgationum, quae praevaricatores manent, timore: *Non enim lex justo posita est, sed injusto* (1. Tim. 1, 9.). Argumento est, quod primus ipse Moyses totos quadraginta dies, rursumque totidem alios jejunus assistens Deo (Exod. 24, 18; 34, 28.), procul dubio ipsis quoque sabbatis macerabat, cum tamen lex juberet, ne quis se die sabbati affligeret. Quod si hoc ante datam legem gestum fuisse ajunt, quid de Elia Thesbite sunt dicturi, qui quadraginta dierum iter, semel dumtaxat sumpto cibo, confecit (3. Reg. 19, 8.)? Etenim ipse non jejunio solum, sed etiam itinere, in horum quadra-

---

1) Ὅτε μεν γάρ. *Nam cum lex non esset,* etc. His concinit auctor *Synopsis Scripturae* inter opera Athanasii, in Exodum. Ad sabbati feriandi jussionem non Moyses instituit, sed a mundi exordio latam (Gen. 2, 3.) et pene obliteratam instauravit.

ginta dierum sabbatis sese affligens, sabbatum solvit: neque propterea Deus, qui legem tulerat, ei succensuit; quin potius in virtutis praemium, illi se in Horeb conspiciendum praebuit. Quid item de Daniele dicent? Annon tres hebdomadas integras jejunus egit (Dan. 10, 2.)? Quid vero? Numquid non israelitae omnes infantem sabbato circumcidunt, si quidem tunc octavum vitae diem attingeret (Levit. 22, 3.)? Nonne magnum illud jejunium, quod lege praescriptum est, si in sabbato occurrerit, obeunt (Levit. 23, 27.)? Annon itidem sacerdotes et levitae in tabernaculi operis sabbatum violant, nec ob id in culpa sunt (Matth. 22, 5.)? Quin, si jumentum die sabbati in foveam prolabitur, qui illud extraxerit, criminis est insons; reus vero, qui hoc facere neglexerit. Num cuncti israelitae per septiduum arcam Dei ferentes, jerichuntina moenia non circuiere, inter quos dies plane sabbatum erat (Josue 6, 3.)?

107. *Quomodo sabbatum rite peragendum. Commutata sabbati religio in melius.* — Itaque quemadmodum dixi, ut Deo vacaretur et vel minima saltem vitae particula ei tribueretur, nec non ut servus jumentumque requiescerent, sabbati observatio consulto invecta illis fuit, qui cum parvuli adhuc et car-

nales essent, sub elementis mundi servientes (Galat. 4, 3.), nihil supra corpus et literam valerent cogitare. *Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum* unigenitum, hominem *factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret; ut adoptionem filiorum reciperemus* (ibid. 4, 5.). Quotquot enim recepimus eum, dedit nobis potestatem filios Dei fieri (Joan. 1, 12.), qui in ipsum credimus. Quare non jam sumus servi, sed liberi (Galat. 4, 7.): non jam sub lege, sed sub gratia: non jam ex parte solum prae metu Domino servimus; sed ad totum tempus ei consecrandum sumus obligati, adeo ut servo illi, irae, inquam, et cupiditati, quiescere a peccato Deoque feriatum esse jubeamus; erecta quidem perpetuo versus Deum cupiditate, armata vero contra Dei hostes iracundia: ac jumentum item, corpus nimirum, a peccati servitute dato otio recreemus, et ad inserviendum divinis praeceptis compellamus.

108. Haec sunt quae spiritualis Christi lex nobis indicit, quam, qui custodiunt, mosaica lege superiores exsistunt. Nam ex quo venit quod perfectum est, evacuatum est quod ex parte erat (1. Cor. 13, 10.); ac scisso per Salvatoris crucem tegumento sive velo legis,

sanctoque Spiritu igneis linguis illucescente, litera obsolevit, corporalia cessarunt, et impleta lege servitutis, lex libertatis nobis donata est. Atque perfectam humanae naturae requiem celebramus, hoc est resurrectionis diem, in qua Dominus Jesus, vitae auctor et Salvator, nos ad promissam illis, qui spirituali cultu Deo serviunt, hereditatem introduxit; in quam nimirum ipse praecursor noster ingressus est, postquam a morte ad vitam rediit, et reseratis patefactisque sibi coeli januis, in Patris dextera secundum corpus consedit, quo illi etiam, qui legi Spiritus morem gerunt, deinceps sunt introituri.

109. *Circumcisio ac sabbatum unum quid sensu mystico.* — Quocirca ad nos, qui spiritu ac non litera incedimus, omnis carnalium rerum abjectio spectat, cultusque spiritualis et cum Deo conjunctio. Circumcisio quippe corporeae voluptatis rerumque superfluarum ac minime necessariarum est abjectio. Praeputium vero nihil aliud est, nisi superflua cutis membri illius, in quo libido cietur. Omnis porro voluptas, quae nec ex Deo, nec in Deo, capitur, voluptatis est superflua portio, cujus figura praeputium est. Sabbatum autem est requies a peccato. Quamobrem duo haec unum prorsus sunt, atque ita ambo

simul, si ab iis, qui Spiritu aguntur, observentur, ne minimam quidem flagitii notam creant.

110. *Numeri septenarii commendatio.* — Quin illud quoque notandum est, septenario numero praesens omne tempus designari, juxta atque sapientissimus Salomon dixit: *Dare partem septem atque etiam octo* (Eccle. 11, 2.). Et diviniloquus David (Psal. 6, 11.), cum de octava psalmum ederet, de futura post rerurrectionem instauratione rerum canebat. Quocirca, quandoquidem lex die septimo a corporeis rebus cessare praecipiebat et spiritualibus vacare, vero israelitae eaque mente praedito, quae Deum videat, arcana ratione hoc subindicabat, nunquam id non agendum esse, ut sése Deo offerat, et supra res corporeas assurgat.

CAPUT XXIV.

De virginitate.

111. *Virginitatis defensio. Virginitas homini coaeva ac vigens in paradiso. Matrimonium occasione peccati inductum.* — Virginitatem carnales homines culpant, et qui voluptati indulgent, testimonii loco dictum hoc obtendunt: *Maledictus omnis qui non*

suscitat semen in Israel (Deut. 25, 9.); nos vero Dei Verbi, qui ex Virgine carnem assumpsit, praesidio freti hoc dicimus, virginitatem ab initio in hominum natura consitam fuisse. Etenim homo ex terra virgine effictus fuit. Ex solo item Adamo Eva condita est. Virginitas etiam in paradiso vigebat. Ait quippe divina Scriptura: *Nudi erant* (Adamus scilicet et Eva) *et non erubescebant* (Gen. 2, 25.). Ubi primum a divino mandato recesserunt, *nudos se esse cognoverunt*, et prae pudore *perizomata sibi consuerunt* (Gen. 3, 7.). Ac postea quam violato praecepto Adamus audivit: *Terra es, et in terram reverteris* (ibid. 19.), morsque per transgressionem in mundum introivit, tum demum *cognovit Adam uxorem suam, et concepit genuitque* (Gen. 4, 1.). Itaque ne mors hominum genus obtereret et absumeret, matrimonium invectum est[1]): ut per liberorum procreationem genus humanum incolume staret (Gregorius Nyss. *De opif. hom.* 16.).

112. At fortasse dicent: Quid igitur sibi vult, *Masculum et feminam* (Gen. 1, 28.) etc.,

---

[1]) Favet Damascenus, ut jam supra animadvertimus ad l. 2. c. 30. n. 142., illorum opinioni, secundum quam matrimonii institutio sequela est lapsus, quae tamen vera censeri nequit.

illudque: *Crescite et multiplicamini?* Cui quaestioni respondebimus, per haec verba: *Crescite et multiplicamini,* non eam omnino propagationem significari, quae per conjugalem complexum efficitur. Deus enim alio quoque modo genus nostrum propagare poterat, si integrum ipsius mandatum ad extremum servassent. At cum pro sua praescienta (ut cui omnia antequam fiant nota sunt) perspectum haberet, fore, ut illi contra quam imperatum erat, facerent, ac morte multarentur; hoc ipse antevertens, masculum et feminam creavit, et crescere ac multiplicari jussit. Ergo via coepta pergamus ac virginitatis sive etiam castitatis dotes videamus.

113. *Castitas praesidium a diluvio.* — Noë, cum arcam ingredi juberetur, atque hoc ei munus imponeretur, ut mundi semen conservaret; hujusmodi mandatum accepit: *Ingredere,* inquit, *tu, et filii tui, et uxores filiorum tuorum* (Gen. 7, 1.). Eos itaque ab uxoribus distraxit, ut castitatis adminiculo pelagus atque universi illud orbis naufragium effugerent. At vero sedato diluvio, *Egredere,* inquit, *tu, et uxor tua et filii, et uxores filiorum tuorum* (Gen. 8, 16.). En rursus quo pacto propagationis causa matrimonium per-

missum est. Elias deinde, auriga ille ignem spirans et coelipeta (4. Reg. 2, 11.), nonne caelibatum amplexus est, ejusque virtutem evectio humana conditione praestantior comprobavit (3. Reg. 17, 16.)? Quis coelos clausit? Quis mortuos suscitavit (ibid. 19.)? Quis Jordanem divisit (4. Reg. 2, 8.)? Nonne virgo Elias? Annon Elisaeus discipulus ejus, cum paris virtutis specimen dedisset, Spiritus gratiam, quam duplicem petierat, consecutus fuit (ibid. 9.)? Quid tres pueri? Nonne, cum virginitatem coluissent, ignem superarunt, hoc per virginitatem adepti, ut ipsorum corpora igne consumi non possent (Dan. 3, 20.)? Quid Danielem taceam? Cujus corpus virginitate sic obduratum fuerat, ut ferarum dentes ei infigi nequiverint (Dan. 6, 14.). Annon Deus ab israelitis conspiciendus, hoc eis praeceperat, ut a libidine purum corpus servarent (Exod. 19, 15.)? Nonne sacerdotes seipsos castos servabant, quo templi adyta ingrederentur ac victimas offerrent? Annon denique lex magnum votum castitatem nuncupavit?

114. *Explicata Scripturae loca.* — Legis itaque praeceptum sensu magis spirituali accipi debet. Est enim semen spirituale, quod per caritatem et timorem Dei concipitur in

animae utero, parturiente edenteque spiritum salutis. Sicque etiam intelligendum illud est: *Beatus qui habet semen in Sion, et propinquos in Jerusalem* (Isa. 31, 9.). Quid enim, si ganeo sit, si temulentus, si idolorum cultor, num beatus erit, si modo semen in Sion et affines in Jerusalem habeat? Nemo certe sanae mentis hoc effutierit.

115. *Virginitas angelicum vitae genus et matrimonio praestantior.* — Virginitas angelicum est vitae genus, incorporeae omnis naturae peculiaris nota. Neque id dicimus, ut matrimonio detrahamus: absit! (nequaquam enim nos fugit Dominum praesentia sua nuptiis benedixisse (Joan. 2, 1.), illumque novimus qui dixit: *Honorabile connubium, et torus immaculatus* Hebr. 13, 4.); sed quia nuptiis, quamvis alioqui bonis, praestare virginitatem agnoscimus. Etenim, cum in virtutibus, tum in vitiis altiores atque inferiores gradus exsistunt. Illud scimus, mortales omnes ex conjugio natos esse, primis generis nostri parentibus exceptis. Nam illi virginitatis soboles sunt, non conjugii figmentum. At coelibatus angelorum, ut diximus, vitam imitatur. Ex quo fit ut quantum angelus hominem antecellit, tantum virginitas matrimonium superet.

116. *Christus virginitatis decus, ex patre virgine, matreque natus. Virginitas nulla lege a Christo praescripta.* — Quid vero angelum dico? Christus ipse virginitatis decus est, ut qui non modo ex Patre sine fluxu atque congressu genitus sit, sed etiam nostri instar assumpta carne, ex Virgine sine maritali copula veram absolutissimamque virginitatem in seipso ostenderit. Quapropter hanc quidem ille nulla nobis lege praescripsit (*Non* enim, ut ipse ait, *omnes capiunt verbum istud* Matth. 19, 11.), verum ipso opere nos illam docuit, nobisque ad eam robur conciliavit. Eccui enim non liquet, virginitatem nunc inter homines vigere?

117. Atqui bona quidem est liberorum procreatio, quae matrimonio suscitatur: bonum item matrimonium propter fornicationes, quas amputat (1. Cor. 7, 2.), ac libidinis rabiem, facta legitimae copulae copia, in scelesta flagitia insano impetu ruere non sinit. Bonum, inquam, est matrimonium iis, quibus deest continentia: at potior est virginitas, quae animi focunditatem auget, Deoque orationem uti fructum tempestivum offert: *Honorabile connubium et torus immaculatus: fornicatores autem et adulteros judicabit Deus* (Hebr. 13, 4.).

CAPUT XXV.

De circumcisione.

118. Circumcisio Abrahae ante legem post benedictiones et promissiones data est, tamquam signum quod eum liberosque ejus ac vernas a gentibus, quibuscum morabatur, discerneret. Argumento est, quod cum israelitae quadraginta annis in deserto secum ipsi seorsim versarentur, nec cum ulla alia gente commercium haberent, ex iis qui in deserto nati sunt, nullus omnino circumcisus fuit. At postquam Josue Jordanem trajecit, tum circumcisi sunt, constitutaque fuit secunda lex circumcisionis. Lex siquidem circumcisionis, quae tempore Abrahae data fuerat, posthac totis quadraginta annis in deserto cessavit. Quocirca secundo rursum Deus circumcisionis legem Josue post transmissum Jordanem dedit: quemadmodum scriptum est in libro ejusdem Josue filii Nave: *Eo tempore ait Dominus ad Jesum: Fac tibi cultros lapideos ex petra durissima, et circumcide secundo filios Israel* (Josue 5, 2.). Et post pauca: *Quadraginta et duobus annis versatus est Israel in solitudine Madbaritide: ob eamque causam incircumcisi erant ex ipsis filii multi bellatorum, qui*

egressi fuerant de terra Aegypti, qui Dei mandatis non paruerant: quibus etiam affirmavit non visuros ipsos terram bonam quam juraverat patribus eorum daturus se eis, terram lacte et melle manantem. In eorum autem locum filios ipsorum suffecit, quos Jesus circumcidit; eo quod in via circumcisi non essent. Ex quo perspicuum fit, circumcisionem signum fuisse, quod Israelem a gentibus quibuscum versabatur, secerneret.

119. *Circumcisio baptismi figura.* — Ea porro baptismi figura erat. Sicut enim circumcisio non utile aliquod corporis membrum abscindit, sed superfluum excrementum: ita per sanctum baptisma peccatum nobis amputatur. Liquet autem, quod peccatum superfluum quoddam sit et inutilis cupiditas. Neque enim fieri potest, ut quis omnino non concupiscat, aut nullum voluptatis sensum percipiat: verum illud quod in cupiditate et voluptate nulli usui est, hoc est inutilis cupiditas ac voluptas, hoc ipsum peccatum est; quod quidem circumcidit sanctum baptisma, signi loco venerabilem crucem in fronte praebens, non qua a gentibus secernamur (omnes enim gentes baptismum consecutae sunt, ac crucis signo insignitae),

sed quo fidelis ab infideli in qualibet natione distinguatur. Quocirca circumcisio patefacta veritate inutilis jam figura atque umbra est. Inutile igitur est circumcidi, ac baptismo contrarium. *Nam qui circumciditur universae legis servandae debitor est* (Galat. 5, 2.). Dominus porro ut legem impleret, circumcisus fuit; atque adeo totam legem implevit, sabbatum quoque servavit, ut legem impleret ac sisteret (Matth. 5, 17.). Ex quo autem baptizatus est, et Spiritus sanctus hominibus apparuit in columbae specie descendens super eum, ex eo tempore spiritalis Dei cultus ac vitae ratio, coelorumque regnum praedicari coeperunt.

CAPUT XXVI.

De antichristo.

120. *Antichristi acceptionis variae. Judaei antichristum recepturi tamquam sit eorum Messias.* — Nosse autem operae pretium est, venturum omnino antichristum esse. Et quidem omnis qui non confitetur Dei Filium ac Deum in carne venisse, et Deum perfectum esse atque hominem perfectum, una cum eo quod Deus erat, effectum esse, is antichristus est (1. Joan. 4, 2.). Cete-

rum peculiari ac praecipuo modo antichristus ille dicitur, qui sub seculi finem venturus est. Primum itaque oportet praedicari Evangelium apud omnes gentes, uti Dominus ait (Matth. 24, 14.), ac tum ille veniet, ut innotescat adversarius Deo judaeorum animus. Ait enim ad eos Dominus: *Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me: veniet alius in nomine suo, et illum accipietis* (Joan. 5, 43.). Itemque Apostolus: *Pro eo quod caritatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio: ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati* (2. Thess. 2, 11.). Ergo judaei Dominum Jesum Christum, qui Dei Filius ac Deus erat, minime receperunt: impostorem contra, qui se Deum dicat, recepturi sunt. Nam quod Dei nomen sibi illi sit arrogaturus, angelus Danielem docens hisce verbis ostendit: *Super deos enim patrum suorum non intelliget* (Dan. 2, 37.); et Apostolus: *Ne quis vos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit discessio primum, et revelatus fuerit homo iniquitatis, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omnem qui dicitur Deus, aut colitur, ita ut in templo Dei se-*

deat, ostendens se tamquam sit Deus (2. Thess. 2, 3. 4.). In templo, inquit, Dei, non nostro, sed vetere judaico. Non enim nobis, sed judaeis veniet: nec pro Christo, sed adversus Christum: qua etiam de causa antichristus dicitur.

121. *Antichristus verus homo futurus.* — Primum ergo Evangelium apud omnes gentes praedicari necesse est: *Ac tum revelabitur ille iniquus, cujus est adventus secundum operationem satanae, in omni virtute, et signis, et prodigiis mendacibus; et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt; quem Dominus interficiet verbo oris sui, et destruet illustratione adventus sui* (2. Thess. 2, 8.). Non ipse ergo diabolus homo fiet, qua Dominus ratione homo factus est (absit enim istud), verum homo ex fornicatione nascetur, qui omnem satanae vim atque afflatum suscipiet. Deus enim futurae ipsius voluntatis perversitatem praenoscens, diabolum in eo domicilium sibi constituere sinet.

122. *Antichristi primordia atque progressus.* — Ex fornicatione itaque, ut diximus, nascetur, et clam educabitur; tum repente insurget, arreptaque tyrannide regnabit. Atque in regni quidem sui seu tyrannidis potius primordiis specimen praeferet

sanctitatis. Cum autem potitus rerum erit, tum Dei Ecclesiam persequetur, suamque omnem malitiam promet. Veniet autem *in signis et prodigiis mendacibus* (2. Thess. 2, 9.); fictis utique et non veris; et eos, quorum imbecillo parumque firmo fundamento nixa mens erit, seducet abstrahetque a Deo vivo; ita ut scandalizentur, si fieri potest, etiam electi (Matth. 24, 24.).

123. *Henoch et Elias cum antichristo pugnaturi.* — Mittentur autem Henoch et Elias Thesbites, qui patrum corda in filios (Malach. 4, 5. Apoc. 11, 3.), hoc est, synagogam ad Dominum nostrum Jesum Christum atque apostolorum doctrinam convertent: ab eoque trucidabuntur. Ac tum Dominus veniet de coelo, quemadmodum sancti apostoli in coelum euntem viderunt (Act. 1, 11.); nempe Deus perfectus et perfectus homo cum gloria et potestate, et hominem iniquitatis, filium perditionis, interficiet spiritu oris sui (2. Thess. 2, 8.). Quapropter nihil est, cur quisquam Dominum e terra exspectet, verum e coelo, ut ipse nobis certo declaravit.

CAPUT XXVII.

De resurrectione.

124. *Corporum futura resurrectio immortalibus animis.* — Porro mortuorum etiam resurrectionem credimus. Erit enim profecto; erit, inquam, mortuorum resurrectio. — Resurrectionem autem dicentes, corporum resurrectionem intelligimus. Resurrectio enim est secunda ejus quod cecidit erectio. Etenim animae, cum immortales sint, quo tandem pacto resurgant? Nam cum mortem definiant, animae a corpore separationem, resurrectio proinde est iterata animae et corporis conjunctio, secundaque dissoluti et collapsi animalis excitatio. Ipsum itaque corpus, quod corrumpitur ac dissolvitur, idemmet resurget incorruptum. Non enim ea imbecillitate est is, qui e terrae pulvere primum illud condidit, ut quod posthac dissolutum erit, atque in terram ex qua sumptum fuerat, secundum Opificis sententiam reversum, rursus ad vitam revocare nequeat.

125. *Probatur resurrectio ratione a Dei providentia et justitia.* — Enimvero si non est resurrectio, comedamus et bibamus (1. Cor. 15, 32.); voluptuosam deliciisque omnibus

difluentem vitam sectemur. Si non est resurrectio, quid tandem est, quo bruta animantia antecellamus? Si non est resurrectio, feras agrestes, quae vitam moerore vacuam ducunt, beatas praedicemus. Si non est resurrectio, nec Deus est, nec providentia: sed omnia casu temereque aguntur et feruntur. Ecce enim justos plurimos videmus egentes et injuria affectos, omnique ope hoc in seculo destitutos, peccatores contra et flagitiosos, divitiis et omni deliciarum genere circumfluentes. Ecquis autem sana mente praeditus hoc aequi judicii aut sapientis providentiae esse existimet? Erit igitur, erit plane resurrectio. Nam, quia Deus justus est, sustinentibus quoque ipsum mercedem persolvet. Ac, siquidem anima sola in virtutis palaestrae decertaverit, sola quoque coronam obtinebit; et si sola in voluptatibus sese volutarit, sola quoque merito poenas luet. At cum nec exsistentiam inter se discretam habuerint, nec anima vel virtutem, vel malitiam sine corpore gesserit, merito proinde ambo simul aut praemiis, aut poenis afficientur.

126. *Auctoritate Scripturae.* — Quin divina quoque Scriptura corporum resurrectionem fore testatur. Ait quippe Deus Noë post

diluvium: *Quasi olera virentia tradidi vobis omnia; excepto quod carnem cum sanguine animae non comedetis. Vestrum enim sanguinem animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, et de manu omnis hominis, fratris ejus requiram animam ejus. Qui effuderit sanguinem hominis, pro illius sanguine sanguis ipsius effundetur: ad imaginem quippe Dei hominem feci* (Gen. 9, 5, 6.). Quonam autem modo sanguinem hominis de manu cunctarum bestiarum requiret, nisi quia corpora hominum, qui moriuntur, ad vitam excitabit? Non enim hominis loco bestiae morientur.

127. Rursusque ad Moysen: *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob* (Exod. 3, 6.). Atqui *non est Deus mortuorum Deus* (Matth. 22, 32.), hoc est eorum qui moriuntur, nec amplius futuri sunt; sed *vivorum*: quorum animae quidem in manu ejus vivunt (Sap. 3, 1.), corpora autem post resurrectionem reviviscent. Dei quoque parens David Deum sic alloquitur: *Auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suam revertentur* (Psal. 105, 29.). En quo pacto de corporibus ei sermo est. Deinde subjungit: *Emittes Spiritum tuum*

et creabuntur, et renovabis faciem terrae (ibid. 30.).

128. Isaias item: *Resurgent mortui, et expergiscentur qui in monumentis sunt* (26, 19.). Atqui constat non animas, sed corpora in monumentis collocari. Beatus quoque Ezechiel: *Et factum est,* inquit, *cum ego prophetarem, et ecce terrae motus: et accedebant ossa os ad os, unumquodque ad juncturam suam: Et vidi: et ecce rursus oborti sunt eis nervi, et carnes enascebantur, et ascendebant ad eos, et circumfusae sunt eis pelles desuper* (Ezech. 38, 7, 8.). Ac postea docet, quemadmodum spiritus, juxta atque illis imperatum erat, redierunt.

129. Praeterea divinus Daniel ait: *Et in tempore illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui: et erit tempus tribulationis, tribulatio, qualis non fuit, ex quo facta est gens in terra, usque ad tempus illud. Et in tempore illo salvabitur populus tuus, qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt, alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium et confusionem aeternam. Et intelligentes fulgebunt quasi splendor firmamenti, et ex justis plurimis, quasi stellae in secula et ultra*

27*

cut me videtis habere (Luc. 24, 39.). Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus et latus, eaque Thomae palpanda porrexit (Joan. 20, 27.). Annon haec ad fidem resurrectioni corporum conciliandam sufficiunt?

133. Rursus autem divinus Apostolus ait: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem: et mortale hoc induere immortalitatem* (1. Cor. 15, 53.). Ac rursus: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione, seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur in ignobilitate, surget in gloria. Seminatur corpus animale,* hoc est, crassum et mortale, *surget corpus spirituale* (ibid. 42—44.), immutabile, impassibile, subtile (hoc enim significat *spirituale,* quale nimirum post resurrectionem Domini corpus erat, cum januis clausis transiret), infatigabile, nec cibo aut somno aut potu indigens. *Erunt enim enim,* inquit Dominus, *sicut angeli Dei* (Marc. 12, 25.). Nec jam nuptiis aut liberorum procreationi locus erit. Ait quippe divinus Apostolus: *Nostra conversatio in coelis est: unde etiam Salvatorem exspectamus Dominum Jesum, qui reformabit corpus humilitatis nostrae, ut conforme fiat corpori claritatis suae* (Philipp. 3, 20. 21.). Quo loco, non mutationem in

alteram formam intelligit (absit hoc), verum immutationem potius ex corruptela ad incorruptionis statum.

134. *Simile ab humani corporis productione.* — *At dicet aliquis: Quomodo mortui resurgent* (1. Cor. 15, 35.)? Proh incredulitatem! Proh dementiam! Qui pulverem in corpus sola voluntate mutavit; qui exiguam materiae guttam in utero amplificari, variumque ac multiplex corporis organum efficere jussit, annon multo magis id quod fuit ac defluxit, cum voluerit, rursum excitabit? *Qualive corpore venient? Insipiens,* si ea est obduratio tua, ut te Dei verbis fidem adhibere non sinat, operibus saltem ejus crede: *Nam et quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus, quod futurum est, seminas, sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus ceterorum. Deus autem dat illi corpus, sicut vult; et unicuique seminum proprium corpus* (1. Cor. 15, 35—38.). Contemplare itaque semina in sulcis, non secus atque in sepulcris, defossa. Quisnam igitur radices, et calumum, et folia, et spicas, et subtilissimas aristas inserit? Annon ejus qui omnia fabricatus est jussio? Ad hunc itaque modum etiam Dei voluntate ac nutu, mortuorum resurrectionem fore

credito. Etenim potentia ipsius voluntatem aequo gradu comitatur.

135. *Judicium post resurrectionem ac merces operum.* — Resurgemus itaque, animis nostris videlicet conjunctis iterum cum corporibus a corruptione jam exutis: atque tremendo Christi tribunali sistemur, ac tum diabolus ipsiusque daemones, et ejus homo hoc est antichristus, necnon impii flagitiosique homines igni aeterno tradentur; igni, inquam, non qui instar nostri materia constet, sed qualem Deus novit. Qui autem bona egerunt, fulgebunt sicut sol cum angelis in vita aeterna, cum Domino nostro Jesu Christo, ut videant semper ac videantur, indefectibilique inde laetitia fruantur, laudantes eum cum Patre et sancto Spiritu per infinita secula seculorum. Amen.

INDEX.

Liber tertius.

Pag.

Liber quartus.

A. M. D. G.